

БАСМАДАН

Бул китеп балдар жазуучусу маркум Кусейин Эсенкожоевдин чыгармаларынын толук жыйнагы болуп саналат жана окуучуларды анын адабий мурастары менен кеңири тааныштырат. Кыргыз адабиятында илимий-фантастиканын биринчи чалгынчылары болгон «Родинанын уулу», «Саякатчы бала», «Үчүнчү шар» аңгемелеринде адам күчүнүн жаратылышты кайра куруучу улуулугу көрсөтүлөт.

Булardan тышкары жыйнакта жаны коомдун эски коомдон болгон артыкчылыгын баяндаган «Шарше» аттуу реалисттик аңгемеси жана Родинабыздын күч-кубатын даңктаган ырлары, поэмалары орун алган.

БАЛДАР ЖАЗУУЧУСУ КУСЕЙИН ЭСЕНКОЖОЕВ

...Балдар жазуучусунун талантына ээ болгон адамдар кандай сейрек жана адабий даңктын бул түрүн корсунткан адамдар кандай дөдөй!

В. Г. Белинский

Кыргыз советтик жазма адабиятынын тарыхый өнүгүшүндө балдар адабияты эң жаш жанр болуп саналат. Ошондой болсо да азыр анын өзүнчө тарыхы бар. 1923-жылы «Шолпан» деп аталган казак журналына Аалы Токомбаевдин эл оозунан алып жазган «Курманбек» аттуу чыгармасы басылып чыгат. Чыгарманын жарыкка чыгышы кыргыз советтик балдар адабиятынын алгачкы барагынын ачылышын дабыштаган биринчи «коңгуроо» болгон. Ага удаалаш кийинки жылдарда К. Баялиновдун «Жылан менен чабалекей» жана «Түлкү менен суур» деген элдик тамсил аңгемелери басылат. Кичинекейлер үчүн жазылган мындай чыгармаларды ошол кездеги башка акын-жазуучуларыбыздан да кезиктиребиз. Ошентип, өзүнүн башталышын элдик оозеки чыгармачылыктан алган балдар адабияты 30-жылдардын аягында өнүгө баштайт. Анын ошол мезгилиндеги өнүгүшүндө жаш жазуучу маркум Кусейин Эсенкожоев негизги ролду ойнойт жана ал кыргыз балдар адабиятынын баштоочуларынан болуп калат.

Жаш жазуучу адабиятыбызга өзү менен кошо илимий-фантастикалык жанрды ала келди. Анын айрыкча «Үчүнчү шар», «Родинанын уулу» өңдүү илимий-фантастикалык чыгармалары ошол кездеги илимге тырмышып бара жаткан мектеп балдарынын арасында зор кызыгууну туудурат. Согуштун алдыңкы жылдары барабан кагып, мойнуна кызыл жагоо тагынып калган азыркы кыргыз жаштарынын кимисинен сурасаң да, К. Эсенкожоевдин татынакай ысмын сүймөнчүлүк менен аташат. Ал түгүл анын аталган чыгармалары үзүндүлөнүп басылып чыккан «Кыргызстан пионери» газетасынын беттери колдоп колго өтүп жатып, бат эле жыртылып кетчү эле, — деп эскеришет. Чынында да жаш жазуучунун чыгармалары ошол кездеги билим десе таңдайы такылдаган кыргыз чөбүрөлөрүнүн келечек фантазияларын ойготкон, аларды илимий-техникалык ачылыштарды жасоого дегдеткен.

К. Эсенкожоевдин аңгемелери фантазиялык болгондугуна карабастан, андагы геройлор эпостогудай Ысык-Көл тизесинен келген алп баатырлар эмес. Алардын ойлору гана фантазиялуу, болгондо да илимге негизделген, келечеги кеңири фантазия.

Болбосо жазуучунун геройлору бизге окшогон гана кадыресе жөнөкөй адамдар. Бирок алар кайберендин буту баспаган алыскы Түндүк Муз Океанынын кат-кат муз тоолорун аралайт, аба шары менен асманга көтөрүлүп, булуттар менен тизе кагышат, моторлуу кайыгын дүкүлдөтүп, жер астындагы сууларда жана үстү ачык океандардын уч кыйырсыз бетинде калкыйт. Жаратылыштын кайсы гана шарттарында, учурларында болбосун — бардык жерлерде Родинанын уулу катары советтик гуманизмдин эң мыкты белгилерин өзү менен кошо ала жүрөт. Ошентип, ал адабиятыбыздын жаш челюскинчилеринен болуп, өзүнөн мурункулар барбаган жактарга, «билбегенди көздөй жол тарткан» (Маяковский). Ошондуктан гана жаш жазуучу балдардын жүрөгүнүн ачкычын таба алган.

* * *

К. Эсенкожоевдин өмүр-баяны өтө кыска, жөнөкөй, бирок чыныгы элдин уулуна мүнөздүү болгон оригиналдуу ири окуяларды, көрүнүштөрдү ичине алат. Ал 1920-жылы Ысык-Көлдүн Жети-Өгүз районундагы Кытай деген кичинекей кыштакта, кедей-дыйкандын үй бүлөсүндө туулган. Кыргыз жерине Октябрьдын таңы атканда төрөлгөн Күсейин өзүнүн балалык чагында кайгы-капачылыктын музыкасын кулагы чалган эмес. Анын ордуна ал мейли өзү сүйгөн айлында болсун, мейли кайда гана барбасын, басса-турса советтик жыргалдуу турмуштун шаңдуу симфониясын уккан. Ошол кездеги өлкөбүздө болуп жаткан тоодой-тоодой гиганттык өзгөрүүлөр, илим-техниканын укмуштуу жаңы ачылыштары өтө кичине чагынан ойчул баланын келечек жөнүндөгү фантазиясын кол булгап чакырган, өзү басмырт, кыялы тентек болочок жаш жазуучунун жүрөгүнүн тынчын алган.

Күсейин 1937-жылы айылдык орто мектепти бүтүрөт. Ошол эле жылы Фрунзе шаарындагы Кыргызстан Мамлекеттик Педагогикалык Институтуна келип кирет. Институтта жүргөндө ал дайыма өзүнүн жолдошторунан зээндүүлүгү, илимге ынтаалуулугу менен айырмаланган, персоналдуу стипендия менен окууга жетишкен.

Студенттик жылдар жаш жазуучунун аянычтуу кыска өмүрүнүн эң сонун эпилогун түзөт. Дал ушул институттан ал мектеп жылдарынан башталган айрым адабий чыгармачылык ишин жыйынтыктап, «Саякатчы бала» (1937), «Үчүнчү шар» (1939), «Родинанын уулу» (1939) өңдүү илимий-фантастикалык чыгармаларын жарыкка чыгарып, жаш адабиятыбызды канаттуу ойлордун жанры менен байытат. Андан тышкары «Шарше» (1939) аттуу реалисттик аңгемесин, «Канаттуулар» (1939) поэмасын жана көп сандаган ырлардын циклин басмага жарыялайт. Ошол эле мезгилде кээ бир поэмалардын образдары ачылбай, окуялары аяктабай үтүр коюлган боюнча калат. Поэмалардын даана чекит коюлушуна капыстан чыккан согуш каргаша болот. Жаш патриот өлкөнүн башына түшкөн оор түйшүккө чыдап тура алган эмес. Өзү сүйгөн институтунун акыркы курсун калтырып, өз ыктыяры менен майданга аттанат. Ал Некрасов айткандай «Акын болбой калууга болот, бирок гражданин болууга милдеттүүмүн» деп түшүндү. Согуш чыгардын алдыңкы учурларында акын замандаш жаш патриоттордун атынан ыр менен жазылган мына мындай убадасын берген эле:

«Эгерде эртеңки күн согуш болсо,
Дүйнөнү жалын каптап, шамал соксо,
Өлкөнү коргоо үчүн биз даярбыз,
Жаш тилек, баатыр жүрөк аман болсо...»

...Көп узабай эле жаш акын 1941-жылдын декабрь айында жыйырмананын кырынан жаңы гана ашканда өлкөбүздүн жүрөгү Москва шаарын коргоодогу согушта баатырларча курман болгон...

Кусейин кичинекей чагынан жайбаракат айтылган жомокторду, элдик анекдотторду, калптарды, апенди жөнүндөгү акылдуу аңгемелерди зор ынтаа менен уккан. Кийинчерээк бул уккандары анын «Саякатчы бала» деген алгачкы фантастикалык аңгемелерин жазууга татынакай стимул түзөт. Туңгуч чыгарманын жаралышында ошол кезде кыргыз тилине которулган немец жазуучусу Э. Распэнин «Мюнхаузендин шумдактары» деген белгилүү приключениелик аңгемелери да таасирин тийгизген. Бул аңгемелерди болсо М. Горький элдик оозеки чыгармачылыктын шылдыраган тунук булагына сугарылган Гётенин «Фаусту», Ф. Раблэнин «Гаргантюа менен Пантагрюэль», де Костердин «Тиль Уленшпигель» жана Шеллинин «Бошонгон Прометейи» сыяктуу чыгармалары менен бир катарга койгон.

Мюнхаузен турмушта «сейрек кезигүүчү» не бир түркүн укмуштуу окуяларды башынан өткөрөт. Чиркин ай, Мюнхаузен эмне деген жан эле? Ошондой окуялардын бирөөнө назарын салып, таң калып койсо боло?! Жок, чынында да аны үчүн булар адаттагыдай көрүнүш боло турган. Анткени, ал жалаң ошондой окуялар менен дем алып жашачу эле... Күндөрдүн биринде Мюнхаузен адатынча мылтыгын асынып жолдо келе жатса, күтпөгөн жерден бет алдынан бир бугу жалт берсе болорбу! Карбаластап эки жагын сыйпаласа огу жок, жөн калганча деп алчанын данеги менен чеке талаштыра атып калат. Эки жыл өткөндөн кийин ошол бугусуна дагы кезигет. Караса маңдайына кадимкидей алча өсүп калган экен...

Мюнхаузендин дагы бир кызыгы бар. Кыштын кайсы бир түнүндө аябай чарчап келип, соройгон мамыга атын байлап, өзү катуу үйкуга кетет. Эртеси көзүн ачып караса, аты чиркөөнүн мунарасында асылып турат. Көрсө, өткөн түнү кар чиркөөнүн бою менен тең түшкөндүктөн, мунарасы мамы сыяктанып көрүнүптүр. Таң атканча кар эрий берип, Мюнхаузендин өзү жерде калып, аты «асманда» асылып калыптыр. Бирок ал көп ойлонуп турбастан эле аттын жүгөнүн үзө атып, жерге түшүрүп, минип кетет.

Ушул турпаттуу, күтүлбөгөн акылдуу кызык окуяларды К. Эсенкожоевдин «Саякатчы баласынан» да кезиктиребиз.

...Кичинекей саякатчы талаада келе жатып бүркүттү тыткылап отурган бир кушка кез болот. Куш бүркүттү таштап, баланы качыра берет. Кандайча кутуларын биле албай калган саякатчы башындагы туманын алып кушту көздөй ыргытат. Куш болсо, тумакты чеңгелдеген бойдон асманга көтөрүлөт. Саякатчы жылаңбаш калгандыгына өкүнбөйт, тумактын кырына салган жалгыз огунын куштун чеңгелине кошо кеткендигине капаланат.

Кантсе да мергенчиликтин опурталдуулугу көп эмеспи. Ушул эле окуядан кийин ага аюу менен болгон кырсыкты да баштан өткөрүүгө туура келет. Иш мындайча болду. Бала жалгыз огуна айрылгандыгына кейип, жер тиктеп келе жатып, бет маңдайында сапсаңдай басып келе жаткан зор аюуну да байкабай калды. Мына эми гана көрдү, бирок эмне кылыш керек!.. Качып кутула албайсың. Саякатчы кайратын жыйып, огу жок тапанчасын аюуну көздөй кармай берди. Аюу да коркконсуп келип, бала менен катуу тиктешип калды. Оор минуталар баштан өтүп, жүрөктүн «дик-дик!» согушу өмүрдүн акыркы чотун кагып жаткансыды. Чын, ошондой болду, анткени, көздүн бир жолку ирмелиши өмүр саатынын айнегин талкалашы мүмкүн эле. Былк этсең кырсыкка жолугаарын — Жети-Өгүз суусу Ысык-Көлгө келип куярындай чындык болучу. Баланын көзү да талыды, бирок бир татынакай амал тапты. Чөнтөгүн сыйпаласа бадырайып даана түшкөн бир сүрөтү бар экен. Аны чөптүн башына илип койду эле, аюу аны менен тиктешип кала берди.

Саякатчы бала ажал менен аюудан кутулганына сүйүнүп келе жатып, тумасын таап алат. Айын жанынан баягы куштун өлүп жатканын көрүп таң калат. Ойлой келсе, куш тумакты чеңгелдеп жөнөгөндө, андагы патрондун дүрмөтүнө (пистонуна) тырмагы кирип от алып кетип, ошондон өлгөн экен.

Ушинтип, автор кичинекей окуучуларын мергенчиликтин фантастикалык талааларына ээрчитип барат. Арийне, фантастикалык дегенибиз, адатта мергенчилик турмуш табышмактуу кызык окуяларга жыш келет эмеспи. Ошол себептүү, мергенчилик кесипти кумар туткан адамдар ошондой күтүлбөгөн таң каларлык окуяларга жык толгон өз көргөн билгендерин баяндаганда, кадыресе адамдар үчүн көп учурларда ишенимсиз, жарым фантастикалуу сезилет. Орустун атактуу художниги В. Г. Перовдун «Мергенчилер эс алууда» деген эстен кеткис картинасын ким көрбөгөн дейсиң. Анда укмуштуу мергенчилик турмуш өзүнүн живопистүү талааларынын адамды жагалданткан пейзаждары менен берилген. Картинада бир мергенчи бир мергенчиге өзүнүн шумдуктуудан жаңы окуясын баяндап жатса да, ал сөздөр үчүнчү мергенчинин кулагына кирбейт. Анткени, ал өзүнүн көргөн окуясына мас...

Мергенчиликтин дал ушул табиятынан пайдаланып, автор андагы кезиге калуучу ар кыл турмуштук кокустуктардын негизинде өзүнүн фантастикалык ойлорун курган.

Биз жогоруда К. Эсенкожоевди «Саякатчы баланы» жазууда «Мюнхаузендин шумдуктарына» таасирленгендигин гипотезаладык. Албетте, таасирленген, бирок жаш жазуучу Э. Распэнин аталган аңгемелерин эч качан эпигондук менен туураган эмес. Тек гана ал андан жердиги реалдуу окуяларга фантастикалык түс берүүнүн аркы-берки жолдорун кабыл алган жана аны чыгармачылык менен пайдаланып, өзүнүн адепки чыгармасынын жарашыктуу оригиналдуулугун сактап калган. Распэ өзүнүн аңгемелеринде элдик оозеки чыгармачылыктын негизинде иштелип чыккан барон Мюнхаузендин образы аркылуу биздин тилде айтканда, улуу апендинин типтүү образын өстүрүп чыгарган. Ал эми Эсенкожоевдин чыгармачылык планы такыр башкача. Жаш жазуучу жердиги реалдуу окуяларга, деталь-штрихтерге фантастикалык түс берүү менен гана чектелгиси келбейт. Ошол эле окуя, деталь-штрихтерди илимий мүнөзгө ээ кылуу — автордун түпкү максаты болуп эсептелген. Чынында да китепчени улам барактаган сайын, улам жаңы главаларга көчкөн сайын илимий фантастиканын элементтери көбүрөөк учурай баштайт. «Саякатчы бала» аңгемесиндеги бир таанымал өзгөчөлүк, анда анчалык кораблди оодарып жиберүүчү окуялар болбогону менен, көзгө араң урунган кичинекей деталь-окуялар акырындап тутанып олтуруп, илимий мүнөзгө өтүп, фантастикалык кыял-ойлордун келечек өчүрө албаган жалбырттаган от жалынына айланат. Маселен мына бул деталга кайрылып көрөлү: кичинекей чалчык суунун үстүнө чөптүн сыныгын таштап, анын үстү менен кумурска өйүзгө өтөт. Ушундан улам герой кайык жасоону ойлонот. Акырында герой сууда гана эмес, асман мейкиндигинде да сүзө турган кеме жасап, Тынч океандын жээктерине чейин барып, жаратылышы менен таанышып кайтат. Албетте, автордун бул фантазиясы далилденбеген декларативдүү фантазия. «Учуучу кеменин» техникалык бөтөнчөлүктөрү жөнүндө да эч нерсе айтылбайт. Ошондой болсо да жаш фантазёрдун «учуучу кемеси» азыр көктө да, деңизде да «сүзүүчү» самолёт түрүндө чындыкка айланды

Кичинекей саякатчынын жогорку мисалдагы кумурсканын кыймыл-аракетинен улам өзүнүн татынакай фантазиясын эргитип чыгаргандыгы бөбөктөрдү ойчулдукка кызыктырбай койбойт.

Кусейиндин аталып жаткан чыгармасы турмуштун логикасына али туюна элек кичине бөбөктөрдүн психикалык өзгөчөлүктөрүнө өтө ылайыкталып жазылгандыгы менен айрыкча баалуу. Мындай баага ээ болууга автордун табигый мүмкүнчүлүктөрү да бар эле. Анткени, бул аңгеме анын балалыктан анча узай элек кезинде (16—17 жаш чамасында) жазылган болучу.

Жаш жазуучунун — лирикалык-фантастикалык герою турмушка пассивдүү караган геройлордон эмес, ал дайыма келечектин кем-карчын толуктоого ашыгып, мейли жерде, мейли сууда, мейли асманда болсун чабагандап саякат жасайт.

Китептин «Тоо теке атканда» деген главасы окуучуларга көптөн бери тааныш.

Анын негизги лейтмотиви — адамдардын жаратылышка болгон кожоюндугун, бийлигин көрсөтүү. Чыгармада герой тоо текелерди кадимкидей үйрөтүп, үйүнө айдап келет. Автордун бул айткандары өз убагы үчүн фантазия эле. Эми ал идеялар чындыктын аренасына чыкты. Далил катары азыркы тоо теке менен үй эчкилерин гибрилдештирүү фактыларын алсак жетиштүү болот. Бирок жаш жазуучу балдар адабиятынын А. М. Горький каалаган бул позициясында дайыма эле тура алган эмес. Маселен: герой көгүчкөндөрдү көндүрүп алып, кадимкидей окута баштайт. Көгүчкөндөр сабатын бат эле жоюп? сегиз жылда жогорку билимдүү болуп чыгышат (??).

Ушинтип, автор майда жаныбарлардын сокур сезимин адамдын акыл-эсинен жогору коёт. Эгерде жазуучунун бул фантазиясына макул болсок, анда адамдын айбандардан артыкчылыгын танган болор элек. Бул жерде жаш жазуучу «Эң жакшы аарыдан эң жаман архитектордун артыкчылыгы, ал уяны салуудан мурун, аны өзүнүн башында тургузаары» тууралуу айтылган Маркстин белгилүү сөзүн жетекчиликке албаган болуу керек. Мындан тышкары да чыгарма стилдик жагынан кыйла кемчиликтерге дуушар болгон. Бул шарт ал кездеги кыргыз прозасынын жаңыдан гана өнүккөндүгү жана автордун өтө эле жаштыгы менен мүнөздөлөт. Ошого карабастан «Саякатчы бала» аңгемеси кыргыз балдар адабиятынын тарыхында негизинен элдик жомок традициясына таянган «куралсыз жөнөкөй фантазия» (Горький) менен илимий фантазиянын ортосундагы «өткөөл көпүрөө» сыяктуу ролду аткарды.

Автордун андан кийинки «Үчүнчү шар», «Родинанын уулу» өңдүү илимий-фантастикалык чыгармаларынын жазылышына зарыл шартты түздү.

Есенкожоевдин экинчи чыгармасы — «Үчүнчү шар». Автор биринчи чыгармасына караганда мында маселени конкреттүү алып, аны турмушка чукул коюуга жетишкен. Чыгармада өзү жасаган шар менен герой абага учат. Ал жактан мурун учурган шарындагы ити менен кездешин, кокусунан зооканын боорундагы тектирчеге келип түшүшөт. Мына ошол тектирчеде үч айдан ашык туруп, акыры иттин жардамы менен үйүнө кайтат.

Бул сюжет айтканга жөнөкөй, бирок ар кандай фантастикалык герой атайлап баштан өткөрө албан турган, жеңе албай турган бийик максаттарды жана анын аткарылышында учураган татаал шарттарды, окуяларды ичине алат. Мына ушундай чыккандын мурду жөргөлөгүс жыш, кыйма-чиймелүү окуяларга — абага толтурулган шар сыяктуу жык толгон сюжетке кожоюндук кылган фантазёрдун бул чыгармасынан, эч кимге окшобогон индивидуалдуу адамдык мүнөзгө ээ болгон фантастикалык герой өсүп чыккан.

Фантазиялык чыгармада типтештирүү барып турган акыркы чекитине жеткирилиши зарыл. Себеби, фантазиялык шарт геройлорду эң укмуштуу абалга алып келет. Ошондо гана бул жанрдан алардын ар кимиси өздөрүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрүн ачып

көрсөтө алат. «Үчүнчү шар» аңгемесинде автор күтүлбөгөн кокустуктарды, табигый кыйынчылыктарды, анын закон ченемдүүлүгү менен көрсөтүп, аларды жеңил-желпи жеңдирбей, геройдун темирдей эрки, чыныгы акылы менен багындырууга жетишкен.

«Саякатчы баладагы» окуялардын чар жайыттыгынан кутулган бул чыгарманын тили да так, ары жатык. «Үчүнчү шардагы» орчундуу кемчиликтер техникалык маселелерге байланыштуу. Бул абал жаш фантазёрдун чыгарманы уядан али канаты жетиле элек, «темир канат» кезинде учуруп жибергендигин аныктайт. Анткени, ар кандай илимий фантастикалык чыгармада геройлор алдыңкы, болгондо да болочоктуу техника менен куралданбаса, жазуучунун үчкүл фантазиясы болжогон жерине жетпей калмакчы. Эсенкожоев болсо самолёттун учкан үнүн угуп, өзүн көрүп туруп өткөнгө кайрылып, абада учуучу шар жөнүндө жазып олтурат. Албетте, бул биздин кылымдын 30-жылдары үчүн фантазия эмес эле Ошондой болсо да Эсенкожоевдин шары өзү таасир алган 1860 жылдары жазылган Жюль Верндин шарынан алда кайда артта калган. (К. Эсенкожоев бул чыгармасын Жюль Верндин «Беш жума аба шары менен» деген романынын таасиринде жазган). Жюль Верндин герою шарды өз ою менен башкарат. Эсенкожоевдин шары болсо камгактан бетер шамал кайда айдаса, ошол жакка кете берет. Туура, Эсенкожоевди улуу фантазёр Жюль Верн менен салыштыруу калыстыкка жатпас. Бирок анын өз убагындагы илимдин жетишкендиктерине таянбай, техникалык ачылыштарга көңүл бөлбөй, өткөндү өзгөртпөстөн көрсөткөндүгү өкүнүчтүүлүктү туудурбай койбойт.

Жазуучунун андан кийинки чыгармасы — «Родинанын уулу». Автордун бул аңгемесин тайманбастан кыргыз прозасындагы илимий-фантазиялык чыгарманын биринчи чалгынчысы деп айтууга болот. Ал мурунчу эки чыгармага караганда өзүнүн реалдуу чындыкка жакындыгы жана илимий негизде жазылгандыгы менен айырмаланат. «Родинанын уулуна» түндүк уюлдун жеңүүчүлөрү болгон баатыр папанинчилердин улуу иштери материал берген.

Эгер жазуучунун алгачкы эки чыгармасы кыргыз фантастикасынын түйүлүү процессин баштан өткөргөн болсо, бул чыгармасында жер жарып чыккан. Мында чыгарманын герою курулай жапа чегүүдөн кутулуп, башы оогон жакка баса бербей, алга карай белгилүү бир максат менен адымдайт. Чыгарманын дагы бир өзгөчөлүгү: герой мурункудай жалгыз-жарым эмес, алдына коюлган максатты аткарууда өзү өңдүү советтик баатыр саякатчылар менен бирдикте аракеттенет.

...Муз алды менен жүрүүчү корабль менен советтик окумуштуулардын бир тобу алыскы Түндүк Уюлга экспедицияга жөнөйт. Нечен күндөр жүрүп, уюлга жете барган корабль калкып жүрүүчү муз тоолорунун тоскоолдугуна учурайт. Ары-бери жыла албай, алды жерге, үстү музга такалып туруп калат. Нечен кыйынчылыктын океанын кечип, чыгарманын герою моторлуу резина кайык менен келип, Родинага кабар айтат. Атайы жиберилген самолёт Уюл туткундарын бошотуп, Родинага кайтат. Ушул сюжеттин уюткусу — муз алды менен жүрүүчү корабль чыгарманын илимий-фантазиялык мүнөзүн түзөт. Аңгемеде муз алды менен жүрүүчү корабльге байланыштуу бир катар конкреттүү илимий маселелер коюлат. Жалпы экспедициянын максаты болгон бул маселелер төмөнкүчө баяндалат:

«Кээ бир гидрологдор бул жердеги суу өзгөчөлүктөрүн химиялык жол менен анализ кылып текшерип жатышат. Геологдор болсо, деңиз алдындагы болгон топурактардын составдарын текшерип жатышат. Кээ бир зоологдор суу тамчыларын микроскоп менен абайлашып көрүшүп, аларды түзүлүш жагынан да текшерип жүрүшөт. Ботаниктер да

түрдүү деңиз өсүмдүктөрүнүн бир топ жаңы өзгөчөлүктөрүн табышты». («Родинанын уулу», 6-бет).

Бул үзүндүнү атайын алдык. Анткени, ушул тапта да советтик илимдин алдында бул маселелер али проблемалуулугун жогото элек. Анын толук чечилиши муз алды менен жүрүүчү кораблдин курулушуна байланыштуу. Ал эми азыр да андай кораблдин жоктугу ошол кездеги жаш жазуучунун фантазиясынын али да болсо толук күчүндө экендигине далил. Ошондой болсо дагы автор бул чыгармасында өз учурунун илимий-техникалык жетишкендиктерине толук таяна алган эмес. Бул абал муз алдында жүрүүчү кораблди сүрөттөөдө ачык айкындалат.

Жазуучунун фантазиялык корабли болоттон жасалып, электр тогу менен жабдылган. Бирок бул Түндүк Уюлдун түпкүрү менен жүрүүчү келечектин машинасы боло алган эмес. Мындай типтеги корабль ошондо эле бар болучу. Аны укмуштуу фантазияга айландырган нерсе эле автордун «Муз алдында жүрүүчү корабль» деп гана атап койгондугу.

Бул болсо, жаш жазуучунун техниканын эртеңки мүмкүнчүлүктөрү менен эсептешпегендигинен келип чыккан. Ошол кезде эле атом энергиясынын толуп жаткан мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө кенен изилдөөлөр жүрүп жаткан эле. Алексей Толстой өзүнүн 1927-жылы басылып чыккан «Инженер Гариндин гиперболоиди» деген илимий-фантазиялык романында эле атомдун келечекки адамзат үчүн артыкчылыгын көрсөткөн болучу.

«Родинанын уулундагы» дагы бир жетишпегендик, автор экспедиция жөнүндөгү негизги сюжеттик линияга караганда, экинчи планда турган кабарчы геройдун окуясына көбүрөөк берилип кетет. Дал ошол кабарчы геройдун баяндалышынан баштап, чыгарма фантазиялык мүнөзүнөн оолактап, приключениеге айланат. Герой келаткан моторлуу кайык муз алдында бузулуп, автордун эрки боюнча кайра оңолот. Бети ачык океанга чыкканда биротоло бузулуп, табият шамалынын түбөлүк туткунунда калат. Бирок, шамал жазуучунун эрки менен эсептешип, кайыкты адаштырбай биздин жээкке алып чыгат. Мүмкүн автор муну менен геройдун кайраттуулугун, ашкере чыдамдуулугун көрсөткүсү келген чыгар. А чынында герой жаратылыштын стихиясынын алдында алсыздыгын гана көрсөттү.

Мунун баары автордун мурунку чыгармаларындагы көз караштарынан толук ажырай албагандыгын айгинелейт. Бирок ушул кемчиликтериңе карабастан, «Родинанын уулу» кыргыз адабиятында илимий-фантастикалык жанрдын тун баласы катары кала бермек.

К. Эсенкожоевдин аты аталган илимий фантастикалык чыгармалары болочок жаш жазуучулар үчүн жакшы үлгү калгырды. Жаш жазуучунун калтырган традициясынын маанисинин бир учугу ушунда. Бирок бул традиция кандайча улантылып жатат? Бул маселеге токтолбой өтүүгө болбойт. Анткени, ар кандай адабий мурас жөнүндө сөз болгондо анын таасирдүүлүгү жөнүндө да сөз болушу зарыл.

«Родинанын уулунан» кийин ал кездеги жаңыдан телчигип келе жаткан кыргыз прозасы өзүнүн өнүгүшүндө чыгармачылык татаал жолдорду басып, кыйла ийгиликтерге жетишти. Бул кезде элибиздин көп кырдуу турмушун көрсөткөн эпикалык ири көлөмдүү чыгармалар жазылып, көркөм чеберчилик жагынан көп тажрыйбалар иштелип чыкты. Ошого карабастан, прозанын ажырагыс бир бөлүгү болгон канаттуу ойлордун фантастикалык жанры дээрлик он беш жылга унутулуп келди. Өз убагында талпынып калган бул жанрдын андан бери далай планеталарды кыдырып учушуна толук шарт бар эле. Анткени, бул мезгил ичинде илим-техника ай

менен жердин аралыгындай арыш жасап, атом энергиясынын ачылышына байланыштуу адамзат алга карай өсүүдө укмуштуудай мүмкүнчүлүк алды.

Адабияттын сахнасында бул жанрдын узакка «антракта» болушу объективдүү түрдө окуучуларды тынчсыздандырып келди. Жакында гана жарыкка чыккан жазуучу Касымаалы Жантөшевдин «Ашуу ашкан суу» деген илимий-фантастикалык повести анын көшөгөсүн кайра ачты. Бирок көшөгөнүн узак жылдар зарыктырып барып ачылышынын фактысы бизди капалуу мүнөздө өтө көп ойлонот. Эчактан бери жашап келе жаткандыгына карабастан, атайын назар салынып, кийинки учурларга чейин басма жүзүндө ал жөнүндө эч бир пикир да айтылбай келди.

Мындай абал союздук масштабда да орун алгандыгы бүткүл союздук советтик жазуучулардын экинчи съездинде катуу сынга алынган эле. Дале болсо социалисттик реализмдин негизинде жазылган жаңы илимий фантазиянын үлгүлөрү катары эл арасына кенен тарап, көпчүлүктүн көңүлүнөн орун алган А. Толстойдун «Аэлита» (1922), «Инженер Гариндин гиперболоиди» (1927), В. Обручевдин «Плутония» (1924), «Санниковдун жери» (1925) деген чыгармалары эсептелет. Ырас, кийинчерээк адабияттын бул жанры А. Беляевдин «КЕЦ жылдызы», Г. Адамовдун «Эки океандын сыры», В. Владконун «Скифтердин тукумдары» ж.б. бир катар чыгармалары менен толукталды. Булардан тышкары инженер А. Казанцев, инженер В. Немцов, инженер В. Охотников жана башкалардын чыгармалары бар. Бирок, алардын чыгармалары техникалык ачылыштарды үстүртөн көрсөтүп, көркөмдүк жагынан көп жетишпегендиктери менен мүнөздөлөт.

Акыркы жылдары көрүнүктүү илимий-фантазиялык чыгармалардын жоктугу, ага профессионалдуу жазуучулардын тийиштүү көңүл бөлбөгөндүгүн көрсөтүп олтурат.

Мүмкүн бул жанрдын зарылдыгы аздыр? Балким «биздин турмуш ансыз деле бай. Күндөн күнгө күч алган, укмуштуу машиналар чыгып жатат. Түндүк уюлдун түнүн жеңип, Антарктиданы араладык. Америка болсо, алда качан ачылды. Ушинтип, жазарга жаңылык жок» деп ойлоо керектир...

Жок, мындай көз караш бери калганда, эртеңки күндү эстен чыгаргандык болор эле. Ким келечеги жөнүндө ойлобойт. Ким тынчсызданбайт. Айрыкча советтик жаштардын ушунчалык бай, укмуштуу фантазёр экендигин ким тана алат! Алар алыскы айга учууну, карыганды жашартууну, өмүрдү узартууну ж. б. тири укмуштуу таттуу ойлорду элестетет. А балким андай жаштар Американын аларсыз ачылышына, Попов менен Можайскийден мурун туулуп, самолёт же радио ойлоп чыгарбагандыктарына өкүнүп жүрүшкөндүр. Алар үчүн адам баласы баарын ачып, акыркы максатына жеткендей көрүнөр. Ал эми бизди белгисиздиктин океаны курчап, канчалык көп билдик десек, табият ошончолук табышмагын таңуулап жатпайбы?

Айга барып, андагы турмушту ачуу, жердин борборуна жетип желек саюу, табияттын стихиясын биротоло багындыруу, дүйнөнүн бардык бурчун телевизорлоштуруу сыяктуу толуп жаткан канаттуу проблемалар дагы эле өздөрүнүн Колумбо-Пржевальскийлерин, Попов-Можайскийлерин күтүп олтурбайбы?

Мына так ушуларды күн тартибине коюп, жаштардын сезимин ойготуп, келечек жөнүндө кыялдантуу ишинде илимий-фантазиялык адабияттын артыкчылыгы ченемсиз зор. Бул жөнүндө көрүнүктүү окумуштуулардын өзүлөрүнүн өмүр жолун тандоодо жана илимий техникалык ачууларын жасоодо Франциянын атактуу жазуучусу Жюль Верндин чыгармалары таасир кылгандыгы жөнүндө айткандары эң эле көп. Советтик эң сонун окумуштуу, академик В. А. Обручевдин мындай деп бир жазганы бар: «Мисал катарында мен Жюль Верндин романдарын окуу менен Азиянын

саякатчысы жана изилдөөчүсү болгондугумду айта аламын. Ал менин табият таануу илимине, алыскы аз белгилүү өлкөлөрдүн жаратылышын үйрөнүүгө болгон кызыгуумду туудурду»¹. Ушул сыяктуу фактыларды улуу окумуштуулардын өмүр-баянынан көп кездештирүүгө болот.

В. И. Ленин фантазияны илимий алдын ала көрүүнүн, илимий прогноздун эң зарыл бөлүгү катары баалаган.

Советтик адабияттын негиз салуучусу А. М. Горький «Балдарга келечек жөнүндө үйрөтүш керек. Бул үчүн биз балдардын фантазиясына илимди жардамга чакыруубуз керек»² — деген. Демек, балдардын кургак фантазиясын илим менен сугарып, келечектин табышмактарын табууга түрткү бериш керек. Ошондо гана ал адамга пайдалуу фантазия болмок.

Демек, советтик фантазия илимдин алдын ала көрүүлөрүнө негизделет. Ошондуктан ал — курулай фантазия эмес, илимий фантазия. Андагы коюлган илимий прогноздор эртедир-кечтир чындыкка чыгууга тийиш.

Илимий-фантастикалык чыгарманын сюжети адатта адамдардын жаратылыш менен болгон күрөшүнүн негизинде түзүлүп, илимий жана техникалык ачылыштардын кызыктуу дүйнөсүн ачып көрсөтөт.

Жалпы эле фантазиялык чыгарма башка жанрдын окуясына караганда окуучуну өтө кызыктырган, өзүнө тартуучу татынакай көркөм тили, күчтүү сезим менен жазылгандыгы менен айырмаланат. Андагы окуялар кокустук менен эмес, объективдүү закон жолу менен өсүп, геройлордун образдары окуучулардын керт башына таасири тийгендей болсун. Акырында фантазиялык чыгарманы окуганда жөнөкөй гана сүйүү романын окуп, өз башынан өткөргөн окуялардын бириндей сезбей, окуучунун ой-сезими ойгонсун, кыялы кыдырсын, айрым жерине айран-таң калсын, кээ бир жерин көралбасын, ал эми эрки жетпесе ачуулансын. Кыскасы, окуучуну келечектин укмуштуу сонун атмосферасы менен курчап, анын чыгармачылык ишине жардам берсин. Илимий-фантазиялык жанрдын негизги функциясы мына ушулар.

Илимий-фантастиканын тамырлары улам турмуш чындыгынан бекем орун алып жатат. Жана ал коомдук өнүгүүнүн объективдүү закон ченемдүүлүгүн чагылдырып көрсөткөндө гана ишенимдүү болот.

Өндүрүш куралдарына болгон коомдук менчик, өндүрүш процессинде адамдардын объективдүү мамилесин түп тамырынан бери өзгөрттү жана адамдардын психологиясындагы бардык өзгөрүүлөрдүн негизи дал ушунда жатат.

Биздин илимий-фантастикабыздын алдында жаңы адамдардын ачык, эсте каларлык образдарын түзүү милдети турат.

Өзүнүн дал ушундай спецификалык куралдары менен илимий-фантастика советтик элдин кызыкчылыгын жетекчиликке алып, мамлекетке жаңы муундарды кайраттуу, өз ишине ишенгендей, кыйынчылыктан коркпогондой кылып туура тарбиялоого жардам берет.

* * *

К. Эсенкожоев бар болгону 4—5 жылдык чыгармачылык жолунда өз күчүн фантастикалык гана эмес, реалисттик чыгармаларда да сынап көргөн. Бактыга жараша,

¹ «Октябрь» журналы, № 2, 1953.

² В. А. Обручев. Илимий-фантастикалык адабият жөнүндө кээ бир пикирлер. «Детская литература», 1939, № 7, 30—40-беттер.

бул жагынан анын биринчи аракети болуп эсептелген «Шарше» аңгемеси чыгармачылыктын биринчи экзаменинен ийгиликтүү өткөн. «Шарше» аңгемеси эч кандай гиперболанын жардамысыз эле кыргыз прозасындагы эскинин тагын, эпилогунда жаңынын артыкчылыгын сүрөттөгөн эң мыкты, асыл чыгармалар менен кошо аталууга тийиш. Бирок эмнегедир ушул күнгө чейин адабиятчыларыбыздын тарыхчыл калемдери К. Эсенкожоевдин аталган чыгармасын калың прозанын арасынан байкабай аттап кетип жүрүшөт. Бул көрүнүш аңыздан алынбай калып, айыпсыз айыл чарба көргөзмөсүнө илинбей калган жашылчаларга окшобосо эле болду.

Аңгеме атадан эрте жетим калган кичинекей Шаршенин өткөндөгү көргөн кордугун, Коёнбайдын зомбулугун бир окуянын айланасында таланттуу баяндаган. Баарыдан да шордуу Бөлөк агачы! Анын келечекке жакшылык жыттанган үмүттөрүн эртели кеч соккон эркиндиктин шамалы чыйратып, кайгы-капасын жоруптап турчу эмес беле! Көрчү эми тагдырдын өңчөй, мылтыкчан кырсыктары менен Коёнбайдын өңчөй ынтыккан кара боз койлорунун артында жүрүп, жырткыч байдын чердейген курсагынын камында жүрүп, кайдагы бир аюу менен кармашып каза тапты!

Дал ушул эпитет ээчибеген трагедия аңгеменин кульминациялык учурун кара нокот менен белгилейт.

Бөлөк атасынан тирүүлөй ажырап, тамак-аш артынчу кара өгүзгө кайгы артынып, нечен күн, нечен түн капчыгай-колотторду жалгыз аралап, кой айдап келген Шаршени Коёнбай кандай кабыл алды? Калемди калтыраткан мына бул суук сөздөрүн жөнөттү:

— «Мына ал ошондой болмокчу, куу белде, ач жолдо өлөт» деген ошол, ниети жаман капыр эмес беле, кайран койлорум, ары-бери айдалып жүрүп арыктады го. Малдын убалы жетер сага, бала!»

Аңгеменин эпилогунда Шаршенин айлында эркиндиктин таңы атат. Ал азыр колхозду башкарат. Папиростун түтүнүн көккө үйлөп коюп, бир эсе өткөн шум замандын асмандан айланып кетпеген сур булуттарын элестетип, кабагын түйсө, бир эсе азыркы таалайына маашыркап, кубанганынан бырс этип күлүп жиберет...

Кусейин Эсенкожоев проза жанрында эмгектенүү менен гана чектелген эмес. Ал кийинки учурларда өзүнүн саякатчы калемин поэзиянын ачыла элек материктерин көздөй жумшагысы келген. Жаш акын бул татаал жана узак жолдо алгачкы ийгиликтерге жетишкен. «Шарше» аңгемеси балдарды эски турмушту билүүгө жана жаңыны чексиз сүйүүгө чакырат.

Шарше аңгемеси менен удаалаш анын «Канаттуулардын сыры» аттуу поэмасы басылып чыгат.

...Кыргыз жеринин жаратылышы башка жаныбарлар сыяктуу эле, канаттуу куштарга да эсепсиз бай. Алар кыргыз жаратылышын ого бетер кереметтүү кылып турат. Балдар айрыкча экскурсияга же саякатка чыкканда мурда кулагы угуп, көз көрбөгөн түрдүү куштарды кезиктиришет. Булардын ар биринин элде өз аттары бар. Эл билбеген, эл көрбөгөн куш жок. Не бир тапка көнбөгөн кыраан жырткыч куштарды атайын «саятчы», «мүнүшкөр» деп аталган адамдар колго үйрөтүп, аларды каалаган нерселерине салышкан.

«Канаттуулардын сыры» аттуу китепте дал ошол жөнүндө баяндалат. Чыгарма кыргыздын куштар дүйнөсү менен өтө кызык, элестүү тааныштырат. Китепте кыркка жакын канаттуулардын портрети тартылган. Мында автор ар бир канаттууга өзүнчө токтолуп, алардын өзүнө таандык мүнөздөрүн ачып, кандайча жашагандыктарын айтат. Автордун бул айткандары илим жүзүндө текшерилбесе да, элдик байкоолордун

негизинде жазылып, бир топ ишенерлик түрдө кызык баяндалган. Китепти баштан-аяк окуп чыккан окуучу кайсы куштун адамга дос экенин, кайсы куштун душман экенин ачык байкайт. Куштардын кылык-жоруктарын, көнүмүштөрүн, сын-сыпатын сүрөттөөдө автор элдик татынакай салыштыруулардан кеңири пайдаланган. Алардан жаш жазуучунун элдик тилдин сырын, күчүн билүүгө кызыккандыгы байкалат.

«Канаттуулардын сырынан» башка да акын көп сандаган ыр, поэмаларды жазган. Алардын кээ бирлери өз убагында журнал-газеталарга, альманахтарга жарыяланган. Ал ырлардын айрымдары мурун жарыяланбаган ырлары, котормолору менен кошо жыйнакталып, 1952-жылы Кыргыз Жазуучулар Союзунун Башкармасы тарабынан «Жалындуу жаштык» деген ат менен басылып чыккан. Жыйнактагы акындын ырларын окуу аркылуу ошол күндөрдүн атмосферасы менен дем аласың. К. Эсенкожоевдин ырлары өзүнүн тематикаларынын ар түрдүүлүгү жана актуалдуулугу менен айырмаланат. Акындын көпчүлүк ырлары жүрөктөн жазылып. ичтен от алып чыгат.

Эсенкожоевдин «Жалындуу жаштык» жыйнагынан башка бардык чыгармалары согуштун алдыңкы жылдарында латын тамгасында жарыкка чыккан боюнча кайра басылган эмес.

Мунун натыйжасында жазуучунун чыгармалары окуучулардын эстеринен чыгып, ал эми латын тамгасын тааныбай калган мектеп балдары болсо, анын атын да билбей калышкан.

К. Эсенкожоевдин «унутулуп» бараткан адабий мурастарына болгон коомчулуктун закондуу таламын канааттандыруу максатында, Кыргызстан Мамлекеттик Окуу-Педагогикалык Басмасы анын чыгармаларынын толук жыйнагын басып чыгарууну ылайык тапты. Бул жыйнак Ж. Самаганов тарабынан түзүлүп, андагы чыгармалар хронологиялык тартипте жайгаштырылды.

Маркумдун бул жыйнактагы чыгармаларынан тышкары фельетондору, очерктери, ырлары, котормолору да болгон. Алардын баарын изилдеп, жыйнактап чыгаруу келечектин иши.

Күсейин Эсенкожоевдин чыгармалары жөнүндө кыскача мүнөздөмөлөр мына ушулар. Албетте, жаш жазуучунун адабий мурастары өзүнчө изилдөөнү талап кылат. Биздин бул кириш сөзүбүз анын чыгармачылыгы жөнүндө бет ачар иретинде гана жазылды. Ырас, ал чыгармачылык изденүү доорунун стадиясын толук басып өтө албай кетти. Анын алгачкы «Саякатчы бала», «Үчүнчү шар» өңдүү аңгемелерин өсүүнүн оорусу катары карообуз керек. Жаш жазуучу өзүнүн терең симпатиясын сиңирип жазган илимий-фантастикалык чыгармаларында жогорудагы биз сынга алган кемчиликтердин болушу закондуу көрүнүш эле. Анткени, ал адабият ишине чын жаны, ыкласы, жүрөгү менен белсенип киришкен таланттан болгондуктан, өз чыгармачылыгын эч бир калемдин изи түшө элек дың жерден баштаган. Илимий-фантастикалык жанр боюнча чынында биз эмес, орус адабиятынын тарыхында да классикалык традиция болгон эмес. К.Эсенкожоев профессионалдуу жазуучулукка жетүү үчүн классикалык адабияттын үлгүлөрүн окуп үйрөнүүнүн зарылдыгын өтө эрте сезген. Ал айрыкча Батыш Европа адабиятынын классиктери: Жюль Верндин, Даниэл Дефонун, Джонатан Свифттин фантастикалык чыгармаларын, Байрондун романтикалык чыгармаларын, орус классикалык адабиятынан Пушкиндин, Лермонтовдун лирикаларын сүйүп окуган, кээ бирлерин которгон. Натыйжада ал өзүнүн чыгармачылык профилин, индивидуалдуу адабий почеркин аныктоого чейин барып токтогон. Анын чыгармачылыгынын эволюциялык

өсүшүнө көз жүгүртсөк, жаш жазуучунун чыгарма сайын улам жаңы бийиктикке көтөрүлүп келгендигин байкайбыз.

Эсенкожоевдин чыгармалары жалаң гана балдар үчүн эмес, чоңдор үчүн да ошондой эле жарактуу. Адатта балдар үчүн жазылган чыгармалардын жакшылары дайыма чоңдор үчүн да жарактуу болуп келген. Маселен: И. С. Тургенев өзүнүн «Муму» деген аңгемесин балдарга арнап жазган. Бирок аны балдар кандай сүйүп окуса, чоңдор да ошондой сүйүп окушкан. Бул жөнүндө В. Г. Белинский: «Балдарга жазылган чыгармалар балдар үчүн гана эмес, бардык адамдар үчүн жазылган адабий чыгарма катары кабыл алынса гана жакшы жана пайдалуу болот»¹ деп айткан.

К. Эсенкожоевдин чыгармачылыгы кандай гана абалда болбосун (чабалдыгына жана жетишкендигине карабастан), кыргыз балдар адабиятынын тарыхы жөнүндө сөз болгондо, анын татынакай ысмынан айланып өтүүгө болбойт. Жалпы эле кыргыз адабиятынын тарыхында анын башка эч ким талаша албаган, өзүнө гана тиешелүү орду бар.

Атактуу акын Сергей Михалков советтик балдардын досу, жазуучу Аркадий Гайдарга арнаган ырын мындайча жазат:

Балдарга ынак дос боло билди,
Жандары сүйгөн китептер берди.
Жашаганын жоокерче жашап,
Өлгөндө да солдатча өлдү...

(Б. Сарногоевдин котормосунда).

Бул куплет толугу менен кыргыз балдарынын жаш Гайдары сүйкүмдүү Кусейин Эсенкожоевге да тиешелүү.

Бул китеп Родинанын чыныгы уулу, жаш жазуучу Кусейин Эсенкожоевдин жарык эстелигине арналат.

*Кымбатбек Укаев.
1957-жыл*

АҢГЕМЕЛЕР

САЯКАТЧЫ БАЛА

ТОО ТЕКЕ АТКАНДА

I

Жолдоштор, мен бир топ окуя көргөндүктөн аны сиздерге сүйлөп берем.
Мен өзүм жаш болсом да, бир топту көрдүм. Саякатчылык да кылып көрдүм.
Мергенчилик да кылып көрдүм. Ошондогу болуп өткөн чындыктан сиздерге сүйлөп

¹ В. Г. Белинский. Чыгармалар жыйнагы, 1948-жыл X т, 508-бет.

берейин. Окуучулар, менин бул көргөндөрүмү сиздер калп деп да ойлоорсуздар, жок, андай эмес, мен мындай иштерди башымдан өткөргөндүктөн, сиздерге айтайын. ^

Мен эң жаш кезимдеги баштан өткөргөн окуядан баштайын. Мен биринчи жолу мергенчиликке чыктым. Менин кийик атып алуучу куралдарым мына булар болду: кайыңдан ийген, кендирден чыйратмасы бар жаам, ит мурундун өзөгүн алып таштап жасаган таш мылтыгым. Жаамдын огу болсо жоонураак чийден, сап кылып учуна темир учтаганмын. Таш мылтыгымдын сүмбөсү сынбасын үчүн, четинден жасагам. Анын огун болсо тоголоктоп, аябай майга кайнатып алгам. Себеби, тийген жандыкка бир жагынан тийсе, экинчи жагынан чыгып кетүү үчүн жасалган амал эле.

Ошентип камданып алып чоң бир тоого мергенчиликке чыктым. Көп эчкилердин жайылып жүргөн өңүтүнө жеттим. Тоо эчкилер эң эле жакын келди, бирок мени көрбөдү. Мен алар көрбөсө экен деп, бир таштын түбүндө өңүттөп отурам, ыраактан атайын деп, мурун аткан жок эмес белем, ошондуктан жакын келгенде атайын дейм. Бирок, жаамдын огу бирөө эле, аныктан ал жоголуп кетпес үчүн, энем бир топ тоголок жип ийрип берген. «Жаанын огу жоголуп кетпесин, ушул жипти жаанын огуна байлап, өзүңдүн бир нерсеңе байлап туруп, атып жүр» — деген энем. Мен ал жиптерди жаамдын огунун сабына байлап, бир үчүн белиме байлап, энемдин айтканындай алдыма жакын кирип келген бир чоң тоо эчкинин текесин атып жибердим. Атып жибергенден кийин эле бышкырып, үркүп алып жөнөдү. Тоголок жип чубалып бүткөнчө качып бара жаткан текени карап тура бердим. Тоголок жип чубалып бүткөндөн кийин эле, мени качып бара жаткан теке дегдеңдетип сүйрөп алды. Теке деле качып бара жатат, мен деле текенин артынан дегдеңдеп сүйрөлүп бара жатам. Теке деле качып бара жатат, мен деле текенин артынан дегдеңдеп текеден калышпай кетип бара жатам. Бир маалда тоо теке жарга чыга качты. Жарга чыга качканда, мен жардын алды жагында бутум жерге тиер-тийбес болуп калды. Теке ансайын жогорулап кача берди, мен ансайын дагы жогорулап жардын бооруна асыла бердим. Бир маалда тоо теке жардагы түнөгөн короосуна жетти окшойт. Мен өйдөлөбөй, ылдыйлабай токтоп калдым. Өзүм өйдөлөбөй же ылдыйлабай калгандыктан, белимдеги байлалуу жипти кармап жогору чыга бердим. Бир аздан кийин бир чоң үңкүргө жеттим. Үңкүр капкараңгы, баягы жипти тартып көрсөм былкылдабайт. Ошондой болгондуктан акырын жипти кармап коюп, үңкүрдүн төр жагына жеттим. Үңкүрдүн төр жагына баратсам, баягы тоо текем эчак эле өлүп калыптыр. Жаам бир жагынан тийип, экинчи жагынан чыгып кеткен экен. Жип ошол октун сабында эле байлануу бойдон жүрүптүр. Ошондуктан менин белимдеги жип менен жаанын огуна байланган жип туташ болгондуктан, теке мени сүйрөп жүргөн экен.

Мен ал текени кантип үйгө жеткирем. Көтөрөйүн десем көтөрө албайм. Кандайча үйгө жеткирүүнү бир аз туруп ойлондум.

Аны жеткирүү оңой эле экен. Бир аз күтсөм, тоо эчкилер деги бир короосуна келүүчүдөй, тоо эчкилер келгенде бирин алдап кармап алып, өлгөн тоо текени артып кете турганмын.

Бир аздан кийин тоо эчкилер короонун ооз жагынан эле шагырап кирип келишти. Мен акырын короонун бир жагына жашына калдым. Тоо эчкилер баары тең эле аткан текени тегеректеп, маарап калышты. Мен акырын төрт аяктап, эчки сыяктуу маараган болуп, көп эчкилерге жакындап бардым. Эчкилер мага таң калгансып карап калышты. Бирок, чоң теке качырып келип сүзүп калды. Мен анын сүзгөнүнөн корккон жокмун. Сүзгөнү келе жатканда, тура калып мүйүзүнүн ортосуна кире качтым. Ал теке мени өлтүрмөк тургай кандайча кутуларын билбей, башын араң көтөрүп калды. Мен эки

мүйүзүнүн ортосунда туруп, акырын-акырындап жонун сылап, мойнун кашып жатып, үйүр кылып алдым. Акырын-акырындап үстүнө барып миндим. Минсем абдан жоош болуп калды. Мен анын үстүнө минип алып, маңдай-башын сыласам, туруп берчү болду. Мен мингенге берки эчкилер таңыркап карап калышты. Бирок, алар да үйүр боло баштады. Ошентип ал жерде 15 күн туруп калдым. Күндүзү үйрөтүп алган текемди минип алып, берки эчкилерди айдап, жакшы от жайыттарга алып барып, тойгузуп келем. Баягы өлдү деген теке өлгөн эмес экен. Жөн эле эси ооп жатып калыптыр. Кийинчерээк аны короого былк эткизбей жаткырып, жерден жакшы чөп, суу алып келип берип жатып, мал кылып алдым. Кийинчерээк абдан мага жакшы үйүр болду, кайда барсам да, ошол айыккан теке ээрчип жүрүүчү болду.

Мен бул тоо эчкилерди үйүр кылгандан кийин, айдап алып үйгө кетүүнү ойлодум. Миңгич текени минип алып, тоо эчкилерди он алтынчы күнү болот дегенде короодон чыгып, үйдү көздөй айдап жөнөдүм.

Акырындап үйдү көздөй айдап жайып отурдум. Бир маалда бир-эки эчким жайылып бара жаткан жерден эле түүп жиберсе болобу. Бир аз убакыт күнгө кургатып алам. Улактарды салып жүргөн куржунум бар эле. Ал эки улакты куржундун эки көзүнө салып, баягы айыккан текеге артып койдум. Ал теке менин артымдан калчу эмес. Минип бара жаткан текемден кийинки чоңу ошол эле. Эртең менен короодон чыктым. Кечинде шагыраган көп эчкини үйгө айдап кирип бардым. Бир топ күндөр өткөндөн кийин, мен баягы короого бир барып келейин деп ойлодум. Себеби, кайрадан баягы короого эчки келип калса көнүктүрүп, дагы айдап кетүүнү макул таптым. Энем да менин айткан оюмду макул көрдү. Ошентип, азык-түлүгүмдү камдап алып, баягы короону көздөй жол тарттым.

Короого жетип бардым. Бирок, баягы короо өңдөнбөйт. Башка бир жаңы короо өңдөнөт. Мен ал короонун аныктыгын билүү үчүн төр жагына жүрүп отурдум. Бирок, берки короонуку төрү жакын эле, бул короонун төрү эң эле ыраак өңдөнөт. Себеби, дагы эле төрүнө жете албай кетип эле бара жатам.

Бир маалда бара түшүп, күп эле жыгылып түштүм. Түшкөндө сууга түшкөндөй болдум. Суу эки жакка бөлүнө түштү. Бирок, мен сууга чөгүп эле бара жатам. Ал суу көлбү, деңизби, агын суубу, ал жагы мага белгисиз. Себеби, жер алды караңгы, эчтеме көрүнбөйт. Өзүм сууга түшкөнүмдү гана билдим. Сууга сүзүп, чабак уруп жүрүүнү кыйын билүүчү элем, ошондуктан гана чөкпөй калкып, чабак уруп турам. Мен ал суудан кантип кутулуп, жер жүзүн көрөрүмдү билбей, бир топко ойлонуп турдум. Ойлонуп турсам да, эч айла табылгандай эмес.

Андыктан суу үстү менен чабак уруп жүрүп олтурдум. Бирок, капкараңгы, эч бир күн шооласы, жарык дүйнө көрүнбөйт. Кайда бара жатканымды билбеймин. Суу үстү менен гана кетип бара жатам. Ошентип, кетип бара жатсам, алыс жактан бир жарык шоола көрүнөт. Көрүнгөнү менен абдан алыс көрүнөт. Алыс болсо да ошол жарыкты көздөй жүрүүгө туура келди.

Жүрүп отуруп ал жарыкка жакындадым. Көрсө, ал жарык жер астында тоо тукумдарынын бир асылдуусунан көрүнөт. Андан сууга түшкөн жарык күнгө чагылышкан айнектей жаркырайт. Анын жарыгынан жогору жактын капталган жер экенин ошондо билип жүрөм. Бир аз ошол жарыктын жанынан суудан ашып көтөрүлүп турган бир ташка чыгып эс алдым. Көтөргөн тамагым сууга чыланып калган көрүнөт. Чыланса да жеп тоюп алдым. Ал сууга көз жиберип карасам ушунчалык тунук, ушунчалык мелүүн жана мында жер үстүндөгү суулардай кыбыраган жандык

көрүнбөйт. Экинчи бири жер астындагы суунун жана жердин бир айырмачылыгы: андан тырмактай өскөн өсүмдүк көрө албайсың. Жана урап турган кум, таш жок, баары тең эле мизилдеген гранит менен капталган.

Мен, ал жерге жашоо мүмкүнчүлүгү болбогондуктан, иши кылып бир жактан чыгамбы деген үмүт менен сууга сүзүп алып жөнөдүм.

Чындык, караңгылык эми басты. Мурунку тоо тукум асылынан чыккан жарыктан да ажырадым. Же күндүн жарыгы жок. Күн шооласын көрбөгөндөн кийин, түнбү же күнбү, менин жер астына түшкөнүмө нече күн, нече түн болду, ал жагы да маа белгисиз. Же саатым да жок, убакытты да билүүгө болбойт. Ошентип олтуруп, бир жактан бир кичине болор-болбос дагы бир жарык шоола көрүнө баштады.

Мен ал шооланы көргөндөн кийин, түрчүмүнбү — ошол жакты көздөй шуулдап сүзүп олтурдум.

Бир аздан кийин жарык шоолага жетип да бардым. Ал жарык шоола күндүп нурунан түшкөн жарык экени аныкталды. Ал жарыктын так өзүнө жетип бардым. Көрсө ал жарык, бир казылган кудук аркылуу күн шооласы жерге түшүп жаткан экен. Кудуктун түбүнө барып жер үстүндөгү жарыкты карадым. Бийик казылган кудук аркылуу жер үстү көрүнбөйт. Жалгыз гана көргөнгөн көк асман мага көрүнөт. Бирок, эбегейсиз бийик кудуктан кандай чыгуум да белгисиз. Тыш жактан маа эч бир жандык көрүнбөйт. Адам баласы жакын ченде жок сыяктуу. Анда-мында гана сайраган куштардын үнү араң-араң угулат. Бир маалда ыраактан созулуп чыккан адамзат шекилдүү бир дабыш пайда боло баштады.

Ал дабыш барган сайын жакындай берди. Бир аздан кийин, кудуктан суу алабыз деп, аркан байлап, чакасын калдыратып кудуктун түбүндөгү сууну көздөй түшүрүштү.

Булар мени көрсө коркот го, кандайча коркутпай тышка чыгуунун акылын таптым.

Биринчи чака түшкөндө чапанымды чечип чакага илээштирип жибердим. Экинчи чака түшкөндө бутумдагы чокоюмду чакага салып жибердим. Үчүнчү чака түшүп келе жатканда кудуктун түбүнөн көрүнө калып, өлгөн киши калкыгансып калдым. Чака төмөн сууга түшкөндө да суунун үстүнө чыгып калдым эле, акырын чаканын үстүнө суналып өлгөн бир адам сыяктуу чака менен көтөрүлүп олтурдум. Акырында суу алып жаткан адамдар чаканы тышка тартып чыгышып, маа ушунчалык таң калышты. Алар маа тамактарынан берип тойгузушту. Мен эс алып, кудук тазалаганы келип, түшүп кеткен элем дедим. Алар да менин сөзүмө ишенгендей болушту. Алардан мен кайдан келе жатканын, ошол жердин аттарын сурап алдым. Алар кербенчилер экен. Мен чыккан кудук ушул жердеги күмдуктагы кудук экендигин өздөрү кеп салышып олтурушту.

Ал кудук азыр ойлосо Африканын Сахара чөлүндө, же кызыл кум, кара кумда, же болбосо Тибет дөңсөөсүндө болуу тийиш. Тууралап айтып берүүгө эсимден чыгып калыптыр.

II. ШАРДА УЧКАНДА

Жолдош окуучулар, мени жалгыз тоо эчки кармап жана жердин катмарындагы сууну эле сүзүп чыккан экен дебегиле. Мен андан башка дагы бир топ кесиптер кылдым.

Биринчи жолу Италиянын окумуштуусу Леонардо да-Винчинин абага учуу деген максат коюп жана ал абага учууга бир топ аракет кылып, шар көтөрүлткөнүн уккандан кийин, мен да андан артып түшкөндөн шар жасоого кириштим. Менин шар тууралуу түзгө: планым энем экөөбүзгө жакты. Мен биринчи жолу шар жасай баштадым. Ал

шарым абдан жакшы болуп чыкты Эми анын ичине кандай учуучу жеңил газды толтуруу керек, мага ошол жагы кыйындык келтирди. Бирок, мен аны да ойлой-ойлой таптым. Мен билем, суу эки газдан турат (водород жана кислород). Водороду абдан жеңил. Ошондуктан, жасаган шарымдын ичине водород толтурууга туура келди. Мен аны кантип толтурууга тийишмин, кантип водородду суудан бөлүп алам. Ушул жагы мени бир топ ойлонтту Мен анын да амалын таптым.

Мен бир чоң казанга суу куюп, анын оозун бекем капкактап, капкакты тешип, бир узун темир түтүк орноттум да, түтүктүн орто ченинен бир чоң мешке от жагып, түтүктү ошол от ортосунан алып өттүм. Түтүктүн учун эки айрым кылдым. Себеби, водород жана кислородго айрылбай келген суу бир идишке агып түшсүн үчүн, газга айландырганда кислород темир түтүк ичинде калып, водород шарга барып кирсин үчүн түтүктүн бир башын шардын оозуна киргизип туруп, бек таңып, казанды баркылдатып кайната бердим. Шар уламдан-улам толо берди. Бир аздан кийин шар топтомолок болду, андыктан эми учууга туура келди. Мен мурун эле шардын ылдый жагына өзүм олтуруп учуу үчүн жакшылап бир адамдык кылып, үй жасап койгом. Ал үйдү водородго толгон шардын алдына келип таңдым. Абага толгон шардын оозун бекем байлап, өзүм үйгө түшүп, энем менен коштошуп алып, асманга учуп жөнөдүм.

Шар уламдан-улам жогорулап бара жатат. Мен үйүмдүн терезесинен жерди карап бара жатам. Энем мени карап, колун булгалайт. Бирок, үнүн укпадым. Шар көкөлөгөндөн көкөлөй берди. Жер алыстагандан алыстан берди. Бир маалда түнөргөн бир шооласыз капкараңгы жерге түш келдим. Бул жер абанын кайсы бөлүгү экени мага белгисиз. Караңгылык бул жерди чылк баскан. Төмөн карасам, жер көрүнбөйт. Жогору карасам, ай, күн көрүнбөйт. Ошентсе да, шар жогорулап эле көтөрүлүп бара жатат. Мен эмне болсом, ошол болоюн деп жайбаракат, эки жакты карап, чөнтөгүмдөгү күнүмдүк дептериме көргөн, билгенимди жазып кетип бара жатам. Шарым тынбастан эле жүрүп кетип бара жатат. Бул шардын кайда барып токтолорун билбейм. Капкараңгы эч жылчыксыз. Абадан башка мыдыр эткен эчтеке жок. Же бир дабыш, же бир жандык, же бир жарык, же бир табияттын бир мүчөсүнөн бирөө да жок.

Жер жакты карасам деле, капкараңгы көрүнөт. Күн болуп жатканы, түн болуп жатканы белгисиз, өзүм кайсы кургактыкта же кайсы суунун үстүндө кетип бара жатканым да белгисиз.

Өзүм гана СССР аймагынын үстүндө тургандай болом. Капиталисттик өлкөлөрдүн астрономик жана шар учуруучуларына: мен СССРдин акылман, билимпоз, эмгек уулунанмын дегендей болуп ичимден кубанып коюп бара жатам. Бир маалда шар ары да кетпей, бери да кетпей токтоп калды. Бул токтолушуна таң калдым. Үйүмдөн түшө калып, эмне учпаганын көрөйүн деп андан да корком. Себеби, жерди көздөй түшүп кетемби дейм. Ошентип кантер амалды билбей, бир топко ойлонуп турдум да, шар түшпөгөндөн кийин мен түшмөк белем деп, үйүмдөн секирип түштүм. Секирип түшкөнүм менен жерге кулап түшкөнүм жок. Түшкөн жерден эле басуу таянчым жок болуп, токтоп тура бердим. Шарым эмне учпайт экен деп, ары-бери басып, эки жагым карадым. Карасам баары эле аман өңдүү. Бирок, эмне учпасын билбедим.

Өзүмдүн да кулап кетпегениме таң калдым да, өзүмө өзүм суроо берип коём. Мен эмне үчүн кулап жерге түшпөйм? — дейм, бирок, ал суроону өзүм да чече албадым...

Ошентип, кайра шардагы үйүмө келип түштүм да, бир аз тыныгып, эс алып олтурдум.

Бир маалда, калың караңгылыктын арасынан бир чоң жер формасындагы бир нерсе уламдан-улам мага тушташып, жакындаган өңдөнүп келе берди. Шар ансайын

дагы ошол жер сыяктуу формадагы нерсени көздөй акырындап уча берди. Бир маалда шардын көтөрүлүп сызганы маа анык экени сезилди.

Бир нече убакыттан кийин эле баягы жер формасын алган жерге жетип калыппыз. Жерине барып шар-марым менен аман-эсен түшүп калдым. Ал жер башка жер көрүнөт. Жаралып бүткөндөн тоолор, тунук, акпаган коюуланган суулар. Бирок көпчүлүгү муз. Кез-кез жерде гана муздан кылайып өскөн лишайник, мох сыяктуу өсүмдүктөр гана учурайт. Андан башка ырымга чөп жок. Жана айбан, адам аттуунун саны тургай жыты жок сыяктуу. Акырын гана мох, лишайник өңдөнгөн өсүмдүктүн түбүн байкап карасам, көзгө илинер-илинбес бир курт жүргөн сыяктуу. Андай турмуш жок жерде жүрүүгө мүмкүндүк келбеди. Андыктан кантип өз жеримди көрөм? Кантип учам? Бул суроо менин башымды бир топ катырды. Ал жүргөн жерим 9 планетанын кайсынысы экенин да билбедим. Бирок ойлоп-ойлоп баамдап байкасам ай шекилдүү, себеби, ай жерге жакын жүрөрүн билет эмесминби.

Мен бир топ күндөр жүрүп калдым, ал жерде күндүн кеч кириши, таң атышы биздикинен бат сыяктуу. Себеби, жерде жүргөндө түн ичинде эки ойгонуучу элем, бул жерге келгени түн ичинде бир эле ойгонуучу болдум... Дааналап, белгилей албайм, себеби, жерден учканда саатымды унутуп таштап салыпмын.

Мен элди сагындым, жерди сагындым. Бирок, кетүүгө келгенде ой бир топ башты катырды. Андыктан эмне кылуу керек деп ойлоп отуруп, колумдун тырмагы өсүп кеткенин да билбей калыптырмын. Тырмагымды алайын деп үйүмдөгү көмүркөйүмдүн ичиндеги бычагымды көмүркөйүмдөн алып, тышка чыгайын дегиче болбой эле шар көтөрүлүп жөнөдү. Мен сүйүнгөнүмө чыдай албай күлүп да жиберген экемин.

Ошентип учуп жүрүп олтурдум. Билбейм, жерди көздөй учуп бара жатамбы, кайсы жакты көздөй учуп бара жатканымды билбедим. Бир маалда баягы басып өткөн караңгылыкка туш келип калдым. Ал караңгылыкка туш келип калгандыктан, жерди көздөй жол тарткандыгымды ошондо билдим.

Бир маалда жердеги жарыктын шооласы калың караңгылыктын арасынан көзүмө байкала баштады. Ошентип олтуруп, ылдыйлаган сайын ылдый түшүшү катуулан баштады. Мунун себеби, Курский Аномалия магнети бычакты тартып жаткан экен. Бычак менен биз түшүп келе жатыппыз. Ал көрсө айда экенде жер айланып олтуруп, бычакка туш келгенде тарткан экен. Ошентип, Курский Аномалияга келип түштүм. Бычакты ошондо таштадым да, шарым көтөрүлүп, үйүмө келдим. Бычакты таштаган себебим — бычакты алып жүрсөм Курский Аномалия¹ кайра-кайра тартып эле бастыра турган эмес. Бирок, бычагым абдан жакшы эле да, аны кийикчилеп жүргөндө да алып жүргөн болчумун...

III. ТАЛААГА ЧЫККАНДА

Мен бир күнү талаага чыктым. Чыгуунун себеби болсо, табигый шарттар менен жана талаа айбандары менен бир аз таанышып өтүү эле.

Бир мезгилде талаадан конуп олтурган бир кушка кез келдим. Ал куш болсо, бир бүркүттү тыткалап жеп олтурган экен. Мени көрө койду да, жеп жаткан бүркүтүн таштап, мага талпынды.

¹ Курский Аномалия — Украинадагы магнит кени

Куш качырып мени тебүүгө даярданып кирип келди. Мен андан кандайча кутуларымды билбей, башымда кийип турган тумажымды кушту көздөй ыргытып жибердим. Куш шып этип, тумакты илип алып жөнөп кетти.

Куш сызып алып, тумакты мыкчып, көкөлөп бара жатат. Кийик көрүнсө атайын деген кичине тапанчамдын огун ошол тумажымдын кырбуусуна салып койдум эле. Ал ок ошол бойдон тумак менен кетиптир. Кийик атып алайын деген жалгыз огум, тумак менен кошо кетип калгандыгына мен бир топ капаландым. Кайдан ок таап, үйгө бир кийик атып аларды билбей, бир аз ойлоно түшүп, ок-дарыны бат эле таап койдум. Чөнтөгүмдө ширеңкенин баштарын сыдырып алган бир куру патронум бар эле. Ошого как ортосунан салдым дагы, ок ордуна бир ташты салдым да, патрондун оозун бекитип, бир даяр атылуучу ок дүрмөт камдап алдым.

Эми мага бир кийик кезигүү керек болду. Ошондуктан, кийик атуу үчүн бир калың токойду аралап, кийик табылат менен жүрүп олтурдум. Бир маалда алдымдан саксактап бир аюу кол салууга качырып калды. Мен атайын дейм, бир гана дүрмөтүм бар. Аtpайын дейм, качырып эле кирип келе жатат. Муну эмне кылуу керек? Мен аны эмне кыларды таптым. Тапанчамды алдым да шыкааламыш болуп, маңдайына түрүп калдым. Аюу да менден коркконсуп, токтой түшүп басып калды.

Акырындап-акырындап олтуруп, көзүмдөн көзүн айырбай эле бетме-бет келип тиктешип калды. Мен көзүмдү ирмесем эле жарып салуучудай, бирок мен көзүмдү ирмебей эле тиктешип тура бердим. Көзүм да талып болду, андан кантип кутуларымды билбедим. Айдан келгенден кийин бир сүрөткө түштүм эле. Аны эстесем, чөнтөгүмдө жүргөн экен, аны акырын чөнтөгүмдөн алдым да, алды жагымдагы бир чөпкө илип, аюуну карата койдум. Аюу ал сүрөттү караган бойдон кала берди. Өзүм акырын жылып алып, жөнөп кете бердим.

Жүгүрүп бара жатсам, баягы куш алып кеткен тумажым жатат. Тумактын ар жагында куш өлүп жатат. Тумажымды көргөндөн кийин, огум бар бекен деп, чуркап бардым. Бирок огум жок, кайда түшүп калганы белгисиз. Тумажымды күбүп-күбүп кийип алдым да, куш эмне болуп өлгөнүн билүү үчүн куштун жанына бардым. Куш өлүп жатат. Эмнеден өлгөнү белгисиз. Бутун карасам, патронумдун от берүүчү арт жагына куштун бир бармагы батып калган, ошондуктан ал огум от алып, атылып кетиптир. Кушка ошонун ичиндеги огу тийип өлүптүр.

IV. МАМОНТ ТИРИЛТКЕНДЕ

Менин Сибирь жакта эң бир кысталыш жумушум чыгып калып, барып калдым. Сибирге барганда жеке эле ал жумушумдун артынан түшпөй, башка дагы илим изилдөө жагына кирише баштадым. Сибирде жашоочу түрлүү улуттар менен аңгемелеше баштадым. Алардын жеринин шартына жана элинин шартына акырындап көнүгүштүм. Бирок, менин оюмдан чыкпаган бир санаа да бар. Ал болсо, кайнозой эрасында ¹ түндүктү муз каптаганы эсимде. Ошондуктан, ал учурда жашаган мамонт жана пил сыяктуу айбандардын Сибирде жашагандыгы да эсимде. Ошондой болгондуктан мамонттун муз доорунан калган калдыгын табууга кириштим. Мен кандайча мамонттун калдыгын табууга киришкендигимди сиздерге айтып бербесем, мамонтту издегендигим туура да болуп чыкпас. Июль айынын бири дегенде бир тунгусту итине чана коштуруп, жолдош кылып ээрчитип жөнөдүм, баруучу жерим Түндүк уюл деңизи. Түндүк деңизинин муздарынын арасына катып калган

¹ Эра бир нече доорго бөлүнөт

мамонттордун калдыгын табамбы деген ой менен жүрүп отурдум. Иттери таскактап, жолдошум экөөбүздү сүйрөп олтурду. Арийне, иттердин таскактап чуркашы да эп эле, себеби, эки кишиге күчтүү иттерден онду чегип алгандан кийин, чуркабай койчу беле. Ошондой болсо да, бир кара ала тайган чабалактап жүрбөй калды. Мунун жүрбөй калганына эмне себеп болду. Албетте, мунун жүрбөй калгандыгына дагы бир топ толуп жаткан себептер бар болуп чыкты.

Мен аны жанымдагы жолдошум — иттердин ээсинен сурадым.

— Мунун жүрбөй калган себеби эмне болду экен? — дедим. Жолдошум анын жүрбөй калган себебин толугу менен айтып берди. Көрсө ал кара ала тайганды мурунку күнү да чанага чегип суутпай койгон экен. Ошондуктан, ысык кетип калып, ал күнү жүрбөй калганынын себеби ошол болуп чыкты.

Кара ала тайганды чанадан чыгарып, чананын үстүнө жаткызып алып, бет алып бара жаткан узун жолубузду узарта бердик. Бир маалда түндүк уюл деңизине токтоосуз жетип барган экенбиз.

Ошентип, түндүк деңиздин чет жагына чанабызды токтотуп, жүгүбүздү түшүрдүк да, өзүбүз мамонт калдыгын издөөгө кирише баштадык. Бир маалда тоодой болуп сүзүп жүргөн муздун арасынан эле жолдошум «таптым эле, таптым» — деп, кыйкырып калды. Мен да анын «таптым» деген кыйкырыгына кубанып, бала болуп чоңойгондон бери бир каткырып күлбөгөн ачуу кыйкырык менен: «Ай, айланайын абаке» — деп, кыйкырып жиберген экенмин.

Ошентип, анын таптым деген тоодой музунун төбөсүнө чыгып барып, жолдошум таптым деген муздун арасын карасам, алдынкы артылып чыккан тишинин бирөө муздан чыгып калган экен. Тиши менен буулап музду казып, тоңуп калган мамонтту муздан сууруп алдык. Акырында тоо муздун башынан жылдырып олтуруп, кабагына түшүрдүк да, чанага салып алып, жолдошумдун үйүн көздөй кайттык. Мамонтту жолдошумдун үйүмө алып келип, тышка отту чоң жактырып коюп, мамонттун музун эритүү үчүн ар жак, бер жагын отко кактай бердим. Бир маалда дем алгансып, бир дабыш мамонттон пайда боло баштады. Жана бир аздан кийин ички мүчөлөрүнүн музу эригенде, чыны менен эле дем алып, башын ары-бери көтөрүп, көзүн ача-жума берди.

Мен мунун тирилип, мал болорун билип, эң кубанычтык менен сүйүнүп кеткен экемин. Жолдошум менин кайсы эрадагы мамонттун тоңуп калгандыгын билгендигиме ал дагы мага ошончолук кубанды. Бир аздан кийин мамонт башын чулгуп тура баштады. Бирок, мындан эчен кылым бою мурун тоңсо да, ички организми жана тышкы организмдери бузулбаган экен. Ошол бойдон аман-эсен гана тоңуп жата бериптир. Бирок, менин тирилкеними билбестен чоочуркап: «кайдан келгенсиң» — дегенсип, олурайып карап да коёт.

Кийинчерээк акырын-акырындан үйүр боло баштады. Мен ал мамонтко курсагын тойгузуу үчүн түрлүү тамактар да алып келип бере бердим. Менин алып келген тамагымды чоочуркабай эле кызыгып жей берди.

Бир капча убакыттан кийин, артынан тезегин чыгара баштады. Мага анын тезегин текшерүүгө туура келди. Себеби, ошол мамонт музга катканда кандай чөп жеп жатканын билүүгө тийишмин. Мамонттун тезегин текшерип олтурсам, папоротник жана ийне жалбырактуу чөптөрдүн кээ бирлери учурайт. Мен ал мамонтту алып, үй жакка жол тартуума туура келди. Бир күнү жолдошум менен коштошуп, мамонтту минип алып, үйдү көздөй жөнөдүм.

V. КӨГҮЧКӨН ОКУГАНДА

Мен бир күнү бир зоого чыктым.

Зоонун боорунда көп көгүчкөндөр тууптур. Мен бул көгүчкөндүн эки-үч баласын алып келип, үйгө бакма кылууну ойлодум.

Менин ал ойлогон оюм абдан туура болуп чыкты. Себеби, жар көгүчкөн бакма болсо, үйгө кайдан да болсо таап келерин билем. Ошондой болгондуктан зоодогу уяга чыгып барып, эки балапанды алдым да, үйдү көздөй жөнөп кеттим.

Ал көгүчкөндүн балдарын абдан жакшы көрүүчүмүн жана абдан жакшылап багуучумун.

Мен жакшылап баккандан кийин, менин жанымдан кетүүчү эмес. Кайда барсам да, ээрчип жүрө берчү болду. Мен ал эки балапанга акырындык менен тил да үйрөтө берчү болдум. Алар адеп эле үйрөнгөндө, «ат» деген сөздү үйрөндү андан кийин «ок» деген сөздү үйрөндү. Себеби, мындай бир муундуу сөз үйрөнүүгө оңой эмеспи.

Кийинчерээк абдан кыйын сөздөрдү да айтчу болду. Менин атымды, энемдин атын угуп, даана айтып жана ким экенибизди айтып да билип калуучу болду. Мен буларга жеке гана сөз үйрөтпөстөн, окута да баштадым. Эң мурун «а, б, ч, к, ш, о, т» тыбыштарын үйрөтүп, андан сөз улап жазып окуттурчу да болдум. Эң мурун жогорку тыбыштан мындай деген сөз кураттырып окуттым. «Аба», «ач, тоо» деген сөздөрдү окуттым. Кийинчерээк тыбыштын баарын үйрөткөндөн кийин, кайсы сөз болсо деле окуй беришчү болду. Бирок, көпчүлүк сөздү «таш», «баш», «ат» деп окуйт. Кийинчерээк бардыгын да бир ката кетирбей окучу болду.

«Көгүчкөндөр алиппеси» деген китептин кай жеринен болсо да, алдына ачып койсом окуй берер эле.

Ал алиппенин ичинде бир куплет мындай деген ыр бар эле:

Биз, биз бакма көгүчкөн,
Окуганга көнүшкөн.
Кат жазууну үйрөнүп,
Далай кызык көрүшкөн.

Ушул ырды эң сонун көрүшүп, экөө окуп да калар эле. Кийинчерээк байкасам, ошол ырды жаттап үйрөнүп алышыптыр.

Бир күнү эртең менен үйкүдөн көзүмдү ачсам, кондуруп койгон жерге конуп алып эле ырдап жатышат. Бул ким ырдап жатат экен деп көзүмдү ачып, башымды көтөрсөм, жакын жерде киши көрүнбөйт. Баягы кондуруп койгон көгүчкөндөрүмү карасам, экөө жардашып туруп алып, ырдап жаткан экен. Мени көрө коюп, уялып кетишти окшойт. Башын канаттарына катышып эле, уктаган сыяктуу коңурук тарта башташты...

Мен да билер-билмексен болуп, жуурканыма чүмкөнүп калдым.

Мен бул көгүчкөндөргө жеке гана сөз менен тыбыш үйрөткөн жокмун. Аларга жазууну жана цифра сандарын да үйрөтө баштадым. Ал цифра сандарын да бат эле үйрөнүп кетишти, цифраны үйрөнгөндөн кийин, арийне, анын санатына үйрөнүүгө тийиш. Анын санатын да жакшы үйрөндү. Бирок, кез-кез жерден адашып да калуучу болду. Ал адашкан санын буттарынын бармактарын санап, бат эле таап алышчу. Эң эле мурун 10 го чейинки сандарды үйрөнүштү. Албетте, онго чейин билишкенден кийин, ар жагын дале бат эле билип кетишти.

Булар бутуна карындаш, калем кармап жазууну да үйрөнүшкөн. Бир бутун көтөрүп туруп, калем же карандаш сунсаң, шып илип алчу. Бир буту менен бир нерсени кармап олтура берип, экинчи буту менен алдына кагаз коюп койсоң, жаза берчү.

Мен алардын сабатсыздыгын жойгондон кийин, көгүчкөндөрдөн чыккан маданияттуу жана бир чоң билимпозду чыгаргым келди. Андыктан буларга тажрыйба менен көргөзүп, сабак берүүгө туура келди. Жана бардык сабактан даярданууга туура келди.

Мен андай, ал жагына атайлап киргенден кийин коёмунбу. Бардык жагынан даярдап алып эле сабак бере берчү болдум. Алар менин сабагымды абдан жакшы көңүл коюп угушчу жана китептен баланча жеринен окугун десем, айтканымдай окуп, айтканымдай суроого жооп беришчү.

Мен аба тууралуу сабагымды жүргүзүп жатканда ушунчалык кызыгышып, эч жакты карабастан угушчу эле. Себеби, аба тууралуу сүйлөгөндө куштар эмне үчүн абада учат, жана кантип жыгылбай жүрөт, аны абада алып жүргөн эмне күчү бар. Ушундай сөздөрдү суроо берип коюп, жакшылап чечип, жакшылап айтканда таң калышып, мени карап калышар эле.

Алар менин колумда 8 жыл тарбияланып калышты, жана булар ушунчалык жакшы окушту, а, сиздерге түшүнүктүү болушу үчүн бир гана мисал айтып өтөйүн.

Бир жылдын ичиндеги орто Мектептин эсеп сабагын 3 айдын ичинде гана окуп бүтүп коюшту. Мен деле программа менен бергим келет. Бирок, кээ бир эсепти жазып убара болушпастан, ойлоп айтып коюшат. Жана кандай кыйынын берсем да чыгарып коюшат. Булар класстан класска өткөндөгү сыноодон да ушунчалык жакшы өтүшөр эле.

Эсеп, физика ж.б. сабактан текшерүү, сыноо болгондо, экөөнү эки жерге кондуруп коём. Себеби, бири чыгара албай жатса, биринен бири көрүшө коюшпасын деген максат эле. Антсем деле мен доскага жазарым менен алар чыгардым дешип бере коюшат. Текшерип карасам абдан туура чыгарышкан, ошентип, 8 жыл ичинде жогорку окуу бөлүмдөрү менен тең билим алгандыктан, жогорку билимдүү деген документ бердим.

VI. БАРДЫК ЖЕРДЕ ЖҮРҮҮЧҮ КАЙЫК

Бул китепчени окуучулар! Мен дагы далайларды баштан өткөрдүм го!

Мен бир күнү ойлоп олтурсам, ойлоп жүргөн кесибимдин бирөөнү унуткан экенмин.

Мен жаңыдан жөргөлөй басып жүргөнүмдө бир кумурска үйдөгү мен төгүп койгон чалчык суунун ары өйүзүнө өтүү аракетин кылып жатат. Бирок бир топко аракеттенип жатып, өтүүгө абдан кыйналды. Антсе дале өтө албады. Мен быякта эмнеси бар экен деп, абайлап олтурсам, ал жакта тамдын түбүндө уясы бар экен. Мен уясына кантип кирер экен деп, керели кечке ошол кумурсканын аракетин байкап олтура бердим. Улам суу соолуп кургап келе жатканда, акырын чакадагы суудан чөмүчкө сузуп келип, төгүп коём.

Бир маалда кумурска ар жактан бир кургак куурайдын кичине сыныгын көтөрүп келип, суунун үстүнө салды да, өзү куурайдын сыныгынын үстүнө басып, алдынкы эки муруту менен сууну артка күрөй берди да, бир маалда суудан чыгып, ийинине кирип кетти.

Мен эми кантип кумурскача кайык жасап, бир деңизге барып саякаттык кылсам дедим. Бул ойду кумурска куурай алып келип, өтүп кеткен күнү эле ойлоп койгом. Бирок, ошондон бери эстебей, азыр эстегенимди карачы... Мен андыктан, бир аздан кийин абада учуучу, сууда сүзүүчү, жерде жүрүүчү кеме иштөөгө кирише баштадым. Ал

кемени ушунчалык жакшы кылып жасадым. Жасаган кедем сууда сүзүүчү, көктө учуучу, жерде жүрүүчү болуп чыкты.

Андыктан дүйнөнү бир айланып келүүгө туура келди. Ошондой болгондон кийин бир күнү дүйнөнү айланып келүү саякатына чыктым. Үйдөн энем менен коштоштум да, бир айда келем деген убаданы энеме бердим. Энем да менин убадамды макул тапты. Мен ошол күнү учуп алып, Улуу тынч океанына түштүм. Ошондо суу менен сүзүп олтуруп, XV деген аралдан чыктым. Ал арал ушунчалык жакшы, көгөрүп турган жыгачтар, нечен түрлүү сайраган куштар, бышып турган жүзүм, алчалар. Бирок кыбыраган адам баласы аттуу жан жок сыяктуу. Мен ал жерге 6 күн туруп калдым, ошол алты күн ичинде жылт эткен от, кыбыр эткен адам үндөрүн уга албадым. Ал барган аралымды аралап чыктым. Үстүнөн кайыгым менен учуп, сүрөткө да түшүп алдым. Ошол түшүргөн сүрөтүмдө адамдан башка аралда жүргөн жаныбарлардын баары тең эле түшүп калган.

Түрлүү маймылдар, эчен түрлүү тотулар, түрлүү-түрлүү түстөгү чымчыктар. Эчен бир арстандар, бирок бул аралда адам пендеси жок сыяктуу. Бир аз абайлайынчы деп, тартып алган сүрөттөрүмдүн ар бир жерин байкап олтурсам, сүрөттүн четирээк жагында бир жалгыз тартылган дуб жыгачынын түбүндө адам сыяктуу бир нерсе кошо түшүп калган. Бул адамбы, айбанбы, сүрөттөн айрып тааный албадым. Андыктан, токойдун үстүнөн кайра учуп, баягы жалгыз түп дубдун жанына барууга туура келди. Мен бир топ ойлонуп турдум да, ошол токойду көздөй кайыгымды учуруп алып жөнөдүм. Акырындап учуп олтуруп, баягы жалгыз түп дубга жакындадым. Ал дубду жана анын тегерегин чоң кылып дааналап сүрөткө түшүрүп алдым. Түшүргөн сүрөтүмдү абайлап байкасам, анык адам экен, даана эле белгиленди.

Мен эми ал адамга барып, кайдан келгендигине таанышууга туура келди. Мен шуулдап эле кайык менен жетип барууну туура таппадым. Себеби, ал адам кокустан коркуп кетеби, алда эмне болуп кетет. Андыктан кайыкты бир теректин башына кондуруп, кулап кетпесин үчүн бек кылып байлап кондум да, колума тапанчамды кармап алып, баягы дуб жыгачтын түбүндө олтурган адамды көздөн бет алдым. Акырындап эки жагымды абайлап олтуруп, баягы дубга жакындадым. Эч дабышсыз акырындап дубдун ары жагына бардым. Баягы адам капкара, чачы өсүп кеткен, кийими жок. Бир нерсени тыткылап жеп олтурган сыяктанат. Ар жагынан барып, амансызбы! — дедим. Мени жалт бир карады да, айкырып алып качып жөнөдү. Мен «бул эмне менден коркот, бул кандай адам болду экен» — деп, өзүмө өзүм токтой түшүп, суроо берип туруп калдым.

Мен бул адамдын чыныгы ал-абалын билип кетүүм керек. Ошондой болгондуктан жанагы качкан адамдын артынан жөнөп олтурдум. Бир маалда деңиздин боюнда деңиз жакты карап олтурган баягы качкан адамыма туш келе түштүм. Деңиз жакты карап олтурганда «ой адам» дедим. Дагы бир бакырып, деңизди көздөй качты. Бирок тереңдеп бара албай, мойнуна чейин деңиз суусу каптап калгандан кийин кайра тартып, мени көздөй бет алды. Мен анын келгенин күтүп, деңиз боюнда тура бердим. Бир маалда түптүз маа келип эле күрөшүп калды. Менин аябаган балбандык жайым бар эле. Акырын көтөрүп ала койдум. Жулунуп болбойт. Акырын көтөрүп алып, баягы байлап койгон кайыгымдын жанына алып келип, кайыкка түшүрүп учуруп алып жөнөдүм.

Ошентип жыйырма күн, жыйырма түн дегенде үйгө келип түштүм. Баягы адам болсо кайык менен келип, кете албай адашып калган жапайы (дикарь) адам болуп чыкты. Ал адам кийинчерээк тил үйрөнүп, менден окуй баштады.

Мен маданияттуу бир билимпоз киши кылып чыгарууга кирише баштадым.

19/111 1937-жыл.

ҮЧҮНЧҮ ШАР

Жолдоштор! Мен өзүмдүн кесибимдин орчундуу жерлерин сиздерге айткым келет. Албетте, сиздер бул менин кесибимди билгенден кийин, сиздер да меники сыяктуу кесиптерди ойлоп жана маанилүү жыйынтыкка келүүңүздөрдү күтөмүн.

Мен бир күнү асманда калкып жүргөн жаандын бууларын, абада сызып учуп жүргөн канаттуу куштардын учушун байкап, алардын асманда көтөрүлүп учуп жүргөндүгүнүн себептерин таба албай, көпкө ойлонуп жүрдүм. Бирок көп убакыттар өтсө да, алардын асманда көтөрүлүп, абада калкып жүргөндүгүн чече албадым. Менин мындай окуянын чындыгына жетүүдөгү максатым чоң эле. Мен ага тажрыйба кылуунун натыйжасы менен гана ал максатка жетеримди билдим. Ал максатты иш жүзүнө аткаруу үчүн бир топ чоң окуяларды өткөрүү керек болду.

Менин белгилүү оюма жардамдаш бир буюм табылса, ошол буюм аркылуу гана астымдагы чечилбеген максатты чечеримди билдим.. Асманда дүйнөнүн боштугунан орун алып, жер шарын тегерете курчап турган абадан жеңил бир буюм табуу эле. Ал буюмду сураштырып жана тажрыйба кылып гана таптым. Ал табылган буюм асманда калкып жүргөн калың абанын бир түрү болучу. Ал водород газы эле. Бул водород газы суу составынын үчтөн эки бөлүгүн ээлеп, жалпы абадан 14,5 эсе жеңил экендиги белгилүү.

Менин тилеген буюмум табылгандан кийин, баягы чечилбеген максатым да чечилди. Мен ал водород газын бир шарга толтуруп, оозун бууп, көккө коё бердим. Ал шарым жогорулагандан жогорулап, алыстай берди. Мен, мындай жеңил газ аркылуу шардын жогорулап учушунан булуттардын жогоруда көтөрүлүп жүрүшүн билдим.

Мен экинчи шар жасап, ал шарга белгилүү оордукту көтөртүүгө ойлодум. Бир күнү экинчи шарымды жасап бүтүп, өзүмдүн багып жүргөн бир итине жакшылап үй жасап, терезе салып, тамак камдап, абанын суюк катмарында кислороддун жетишсиздигин эске түшүрүп, иттин дем алууга керектүү абасын даярдап, газга толгон шар менен бирге чиркештирип, асманды көздөй учуруп коё бердим. Ит белгилүү ыраактыкка чейин терезеден башын чыгарып барды да, алыстаган санын карааны жоголуп, кайда кеткени белгисиз болду.

Мен үчүнчү шар жасап, өзүм учууну туура таптым. Өзүм түшүүчү үчүнчү шарды абдан мыктап жасадым да, ага үй жасап, жолго алып жүрүүчү шаймандарымды жана азык-түлүктөрдү алып, белгисиз, калың аба боштугуна жол тартууну ойлондум. Акырында ал да орундалды. Абага көтөрүлүп уча баштадым. Шар көтөрүлгөндөн көтөрүлүп, жерден алыстагандан алыстай берди. Жердеги кыбыраган жан-жаныбарлар кичирейгенден кичирейди, алар барган сайын бопбоз болгон гана мейкин талаадай көзгө үлпүлдөп көрүндү. Бир аздан кийин эч нерсе көрүнбөй, белгисиз бир караңгы түнгө кезиге баштадым. Кайда жылып бара жатканын сезе албадым, аны токтото да албадым. Себеби, ал шарды белгилүү жакка башкаруучу менде тетик болбоду. Шардагы газды чыгарайын. Дейм, бирок корком, себеби, газды чыгаргандай кийин токтоосуз барып жерге тиеримди билемин. Кармоого эчтеке жок. Жалгыз гана кармалбаган абанын ичинде шар менен мен учуп бара жаткансыйм. Жер

шарын тегерете курчаган абанын арасында кетип бара жаткан жандын бири мен гана болсом керек.

Күн нурун тосо албаган суюк аба менин дем алышыма да суюктук кылгансып, демим кысылып, башым каңгырай баштады. Бирок мен жолго чыкканымда, абанын сейрек болушун эске алып, өзүм менен бирге белгилүү дем алдыруучу коюу абадан запас кылып алган элем. Мен ошол запас аба менен дем алып келе жатам. Кыбыраган жан, шырп эткен дабыш жок.

Эч жылчыксыз караңгылыктын арасында гана келе жатамын, келген жолум ушу го дегенсип, үйүмдүн терезесинен башымды чыгарып ылдый карайм. Бирок миң карасам да көзүмө караңгылыктан башка эч нерсе көрүнбөйт. Күндүн ачык-бүркөгү да белгисиз. Учсуз, түпсүз узак жолдун кайсы жагын көздөй шардын көтөрүлүп бара жатканы белгисиз. Жерден кабар алгым келди. Кат жаздым да, нандын ичине салып ыргытып жибердим. Ал каттын мааниси мындай эле.

АСМАНДАН АЛЫСКА КАТ

«Мен бир шар жасап, ал аркылуу көтөрүлүп, жогоруга учтум эле. Бирок менин шарымда кемчиликтер болгондуктан жана өзүмдүн болжогон жериме бара албай, белгисиз жолго түшүп, суюк абанын арасында гана жогорулап кетип бара жатам. Жарык шооласы да жок, караңгылык, менден башка эч бир жандын бардыгы сезилбейт. Ал караңгылыкты сөз менен айтып, көз менен болжолдоор эмес.

Мен 25-майда асманга учтум эле, ошондон бери нече сутка болгондугун да билбейм, себеби, мага күндүн чыкканы жана батканы билинбейт. Андыктан жер менен байланышуу үчүн кат жазып таштоого туура келди. Ким билет, бул катым кургак жергеби, же сууга түшөбү? Мейли эмне болсо да, тобокелге салып, бул катты жазып, атымды коюп, нандын арасына тоголоктоп салып, ыргытып олтурамын, менин азыркы кыскача абалым ушул» — деп жазып, кол койдум.

Мына мен шар менен дагы эле көтөрүлгөндөн көтөрүлүп учуп бара жаткан сыяктанам. Жерди көздөй ыргыткан катымдан гана үмүт кылгансыйм. Бирок ал каттын кетишине бир топ убакыттар болсо да, мен жакка эч кабары сезилбейт. Шарды жарып жибергим келет, кайрадан сабыр кылам.

Аңгыча, калың караңгылыктын арасынан кулагыма бир дабыш пайда болду. Бул сапар тарткандан бери дабыш укканым ушул гана. Кулака чалынган бул дабыш санааны эчен түргө бөлдү. Ал дабыш негедир уламдан-улам жакындай бергенсиди. Дабыш катураак угула баштады. Алыстан угулган дабышты белгилеп ажырата билүүгө болбоду. Жерге ыргыткан катымдан бир жардам келе жатабы деген ойго да батым. Бирок абанын жогорку катмарына менден башка ким келмек эле деген ойго чөгөмүн. Бир нерсе көзгө көрүнөр бекен деп, үйүмдүн терезесинен баш багып, көзүмдү ачып, айланамды карайм. Үн чыгарайын дейм, корком. Дагы бир кырсыкка учурабагай элем деген ойго кетем.

Калың караңгылыкты жаңырткан үн жакындай берди. Бул эмненин үнү экен дегенсип, ага мен кулагымды тосуп тыңшадым. Ал үн кез-кездерде, арсылдап үргөнсүп кетет. Мен ал үндү экинчи учурган шардагы ит болбосун деп болжодум. Кулагымды салып дабышты тыңшайм. Ал дабыш чыны менен иттики экени жакындаган сайын айкындалды. Бирок, ал чыккан иттин үнүнөн канча алыстыкта келе жаткандыгымды билбейм, караңгыдагы абадан көп эле алыстыктан угулгандыгы белгилүү иш. Менин итим го деген үмүт менен итти атынан чакыра баштадым, ит ого бетер дабышын күчөттү. Муңдуу үн менен улуп, тааныгансып кыңшылай баштагансыды. Итимдин

артынан барган сайын чакырып, калың караңгылыктын тынчын алгандай болом. Итим да мени белгисиз жерден учураткандай болуп, кубангансып улугандан улуду.

Аңгыча жогорулап бара жаткан шарым бир буюмга урунган сыяктанды. Итимдин дабышы жогору жактан чыкканы ачык айкындалды. Бир аздан кийин шарым кайрадан жогору көтөрүлгөндөй болуп сезилди. Иттин шары үйүмдөн чыккан чырактын жарыгы менен көрүнө түшүп, ылдыйлап бара жаткан сыяктанып, шардын газы азайып, куушурулуп бара жатат.

Терезеден колумду чыгарып, ылдыйлап кетип бара жаткан шарды кармап калдым. Кармаган шарымды өйдө тарттым да, андагы итти өз үйүмө чыгарып алып, шарды коё бердим. Ал жарылып калган экен. Шуулдаган бойдон жерди көздөй түшүп кетти. Итим кайдан жолуктуң дегендей мага эркелеп, кыңшылады, итке тамак бердим. Ит мени сагынгандай, көзүн балбылдатып, мага карап жалактады. Мен жарайсың деген ой менен башынан сыладым. Менин ички сырымды ал билбей, анын ички сырын мен билбей, сүйлөшүп, акылдашпагандыгыбызга экөөбүз тең бууругабыз.

Итме кездешкенден кийин менде да чоң кубаныч пайда болду. Себеби, менден бир топ күндөр мурун кеткен итме кездештим. Эми эли-журтума деле кездешемин деген үмүт мени бир кубанычка салгандай болот. Албетте, мындай чоң кубанычта ойдун, санаанын кайда кеткенин билбей, болуп жаткан окуяны күнүмдүк дептериме унутпас үчүн жазып да барамын.

Шар кылкылдап жогорулаганынан токтолгон сыяктуу болуп сезилди. Шардын ылдыйлашы мени дагы кубандырды. Бирок бул шардын жарылгандыгынан ылдыйлаганыбы, же болбосо ит экөөбүздүн салмагыбыздан болгон ишпи, айтор белгисиз. Чындыгында салмактын басышынан болуп чыкты. Жаш жүрөк кабына батпай, алып учкандай болду. Итти ким билет. Ал айбан го, билеби, билбейби, бирок ал да кубанычта экендиги сезилет.

Бир маалда калың караңгылык суюлгансып, ылдыйлаган сайын жарыктын шооласы көзгө элестей баштады.

Шардын ылдыйлаганы ыкчамдаган сыяктуу, уламдан-улам караңгылык азайып, жарык көбөйө берди. Бир маалда күндүн көзүн көрдүк. Биз менен амандашкансып, жарык нурун бизге чачырата тийгендей болду. Бир калың булуттун үстүндө болдук. Андан ылдыйладык, калың булут күндүн көзүн калкалады. Бир маалда жаркылдаган чагылгандуу калың жаанга кездеше түштүк. Жер көрүнбөй калды, күн жаап жатат. Ит да чыдай албай кыңшылап, шардын бат түшүшүн күтүп жойполоктойт. Жер, ай,.. ой-тиричилик, жер деген иктеги күнгүрөнгөн дабыш менен мен дагы терезеден башымды чыгарып карап турам.

Бир маалда, мунарланып тоо чокулары көрүнүп, мурда көрбөгөн, чокусун ак кар каптаган бийик тоого кездешүүчүдөй жакындап кирип келе жатабыз. Бир аздан кийин шар, эки жагы жалама кызыл чополуу жардын бооруна жакындай баштады. Шарыбыз бир гана көк чөптүү тектирге барып, конуп калды.

Алды зоо, үстү аска, жолсуз туюк капчыгайдын арасында бир кичине тектирге, коркок коён өңдөнүп, итим экөөбүз алдыбызда таштан ташка урунуп, көбүрүп агып жаткан сууну карап коёбуз да олтурабыз. Жан сактап, жашап турган жар боорундагы тектиребиздин чоңдугу чейрек гектардай гана жер. Биз турган мындай белгисиз жер жана агып жаткан суу карта боюнча кайсы жерде экени да сиздерге белгисиз. Беттешкен маңдай жагыбыз — жалама капчыгай. Туура жагыбыз болсо, бодурлуу аска таштар, үңүрөйгөн үңкүрлөр. Мындан башка көзүбүзгө эч нерсе көрүнбөйт.

Асмандан айдын шооласы — асмандап көк тиреген зоодон ашып келип, нурун чачыратат. Күндүз күн да түшкө жакындаганда гана асман тиреген зоонун башынан ашып келип тийип, түш оогон ченде маңдай жагыбыздагы чоң зоого жашырынат да кетет. Мындан башка эч нерсе көрүнбөйт. Шар менен кошо түшкөн азык-түлүгүбүз да түгөнүүгө жакындады. Азык табууга дарман да жок. Өзүбүз жашап турган чейрек гектар түзөң тектирчеде бизге тамак болуу үчүн эч нерсе көрүнбөйт. Жалгыз гана көзгө жагымдуу көк чөп, андан башка эч нерсе жок. Мындай турмуш өтпөс жерден кантип кутуларымды да билбейм. Шар менен учуп, дагы башка жакка кетели деген үмүт болот. Бирок шарыбыз — жашап турган жерибизге конордо, жогор жакта бир чоң борчукка урунуп жарылган. Мына азыр биздин дарман ушул гана абалда турат. Эптеп жол таап, түшүп кетемби деген ойго батам да, жол карайм.

Албетте, мынча асман тиреген бийик зоо болсо жана алды жакта көбүгүн чачып агып жаткан чоң суудан, көзгө чоочун жерден кандайча жол тапмакчымын. Кандайча жол болмокчу. Жол жасап, ылдый түшүүгө же жогору чыгууга колдонула турган белгилүү курал жок. Жалгыз тана-шар менен көтөрүлүүгө керек болчу, майда курал бар. Мындан башка ырымга курал жок. Санаа көптү ойлотот, акыл жетпейт. Итим да кантип кутулабыз дегендей болуп кыңшылайт да, ички сырын мага айткансыйт. Бирок ал — айбан, мен — адам, экөөбүздүн ортобузда акыл алмаштыруучу тил жок. Эртеден кечке аракет кылгансып, жашоо турмушун ойлойм да олтурам. Итим да менин оюма көз салуучудай, алыска көз жиберип маңдай жагыбыздагы асман тиреп, көз мелжиткен бийик зоону тиктеп, бир нерсени көргөндөй болот да, арс-арс үрүп, шыйпаңдап тим болот. Мен да көк тиреген зоонун боорундагы арсак бодурлардын арасына көз жиберип, бир нерсе көрүнөбү деген үмүттө болом. Бирок, менин ал үмүтүм орундабагансып, көзүмө эчтеке чалынбайт да, үмүт үзөм.

Биздин күнүмдүк бактыбызга жаралгансыган биз турган тектирченин күн чыгыш жагындагы зооканын боорунан жылжып агып жаткан кичине булактан суу ичем да, үнөмдүк менен тамак жейм. Кагырап каткан сүхарды сууга бир кесимден салып, бир маал наар аламын да, итине да бир маал наар алдырып, тамак берем. Шардагы үйүмө түнкүсүн кирип жатсам да, күндүзгүсүн бул арадан кутулуу аракетинде болом.

Бирок мага жардам берүүчү бирөө да болбоду. Ойлоном, санаага түшөм, кутулуу жолун таба албайм. Таң атат, күн батат, мен күн сайын аракетте болом. Албетте, канчалык аракеттенбейин, канчалык ойлонбоюн, мен ал жерден оңойлук менен кутулбай турганмын. Менде курал да жок, жалгыз гана бир бычагым бар. Анын кыры менен оттук ташты чактым. От кыпыны пайда болду. Аны пахтага тутанттым. Бирок күйүү буюму болбогондуктан, мен от аркылуу курал жасоо максатымды да таштадым. Мына мындай кырсыктар менден кетпей турган болду. Күндөр өтүп жатты, азыгым да азайды. Мен эчен аракет кылсам да, эчен акыл ойлоп, ой жүгүртсөм да, бул кыйынчылыктан кутулуунун амалын таба албадым. Жашап турган жерибизге эч бир адамзат барбаган. Жалгыз гана учкан канаттуулар бир аз коно калып, кайта учуп кетишет.

Мына ушундай абалда турушубузга он күн болуп калды. Он күндүн ичинде табияттын туткунунан бошонуп чыгуу акылын таба албадым. Эчен капага түшөм. Бир күнү ойлой-ойлой акыл таптым. Итимди кандай да болсо ушул зоодон чыгаруу максат болду. Бир күнү турган зоонун боорундагы тектирченин батыш жак жээгинен оңтойлуураак, суунун жээгине түшүүчү бир изди итке көргөзүп, эмне болсоң ошол бол деп, итимди кол шилтеп, божомол жаңдоолор менен жолго түшүрдүм, ит да менин

сөзүмдү түшүнгөнсүп, зоонун боорундагы жолчо менен тырбалаңдап тырышып, бутунун тырмактарын ташка мадагансып жүрүп олтуруп, суунун боюна эптеп жетип, мени карап үрүп-үрүп, узак жолго түштүм дегендей жок болду.

Мен да бир нерсени унуткансып, итке карап ойлонуп кала бердим. Менин ал оюм болсо, кат жазып туруп, иттин мойнуна байлап, белгисиз жолго салуу эле. Бирок бул оюмду унутканмын.

Аскалуу зоонун боорунда мен гана жалгыз калдым. Итимдин кеткенине бир топ күндөр болуп калды. Бирок эчен күндөр өтсө да, иттен кабар жок. Тоонун башынан кылайып алтын нурун жерге сепкенсип, күлүңдөгөн күн мага таң калкандай болот да, төрт саат чамасында мен турган жерге нурун чачып, асмак тиреген тоонун ар жагына жашырынат.

Кантип кутулсам деген ой бул арада мени басат да турат. Мына ушундай абалда ойго батып, санаага чумулуп, алды жагымдагы агып жаткан азоо сууга көзүмдү жиберип отурдум. Аңгыча маңдай жагымдагы чоң зоонун этек жагынан арбаңдап качып бара жаткан бугунун артынан түшүп, тынымсыз созулуп бара жаткан көзгө чоочун бир айбан көрүндү.

Бул кандай айбан экендиги азырынча белгисиз. Баягы бугуну кууган айбан, арылап узай түштү да, көзгө илээшпей жок болду. Мына менин биринчи айбан көрүшүм.

Бир күнү азыгымды эсептесем, орто эсеп менен 10 күнгө гана жетерлик калыптыр.

Мен азыгымды түгөткөндөн кийин эмне кылмакчымын, кандайча айла болмокчу. Чөп жеп тамактанамбы, же тамак бүтүп, чын эле өлүм коркунучунда каламбы. Кантем, мен бул даражага эмне туш келдим? Жарамсыз шар жасап, асмандап калың катмарланган абага эмнеге үчтүм? — дейм да, өзүмдү өзүм кылмыштуу деп ойлоймун.

Мына ушинтип оор абалда жаш жандын айласын таба албай турганымда жогору жагымдан иттин дабышы үгүлгандай болду. Сүйүнүч кирди. Бир маалда жогору жагымда шагырап кулаган майда таш аралаш кумдун шыгырап эшилип жаткандыгы көзүмө көрүнө түштү. Аңгыча, жогору жактан эрбең-сербең көзгө илээшип, бир нерсе көрүнүп, ылдый карай кулап келе жатты. Бул кандайдыр бир жактан бир нерсенин запкысы тийип, кулаган жапайы айбан болуп чыкты. Ал айбанга жакындап барып, аркайган эки мүйүзүнөн тарттым. Ал тоо эчкинин токтолгон текеси болгондон кийин менин алым жетпеди, аны ордунан кыймылдата албадым. Бирок эптеп жатып жылдырып, көк чөптүү жерге алып келдим.

Мен бул кийикке таң калдым да, бирөө аттыбы, эмне кылды экен дегенсип, ар жак бер жагын карадым. Анын арткы бутунун санынан шүүшүн кан чыгып жаткандыгын байкап, акырын колум менен кармап көрдүм. Анын бутунун сынгандыгы сезилди. Бул мен үчүн азык болот деп сүйүндүм. Аны союп, этин катыра баштадым. Азык да табылды. Өткөндөгү иттин үнү эмнегедир үгүлбай калышына таң калам.

Бир күнү өткөндөгү окуяны ойго салып, өзүмдүн турган аянтчамдын суу жак чекесине келдим да, бир чоң таштын үстүнө чыгып, айлана-тегерегиме көз жиберип карап турдум. Бир маалда ар жактагы асканын боорунан, бир чоң үңкүрдүн оозунан бир нерсе башын чыгарып мени карайт да, кыйшайып өңүлгөндөй болот. Бул эмне балакети болду деп чочуп, баягыга көз сала баштадым. Бирок анын эмне экендигин билбедим, себеби, анын жалгыз гана башынан башка эч бир денеси көрүнбөдү. Айла куруп, жүрөктү коркунуч басты. Мен чоң таштын түбүнө барып жаттым да, уйкуга кеттим.

Күн бүркөк, жер караңгы, зоонун бооруна уюлгуп келип тийген ышкырган карандай шамал. Мени коркунуч баскан, шамалга муңумду айткансып, кара таштын үстүндө

олтурам. Аңгыча, замбирегин аткансып, чагылган жаркылдап, нөшөрлөп төккөн кара жамгыр куйду да түрдү. Асты жакта арыштап, таштан ташка тийип, экиленип агып жаткан суу бул арада кызыл кочкул болуп жатты. Менин жанымдагы жылжып агып жаткан кичине түнүк булакча да кызыл кочкул болуп ашып-ташып, шарылдап, аскадан түшүп, алды жактагы чоң сууга кошулат да, белгисиз узак жолуна түшкөндөй болот. Менин турган аянтчама жогорку жактагы зоодон шаркырап куюп жаткан жамгырдын суулары мени эчен коркунучка түшүрдү. Бир маалда аянтчамдын суу жак чекесинин бир бөлүгү күп деп көчүп, алдыдагы агып жаткан сууга түшкөндөй болду. Мени коркунуч үстүнө коркунуч басты.

Төгүп жаткан жаан бир аз токтолгонсуп, себелей баштады. Мен да бир аз эсимди жыйып, чоң кара таштын далдаасынан башымды чыгарып, түнкү болуп жаткан табият окуяларын байкадым.

Мен эртеси, урап сууга кеткен аянтчамдын бир бөлүгүн байкап карасам, тең жарымы ураган бойдон сууга кеткен экен.

Мага жардам кылар итимдин менден бөлүнүп кеткендигине 23—24 күн чамаларында болсо да, ушул күнгө чейин кайрылып бир белги берүүгө жарабагандыгынан айбандын эссиздигине, акылсыздыгына капа болом. Менин аз убакытка жетүүчү белгисиз жерден кулап келген тоо текенин эти да түгөнүп калды. Ал тоо текенин этин эсептеп келгенде араң гана 7—8 күнгө жетерлик. Менин азыркы учурум, азыркы күн көрүүм азырынча ушул гана болду. Менин бул белгисиз жерге келип түшкөндүгүмө мына бүгүн эки ай үч күн болгон экен, ошончо убакыттар өтсө да менин ойлогон оюм, кылган аракеттерим мен үчүн пайдасыз болуп чыкты.

Менде белгилүү курал-жабдык болсо, мындай табияттын туткунунан кутуларыма шек болбос эле. Бирок менде куралдын болбогондугу, жердин тарлыгы — дүйнө жарыгын бүгүн көрөм, эртең көрөм менен гана «жашоодон» үмүт үзүп, айла табылбай амал бүтө тургандай болду. Эки ай үч күндөн бери менин алым кетип, жардамдашар нерсе жок, күн бүткөнсүп көрүнөт.

Мен эмне үчүн мындай окуяга түш келдим экен? — деп ойлоймун.

Менин абалым ушундай болду. Бир күнү болгондорду санап, күндөр алга жылып, азык азайганын ойлоп олтуруп, оор уйкуга кетип да калыпмын. Бир маалда күшүлдөп, колумду жалаган бир нерсени сездим. Кандайдыр, уйкудан ойгонуп, көзүмдү ачтым. Маңдайымда, көзү мага карап кадалган бир нерсе турат, бул кандай нерсе, билбейм, чочуган бойдон чындап, маңдайымдагы арсайган жүндүү айбанга көзүмдү жибердим. Ал мага белгилүү аюу болуп чыкты!

Мен анын кайдан келгенин биле албай, кантейин, экинчи кайгыга үчүнчү кайгы кошулуп, маңдайымдагы апсайган жырткычтан кантип кутуларымды билбедим. Ал мага көз жиберип, ырсайган жырткыч тишин арсайтып, алдыңкы эки колундагы тырмактарын чыгарып, жүнүн сапсайтып, белгисиз жактан пайда болгон менин денемге ырайымсыз кара тумшугун матыруучудай, тырмагын денеге кадачудай болуп, бетимди көздөй оозун араандай ачып түрдү. Мен калпагымды чүмкөй кийип, күнөөлүү немедей, башымды ташка төшөп, дармансыз эмне кылар амалын таба албай туруп калдым.

Ачуулуу, зоо жаңырткан үн менен аюу бир бакырды да, чапчып алды. «Ай, өмүр, кантесиң?»— деген ой-санаа жүгүрүп, акылым айраң, эсим дал болду.

Кандайдыр, калың кайгыга батып, аюунун чапчыганда кийимден өтүп денеге матырылган уулуу тырмагы мени бир азапка салуучудай болот. Капалуу түр менен башымды көтөрүүгө аракеттендим. Бирок аюу али бул арадан кете элек экен. Менин

эки-үч айдан берки жашап, күн көрүп турган аянтчамды бүт шимшилеп кыдырып чыкты. 6—7 күнгө жетерлик кургатып койгон тоо текенин эти чоң таштын түбүндө эле.

Аны аюунун жыттуу мурду чалып калдыбы. Менин өмүрлүк үмүт кылып, жан сактоочу азыгымды барып жей баштады. Кантейин, дарман кылар эткекем жок. Кол кыска, ал жырткычка каршы турууга кубатым жетпейт. Жашоонун акыркы күнү, акыркы түнү деген ой менен асманды карап, көзүмдөгү мончоктогон жашты кылгырттым да кыймылсыз жаттым. Бир маалда, менин азыктарымды жеп бүткөндөн кийин, аюу кайрылып мени көздөй бет алды. Мен көзүмдү жумдум да, демимди ичке тартып, кыймылсыз абалга келе түшүп, сулк жатып калдым. Акырындык менен мени көздөй басып келип, бир нече ирет кулак, мурдумдан бери жыттагылап, ысык канга түмшугун малуучудай болуп туруп калды. Эмне кылар айламды таба албай калдым. Айла кетти, акыркы гана амалды колдонуп көрбөсөм боло турган көрүнбөдү. Андыктан, курумдагы бычагымды алып, колума камдай кармап, калыбымдай чардаңдап жата бердим. Жок, болбоду, кайрадан мурду-башымды жыттагылай баштады.

Кандайдыр колума кармаган бычак менен бет жагына уруп калдым. Чаңырып алды да, менден бөлүнө түшүп, жалама зоо боорундагы бир из менен тырмышып жүрүп олтурду да, баягы, белгисиз айбан башын чыгарган үңкүргө кирди да кетти. Мен дармансыз жаш өмүр өтүп, күн бүттү го деген санаа менен ал-күчсүз темтеңдеп турдум да, аюунун калтырган тарпына бардым. Мен 6—7 күнгө жетет деген тоо текенин катырылган бир саны бул учурда бир күнгө да жетерлик калбаптыр. Эми айла куруду, ал кетти, көз тунарды.

Менин наар татпаганыма бүгүн эки күн болду. Мына, менин 6—7 күнгө жетерлик тамагымды аюу жеп кеткенден кийин мен тамак бетин көрбөдүм.

Кеч кирип, асмандан жылдыздар бирин-серин көрүнө баштаган убагы. Айла кеткендей болуп, маңдай жагымдагы мага беттешкен зоого муңумду айткансып, көзүмдү бирде ачып, бирде жумуп коём да, ачкалыктын айынан «кантем» деген сөздүн түбүнө жетип, чече албастан олтура бердим. Анын үстүнө, өткөндө аюунун тырмагы арка жагымды жараланткан. Бул да экинчи жагынан кошул-ташыл болот. Бир маалда негедир, колумду жумшак тили менен жалаган бир нерседен чочугансып, көзүмдү ачтым.

Мен ал арада калың уйкуга кирип калган экемин. Карасам маңдайымда бетме-бет өзүмдүн итим турат. Таанымал дабышы менен үн чыгарып кыңшылап, куйругун шыйпаңдатты да, сагынычтуу үн менен ташка желөнүп жаткан мага эркелей кетти. Мен кандайча келгендигине аябай таң калдым, көзүмдү чоң ачсам, асмандан тийген айдын ачык нуру мени сүйгөндөй болду.

Бир аздан кийин итимдин үстүндөгү артылуу таңылчакты түшүрүп, аны ачып карай баштадым. Таңылчактын ооз жагына салынган эки барак кагаз колума келип урунду. Мен ал кагазды айдын жарыгына салып, андагы болгон сөздү окууга кириштим. Бирок ай жарыгын кат окууга жетишерлик жеткире албады. Мен ал эки барак кагазга жазылган жазуунун башындагы «Уулум» деген гана сөздү араңдан зорго окудум. «Уулум» деген сөздү окугандан кийин калган сөздөрдүн жана каттын кайдан келгендиги белгилүү болду. Катты бүктөп, чөнтөгүмө салдым да, таңылчакты кайрадан оодара баштадым. Ал 5 килограмм салмагындагы таңылчакта төмөндөгүдөн буюмдар бар экен: 1 килограммдай таттуу нан, 1 килограммдай момпосуй жана калганы ошол сыяктуу тамак болуп чыкты.

Таң атты мен эки баракка жазылган катты окуй баштадым. Анын кыскача мазмуну мындай экен:

УУЛУМ!

«Сенин шар жасап, асманга көтөрүлгөнүңө бүгүн 92 күн болот. Мына ошол 92-күндөн бери сенин кайда экениңди биле албадык. Сенден мурун көккө учурган итиң бүгүн келди. Биз бир аз балам келер бекен, аман бекен деген ойдо болдук. Бирок, итиң жаман карып тартып, арыктап калыптыр. Ал келер замат кыңшылап жиберди, чыдатпай койду, акырында анча-мынча азык артып, кайда барар экен деп коё бердик.

Билбейбиз, сага барар бекен же башкага барар бекен. Ошентсе да, иттин аман келишинен улам балама барар деген үмүттө болобуз. Ким билет, балам, өлүүсүнбү, тирүүсүңбү? Кайда экениң белгилүү болсо, биз жактан жардам болор эле. Бирок айбан кыңшылагандан башка эч белги бере албады. Ошондой болгондон кийин мына азыр узатып, кат жазып олтурабыз» деп, каттын аягына «атаңдан» деп коюптур.

Мына бул катты окуганымдан кийин, иттин үйгө баргандыгы сезилди. Үй менен кабарлашкан итим келгенден кийин, мындан ары жашоо бар экендигин сездим. Бирок иттин менден ажырап, жол тартып кеткенине бүгүн 29 күн болду. Ошол 29 күн ичинде алыс жол басып келгени айкындалды.

Мен итти бир аз күн эс алдырып, аны кайта жиберүүнү ойлодум. Мен ал максатыма кириштим. 4 күн болот дегенде итимди кайта жиберүүгө кириштим. Кат жазмак болдум. Бирок, менде кагаз, калем сыяктуудан эч нерсе жок эле. Бир айла таап, көк чөп менен үйдөн келген каттын аркасына жаздым. Ал көк чөп менен жазган жазуумдун кээ бир жерлери билинбей да калды.

Ал катты мындай деп жаздым эле:

БАЛАҢДАН КАТ

«Мен болсом, эки жагы аска, алды күрүлдөгөн чоң суулуу зоонун боорунда, бөтөнчө бир кичине тектирчеде турам. Азырынча күн көрүү бар. Бирок ал кичине тектирчени суу алып кетсе, же урап көчкү жүрсө, анда жашоо деген жок болот. Мен шар менен учуп жогоруга чыккандан кийин, ал шар менен ылдыйлап отуруп, азыркы турган жериме келип туш болдум. Менин бул жерде жашап турушума үч айдан ашты. Бул жашаган жердин кайсы жер экендиги жана мен кайсы жерде экенимди биле албайм. Бирок иттин барып келишине караганда, баарыбыз эле бир материктин үстүндө турат окшойбуз. Себеби, башка материк болуп суу, деңиз, көл аркылуу барса, иттин түшүп өтөр кемеси болбогондон кийин, силерге кайдан барып келсин. Кыскасы иттин барары менен бир жардамыңарды көргөзгүлө!

Кат жазуучу балаңар», — дедим.

Катты чүпүрөккө ороп, иттин мойнуна бекем байлап туруп, жолуна түшүрдүм. Итим да мени менен коштошкондой болду. Ит суунун жээгине түшөр замат мени карап бир, эки үч үргөн сыяктуу болду да, көздөн кайым болду.

Менде андай үмүт болгондон кийин, көп капарыма албай, иттин экинчи келишин күтүп жүрө бердим. Бирок, кутулуу аракетинде болом. Ошондой болсо да, үйдөн жардам күтүүгө туура келди. Мендеги бир коркунуч — өткөндөгү аюу жана жаан эле. Мен андай убактылуу жоодон коргонуунун аракетин кыла баштадым. Бирок менде курал болбогондуктан, канча аракеттенсем да, натыйжасыз чыга берүүчү болду. Натыйжасыз болсо да, менин көпчүлүк эрмегим — эмгектенүүдөн башка эч кандай бошко өткөн убактым болбоду, көбүнчө өткөндөгү келген аюунун жолун бекитүүнүн аракетинде болдум. Анын жолуна таш коюп тосо баштадым.

Экинчи жумушум, өзүмдүн жашаган аянтчамдын орто ченинен агып жаткан булактын кырына таш тизе баштадым. Себеби, күн катуу жааган учурларда, суу көбөйгөндө арыктын кырусунан ашып, аянтчамды бүт каптап кетпестей кылдым.

Бир күнү, «ай, аска-зоо, адыр-тоо, сенден качан кутулуп, кол берип коштошор экенмин» деген ойго чүмүп, эки жагымды карап, алыс жактарды абайлап, эчен үкмуштуу зоолордун бооруна көз жиберип олтурат элем. Бир маалда турган аянтчамдын ар жак жанындагы бир борчүктүн төбө жагында, мага көз жиберип олтурган көзгө чоочун, түрлөрү башка айбандар олтурушат. Алар мени карагандай болушат. Мен аларга көз жиберип тигиле карадым. Булардын көз карашы, көзгө чоочундугу, мага бир келип беттешүүчүдөй көрүнөт. Үн чыгарып кыйкырайын дейм, андан корком, себеби, адам баласынын үнүн укпагандар менин үнүмдү укса, жетип келип, бир балаа кылбасын дейм. Алар көп, мен жалгыз. Алардын баарынын көзү менден бөлүнбөйт. Мага алардын андай турушу, андай көз жиберип карашы чоң коркунучка алып келет.

Бир маалда зоонун боору менен тырышып, ар бир борчук таштарга жармашып, мени көздөй түшө башташты. «Кандай балаасы дагы туш келди экен!»— деген ойдо болуп, мени коркунуч басты. Бирок менде жалгыз бычагым жана таштан башка колумда эч бир жабдык жок. Жанагы айбандар мага бет алгандан бет алышып, жакындап келишти.

Алардын саны 15тен кем эмес. Алар жакындаган сайын мени коркунуч басат. Азыраак убакыт өтпөй эле, тектирге зоодон секирип түшө башташты. Мен аларга каршы күч камдоочудай, эки колума эки таш алып, ордумдан турдум. Алар да мага жакындагандан жакындай берди. Аңгыча 15тей чоочун, адам менен таанышсыз айбандар мени тегеректеди да калды. Кээ бирөөлөрү көздөрүн бакырайтып, жүнүн үрпөйтүшүп, тишин чыгарып ырылдашат. Кээ бирөөлөрү жарып салам дегендей обдулушат. Кичирээктери чоңдору обдулса обдулуп, турса туруп калат. Кээ бирөөлөрү көк, эки-экиден алышып, шибер чөпкө оонап калышат. Кыскасы, булардын көз караштары ар бириники ар башка. Мен алардын ортосунда эки ташты эки колума уучтаган бойдон турдум. Алар мага кантип тийишер айласын таба алышпай, топтолушуп калышат. Мен кантер айламды таба албадым. Анткени, менде курал жок, көзгө чоочун, белгисиз көп жырткычтардын арасында турам.

Аңгыча бирөө ырылдап келип, арка жагыма асыла кетти! Ал асылганын көргөндө калгандары турчубу, жапырт гана талай баштады. Кээ бирөөлөрүнүн тырмактары кийимден өтүп, сөөгүмө жеткендей болот. Кээ бирөөлөрү ырсыган жырткыч тиши менен тыткылап тиштеп, тартып жатат. Мен эми өлдүм деп, колума кармаган бычагым менен далайын жараланттым.

Мен аларга алымдын жетерлигин чындап сезгендей болдум, себеби, алардын чоңдугу мышыктай эле. Бирок алар өжөр жана жырткыч эмеспи, кийимиме жабышып тыткылай баштады. Мен алардын мойнун бурап, күркүрөп агып жаткан чоң сууну көздөй ыргыта баштадым, ыргыткандарым ачуулуу заар үнү менен чыңырып сууга күп эле түшүп, дымсыз агып кетип жатты. Калгандары мага дагы эле тырмышып жатат.

Мен алардын ичинен үчөөнү уруп жыктым. Бешөөнү сууга ыргыттым. Калган эки-үчөө өтүгүмө, далы-ортомо жабышып жүрүшөт. Дагы калгандары бата алышпай ырылдап, мени тегеренет да турушат. Мени кыйнагандар далы ортомо жабышкандар болду. Алардын ачылуу тырмагы, ырайымсыз тиши кийимден өтүп, денени майыштыргандай болду. Бирок аларды да акырындык менен жайлап жаттым. Бул

жырткыч айбандардын денеге матырган тырмагы жана ачылуу кирген тиштери бир топ оорчулукту келтирди.

Мен бул коркунучтан да кутулдум. Бир аз эс алгандай болдум. Итимдин аман-эсен үйгө жетип, бир жардам кылышын тиледим. Аңгыча асмандан куушурулуп келе жаткан бир караан бетме-бет көзүмө чалына түштү. Бул кандай эме дегендей селт этип, баягы караанга көзүм тигиле түштү. Аңгыча ал караан да жакындап кирип келди.

Бул дагы мага кастыгын тиккен канаттуу жырткычтан болуп чыкты. Мен андан кандайча кутуларымды билбей, бир топко ойлоно түштүм да, жанымдагы таштын түбүнө жата калдым.

Таш түбүндө жата калган мага келип тийбестен, ташты тепти да, кайрылып көкөлөп жогоруга чыкты. Ал белгисиз канаттуу жолго түшкөндөй болуп, көзгө илээшпей сызган бойдон жок болду. Мындай эбегейсиз чоң канаттууну биринчи көрүшүм ушул болду. Мен мындай көзгө чоочун эчен айбандарды көргөндөн кийин, мындай жерге жалгыз жан сактап тургандыгыма таң калгандай болдум. Чынында эле бул жерде жалгыз жан сактап турган мен элем. Асмандан орун алгансып дүйнө жүзүн бүт көрүп жана эки зоонун ортосунда жашаган мага таң калгансыган, асманда жайнаган миң-миллион жылдыздар турат. Ай да он бешине толгонсуп, капчыгайлуу эки зоонун боорунда кичине тектирчедеги жерде жан сактап турган мага негедир кандай жан элең деген сыяктуу жарык нурун чачыратып, бийик зоонун башынан чыгып келди. Мен да санаага батып, өзүмө өзүм таң калгандай болуп, жерден таш алдым да, алды жагымда күркүрөп, тынымсыз агып жаткан сууга ыргытып, эрмек кылгандай болом.

Кез-кезде эки оттук ташты бири-бирине уруштуруп, от чыгарып жаркылдатам. Албетте, менин бир нече айлар, күндөр бою эрмек кылуучу эч нерсем да болбоду. Ал гана эмес, адам жүзүн жана өз жүзүмдү да көрө албайм Кезек-кезек гана агып жаткан булактын түнүк жерине барып, суудан өз өңүмдү карайм. Бирок ал суу аркылуу көргөн өз өңүм өзүмө чоочун көрүнгөндөй болот. Албетте, менин өңүмдүн өзгөрүшү да эп боло турган иштердин бири эле, себеби, менин чачым өскөн, кийимим жыртылган жана башка табияттын шарты, аба ырайы менин өнүмдү өзгөртүп жиберүүгө себепкер болууга тийиш.

Мен ушундай шарттар менен өзгөрсөм өзгөрүлгөн чыгармын деген сыяктандым. Кыскасы таңдын атышы, күндүн батышы бир күнкүсү бир жылдай болуп тура берди, бат эле ушул күндөн кутулсам экен деген үмүттө болом. Албетте, 30 күн чамасында менин итим аман болсо бир кабар жеткирери шек жок иштин бири эле.

Таң аткан бирок күн бүркөк, көзгө сайса көрүнгүс туман менен түнжурайт да турат. Мен андай күндүн бүркөгүнөн катуу коркунучта болом. Себеби, өткөндөгүдөй жашап турган аянтчамдын калган жерлерин жаандын суусу агызып алып кетсе, менин көрүүчү күнүм эмне болмокчу? Мына менин башымды дагы санаа каптай баштады. Кантейин, итимди экинчи жолу үйгө жөнөткөнүмө бүгүн араң гана 15 күн болот. Эгер бир ай чамасында кайрылып келсе, иттин келишине дагы 25 күнчө убакыт керек. «Балким, кырсык болуп, менин итим өлүп калдыбы, эмне болду, анда көрөр күнүм, ичер суум эмне болор экен?» деген терең санаага батып, түнөрүп, тоо башын курчап турган кара булутка муңумду айткандай болуп, көзүмдү балбылдатып жата бердим. Калдайган кара булут мээримсизденгендей, анда-санда жаанын себелетип коюп, нөшөрлөп турду. Чындап каарына алуучудай күркүрөп-шаркырап нөшөрлөгөн кара жамгырын төгө баштады. Мен ордумдан жылып, чоң кара таштын түбүнө барып олтурдум. Айла канча, жаан чындап жааса, мен жашаган аянтчаны бүт бойдон жаандын суусу алып

кетүүгө мүмкүн. Эгер бул аянтчаны жаандын суусу эзип, уратып кетсе, менде ал аянтчаны ажыратып калуучу күч жок болчу. Ошондуктан астыдан агып жаткан чоң суунун агымы менен кошо кетүү коркунучу бар эле.

Асманда уюлгуган кара булут көшөрүп, карандай кара жаанды көнөктөп куя берди. Жогору жактан шаркырап түшүп жаткан жаандын суулары менин аянтчама жайыла берди.

Тектирдин ортосунан агып жаткан кичине булак өзүнүн агып жаткан көлөмүнөн бир нече ирет ашып, туптунук булак бул арада кызыл түскө келип мурунку жылжыган ылдамдыгын таштагансып, алды жактагы чоң сууга күрүлдөп түшүп, кошулуп жатат. «Булагым, кантесиң?» дегендей болуп, башымды көтөрүп, агып жаткан булакты улам карап коём. Ал булактын башындагы күнгө олтуруп, бети-кол жууганым, тамак-аш ичкеним ойго келет. Булактын башындагы көк чөптөр кыян менен агып келген кум менен таштын алдында калып жатат. Аларды көргөндө зээним ого бетер кейигендей болот. Мээримсиз нөшөрлөгөн кара жаан эч тынымсыз төктү да түрдү.

Бир маалда жаткан ташымдын эки саржандай алыстыгынан бир жик ажырап, ураган бойдон сууга күп дей түштү. Аянтчамдан айрылдым, жалгыз гана жаандан коргологон ташымдын тегереги калды. Чоң суу үстүнө урап барып түшкөн көчкүнү толкундана түшүп, тосуп алгандай болду. Мен жаткан таштын алдынан мурунку аянтчанын баарында суунун чеке бели көрүнүүчү эмес эле, азыр болсо, көбүктөгөн чоң суунун бер жак чекеси да көрүнүп калды. Кантейин, муң ичке жыйылгансып, мурунку кичинекей чейрек гектарча көк мейкиндик жер — бул арада сууга кетип, ал тектирдин ордуна көз мелжиткен аска-зоо болуп калды, жалгыз гана бир боору зоого жабышкан чоң кара таштын түбүндө эки саржандай аянтча калды, калганынын баары тең сууга кетти.

Мурунку, суусунумду кандырып, бети-колумду жууп, эс алып, күн көрдүрүп турган суу, мен турган калканчтуу кара таштын ар жак капталынан тик ылдый шаркырап куюлуп жатат. Кыскасы, миң бир капа жаш башты күчөп басып, кантер айланы билбей, амал курган учур. Эгер эптеп турган кара таш зоодон суурулуп куласа, мен таштын алдында каларыма шек жок.

Бул кара жаан жердин денесин жибитип жаап жатканда зоого жармашкан бөтөнчө кара ташты кулабайт деген да мүмкүн эмес. Чынында бул учурда мен «жашоо» үмүтүмдү үзгөнсүп турган элем.

Узун санаага батып, күндүн кеч киришин да билбей кала турган болдум. Баш көтөрбөй кара таштын түбүнө гана жата бердим. Албетте, таштын айланасындагы эки-үч саржан аянттан башка жер жок. Ошондой коркунучта жатсам да, кандайдыр калың уйкуга кирип кетиптирмин. Кыскасы, уктасам уйкумда тынчым жок. Ойгонсом ойгоомдо тынчым жок болуп жаттым. Мен ошондой калың уйку ичинде күндүзгү көргөнүмдү түшүмдө көрүп, коркунуч менен көзүмдү ачамын. Көзүмдү ачып, баш көтөрүп обдулган жүрөк, коркок көзүм менен алдыда агып жаткан чоң сууга мойнумду созуп, эки жагымды каранамын. Мээримсиз күркүрөгөн чоң суу мага жардам берчүдөй көрүнбөйт, көпкө узабай эле таң атып, күн ачылып калды.

Козголууга дарман жок, кара таштын үңкүрүнөн мойнумду созуп чыгарып, маңдай жактарга көз жиберип жата бердим. Жанымда аз гана тамак бар. Ал тамак итим алып келип берген тамактын калдыгы эле. Жейин десем жүрөгүмө баспайт. Көз тунарат, алыскы жерлерди көрө албайм, жамбашым ооруйт, тура албаймын, турууга жер жок.

Мына ошондой кыйынчылыкта калдым. Алыстан чоң суунун дабышына кошумча дабыш кошулуп, кулагыма бөтөнчө үн пайда боло баштады. Ал үндү айрып тааный

албай, таң каламын. Таштын коңулунан башымды чыгарып, эки жакты каранам. Бирок эч нерсе көрүнбөйт.

Кайра тынчтанам да жатам. Жок, болбойт, кайрадан кулагыма чоочун дабыш угулат. Дагы башымды көтөрүп, эки жакты карайм. Жок, эч нерсе көрүнбөйт! Кайрадан кулагым суунун дабышынан бөлүнө түшкөн бөтөнчө дабыш угат. Угулган менен эмне экенин ажырата албайм.

Бир маалда таанымалдуу итимдин дабышы кулагыма угула түштү, башымды көтөрүп, келип кеткен жолун карадым. Чын эле итим калыбындай зоо боору менен тырмышып келе жатат. Итти көргөндө денем чымырап, эсим ооп, көзүм тунарып, көзүмдөн чыккан жашты жеңим менен аарчып, кайрадан карадым. Итим чын эле келе жатат. Итимдин кеткенине бүгүн 20 күн болгон. Аңгыча, тектирченин мурунку кулаган чекесине келди да, бери көздөй жүрүүгө жол таба албады. Мен башымды таштын коңулунан чыгарып, итине көз жибердим. Итим да көптөн бери көрбөгөнгө жана мурунку аянттын ураганына, бир кенедей аянтчада жашап тургандыгыма боору ооругансып кыңшылап жиберди да, мага жете албай туруп калды. Үстүндө бир таңылчак жүгү бар. Анын көзү менен менин көзүм бетме-бет чагылышты да турду. Ит жол жаман жерде буттарын зоо боорунда бекем матап коркунучтук менен турат.

Кайдандыр белгисиз жактан бир дабыш жаңыдан пайда боло баштады. Мен ал дабыштын аныгына жете албай, кулагымды тосуп туруп калдым. Итим да башын бир чулгуп алып, чыккан үндү көздөй көз жиберип үрө баштады. Жок, дабыштар чындап көтөрүлө баштады. Көз жеткис эки жагы аска-зоолуу капчыгай адаттагысындай ал чыккан үндү да бирге эки кылып экиленте баштады. Мен ал үндүн кайдан чыккандыгын биле албай, бир топко кулак тосуп, акыл бөлүп тыңшагандан тыңшаймын, ит ал үндүн кайда экендигин аныктагандай болот. Иттин бет алып үрүшү көз калкып мелмилдеген зоонун чокусун көздөй багытталат. Аңгыча таштар уран баштады. Мен ал таштын кулашынан чоку жакта бирөө бардыгын аныктадым.

Аңгыча адамдын дабышы кулагыма чалына түштү. Үңкүрдөн башымды чыгарып карай калдым. Менден 20 метрдей алыстыкта, чынжыр аркылуу зоонун баш жагындагылар менен улашкан ящиктин ичинде бир адам мени карап үн салып, сөз айтты.

Ал адамды тааныбайм, белгисиз таштын коңулунан баш чыгарган мени көздөй жылды да: — Амансыңбы, баатыр? — деди. Мен да таштын коңулунан башымды чыгарып амандаштым. Аңгыча мен жашап турган чоң кара таштын коңулуна жакындап келди да, колун сунуп мени көтөрүп ящигине салды. Мен да ал адам менен көрүшүп кучакташтым. Акырындап жылып, итимди да ящикке салып алып, бир нече ай бою жатып табият туткунунан коштошкондой болуп жана менин жанымды алып калган кара таш менен коштошуп, үчөөбүз ящик менен көтөрүлүп тартылган зым аркылуу жогору чыга баштадык, зоонун чокусуна жакындап калдык. Ал чокуда менин зоо боорунан чыгышымды күтүп турган үч адам бар экен. Алар да мени менен учурашты. Мен да катамды мойнума алгандай болуп, итине карап аны эркелеттим. Албетте мен белгилүү даражага жетердик шар менен учсам, мындай кордукту көрбөс элем. Алар да мага таң калышкандай болушат. Итине айрыкча кубанышат, айбан болсо да алкыш айтышат. Анан болгон окуяны менден таңыркап сурай башташты. Мен дагы көргөнүмдү, билгенимди айтып бердим. Анан алыскы жолго чыктык.

Мына менин башыман өткөн окуянын бир орчундуу жери.

РОДИНАНЫН УУЛУ

Жолдоштор!

Мен силерге техниканын гүлдөп-өсүп келе жатканын жана башымдан өткөндөрдөн айтып бергени олтурам. Ошондуктан окуяны чын дилиңер менен байкооңуздарды жана болочок техниканын өсүшүнө ар бир жаштар активдүү катышуулары керектигин күтөм.

20-май айындагы тийген күн мен үчүн эң бир кубаныч күндөрдүн бириндей сезилет. Жаш жүрөк кубанганынан алып учат. Албетте, өмүр бою чоң окуяга бүгүндөн баштап киришүүчү күн эле. Баарыңарга белгилүү болгон алыскы Түндүк Уюл муз алды менен бир нече күндөп, бир нече айлап, саякатка чыгаар мезгилибиз бүгүнкү күн.

Асман ачык, алыскы чыгыштан алтын күн нуру акырындап жер бетине жайыла баштады. Кызыл желектер жана куттуктоо ураандары, тарыхта биринчи жолу муз алды менен саякатка жөнөөчү бизди узатууга чыккан Родинанын эли — биздин туугандар. Родинанын баатыр уулу болуу эмне деген максат, ар бир саякатка катышуучулардын алдындагы негизги максаттарынын бириндей сезилет. — «Жашасын алыскы Уюл саякатчысы!»— деген "үү асманга көтөрүлөт.

Радиодон тынбастан урматтуу сөздөр айтылып жатат. Алыскы жактан куттуктоо телеграммалары келет, ал калың элдин алдына окуп берилет. Аңгыча сааттын стрелкасы 10ду көргөзүп калды. Биз үчүн гудок бериле баштады. Алыскы уюл муз алды менен саякатка чыгуучу флотубуз биз түшкөндөн кийин пристандан козголо баштады. Биз калың көпчүлүктөн ажырай түшүп, көк деңиздин үстүндө калкып бара жатабыз. «Кошкула, ишиңер ийгиликтүү болсун!»— деген калың көпчүлүк колдорун булгалап «А» портунда кала берди.

Мотордуу кайык менен бизди узатып жүргөн туугандар жана карындаш, эжелер. Асманда самолёттун болот канатын күнгө чагылтып, ылаачындай сызып өтүп, куттуктоо кагаздарын ыргытып жатышкан учкучтар жана андагы Түндүк Уюл экспедициясынын начальниги, баатырлар да бар. Мына ошентип, 20-майда, эртең мененки саат ондо алыска жол тарттык, материктен ажырадык, муз келкилерине деле кезиге элекпиз. Көгөргөн деңиз менен гана жылып кетип бара жатабыз. Алыскы жактарга көз жиберип, дүрбү салабыз. Бирок эчтекенин кабары жок, кургак жер деле, муз деле көрүнбөйт. Жалгыз гана бир кит балыгын кезиктирдик да, артиллерия огу менен атып салдык. Атылган кит суунун үстүндө калкып калды. Аны порттогу балыкчыларга радиограмма менен кабар кылдык да, биз жолубузду узарта бердик.

Мына, азырынча эч нерседен кабарсыз мелтиреген көк деңиздин үстү менен гана жылып кетип бара жатабыз. Бир аздан кийин жарым саатка жетпей эле, бириндеп калкып жүргөн муздарга кездеше баштадык. Улам бириндеп калкып жүргөн музду аралап, муз алды менен жүрүүчү кораблибиз бара жатат. Күн чыкыроондоп, уламдан-улам сууктук температурасы жогорулап, күндүн көзү бозоргон булутка жашырынып калды. Азыр болсо, кадимкидей боройлоп кар аралаш шамал түндүк жактан сого баштады. Барган сайын калкып жүргөн муздун ири келкилерине учурап калабыз. Бирок болоттон жасалган кораблибиз кандай муз болсо да тоотсунбу? Бырын-чырын чыгарып, экиге бөлүп жиреп кете берет.

Башкы капитандын буйругу боюнча 25 минутада муз алдына түшөбүз деген буйрук жалпы экспедициячыларга жарыяланды. Баарыбыз тең кораблдин үстүнкү кабатына топтолушуп, алыскы жактарга көз жиберип, жер үстү менен коштошкондой болушабыз. Кораблдин суу алдына түшүрүлөрүнө беш минута гана убакыт калды. Акыркы коштошуу менен келкиленген муздарга көз нурубузду чачыраттык да,

акырындык менен ылдыйкы кораблдин ичиндеги үйлөргө түшө баштадык. Аңгыча катуу сирена үнү угулду да, кораблибиз жай гана ылдыйлай берди. Прожектордун жарыгы айланага чачырай баштады.

Келки муздун алдына түшүп, жолду узатып жөнөп олтурдук. Бул биздин Түндүк Уюл музунун алдына биринчи жолу түшүшүбүз. Кораблибиз сүзүп бара жатат. Тоскоолдук кылуучу эч нерсеге учурай элекпиз, ар кимибиз өз жумушубуз менен гана алек болобуз.

Тегерек айнектүү комнаталарыбыздын терезелеринен прожектордун нуру жарык шооласын берген суу катмарларын абайлайбыз. Кээ бир гидрологдор бул жердеги суу өзгөчөлүктөрүн химиялык жол менен анализ кылып текшерип жатышат. Геологдор болсо, деңиз алдындагы болгон топурактардын составдарын текшерип жатышат. Кээ бир зоологдор суу тамчыларын микроскоп менен абайлашып, бир клеткалуу жана көп клеткалуу жөнөкөй суу айбандарын көрүшүп, аларды түзүлүш жагынан да текшерип жүрүшөт. Ботаниктер да түрдүү деңиз өсүмдүктөрүнүн бир топ жаңы өзгөчөлүктөрүн табышты. Кыскасы, бул учурда баарыбыз тең өз иштерибизге кызыктуу түрдө кирише баштаган элек.

Бир маалда, кандайдыр суу катмарынан прожектордун жарыгы аркылуу бир чоң айбан эч кыйналбастан калкып жүргөнүн көрдүк да, дароо гана электр энергиясынын жардамы менен флотту көздөй тартып алдык. Албетте, мунун түзүлүшүн чындап текшерүү үчүн, академик «А» га берилди. Ал академик аны изилдеп, бир мааниге келгенден кийин, илим тили менен жана эволюция окуусуна байланыштырып, тарыхый маанисин бизге чечип бермекчи. Эми биздин саякаттын кийинки боло турган окуясы менен таанышалы.

Биздин муз алдына түшкөнүбүзгө 3 сутка болду. Ошондон бери жашоо муз алдында өтүп жатат. Ошондой болсо да биздин жүрүшүбүзгө жана жашообузга зыян келтирген эч нерсени учурата элекпиз. Биздин тилеген максатыбыз иш жүзүнө аткарылып бара жатат. Менин өзүмдүн милдетим, Түндүк Уюл магнитинин жана жалпы компастын стрелкасы түндүктү багытталышын, ошону менен бирге деңиз алдындагы топурактарын химиялык анализ менен ажыратып, андагы болгон өзгөчөлүктөрүн жана ушул өңдүү табияттын ачыла элек, жашырын сырларын текшерүү болучу. Экинчиден, астрономиялык куралдар менен жылдыздарды жана түрдүү планеталарды текшерүү эле. Бул жагы азырынча токтоп калды. Анын себебин айта кетейин. Албетте, муз алдына түшкөндөн кийин 2—3 километр келген муз катмарлары кораблди жогору чыгууга жол ачып бере албады. Ошондой болгондуктан муз алдында калдык да, деңиз үстүндө боло албадык. Кечээ өткөн числодо муздун экиге жарылган жерине учураша түштүк. Бирок, аны ченесек 3 километр 25 метр калыңдыгында болуп чыкты. Мындай муз калыңдыгы бизди тышка чыгарууга кандайча мүмкүнчүлүк берсин. Муз алдына түшө элек учурубизда подзорный труба менен бир топ дүйнө системасындагы планеталарды болжолдодум эле, мындан бир нече жылдар мурун Галилей көргөн «Галилей кометасы» делүүчү куйруктуу жылдыздын апипей жолун жана анын өзүн дагы көрдүм эле.

Азырынча жалпы экспедициячылар үчүн бир коркунуч болуп турат. Аба аркылуу толкундалып радиограмма менен Родинабыздан саат сайын, минута сайын кабарлашып туруучу элек. Бирок муз алдына түшкөндөн бери андай кабарыбыз үзүлдү. Түрдүүчө куралдын жардамы менен бара жаткан жагыбызды изилдеп бара жатабыз. Азыр түндүк кеңдиктин 83, 5 градусунда, батыш кеңдиктин 65, 5 градусунун ортосундабыз. Бул учур 30-май, күндүзгү саат он бир жарым эле. Бизге күн, түн баары

бир караңгылык, жалгыз гана электрдин жардамы менен бара жатып, прожектор аркылуу жарык кылабыз.

Көп күндөн бери жакшы бара жаттык. Бирок кандайдыр азыркы учурда кораблибиз бир кокустукка учурагандай жүрүшүн токтотту да, кыймылсыз токтоп калды. Мага кораблдин жүрбөй токтоп калышы белгиз болду да, дароо капитан менен кабарлаштым.

Ал:

— Жүрбөй калды, — деди.

— Эмнеге? — дедим.

— Көрдүңбү, көчүп жүргөн муздун бир чоң бөлүгү келип кораблдин жогору жагынан басып калганын, — деп капитан өзү турган комнатасынын жогору жагындагы айнектен эбегейсиз көлөмдү ээлеген муз келкисин көрсөттү. Бул Түндүк Уюл деңизинин деңиз алдындагы жер менен көчүп жүргөн муз келкисинин эң жакындап калган жери экен. Араң гана 400—500 метр тереңдик менен бара жаткандыгыбызга бир сааттан көп убакыт болгон. Мына эми муз менен деңиз түбү кораблибиздн кысып калды. Айла кетти. Муз менен деңиздин ортосу 10 метр чамасындай бар, мындан аралык биздин кораблибиздин жүрүшүнө мүмкүнчүлүк бербеди. Акыры токтолуп, айла кетиши ушул болду. Биз табияттын жашыруун сырына багынгандай болуп, кораблдин жылууга керектүү болгон электр энергиясын токтоттук да, экспедициячылар бир жерге чогулушуп, кандайча бошоноорду талкуулаштык. Бирок кандайча кылаарды биле албадык, ансайын калкып жүргөн муз келкилери кораблди чындап баскандай болду. Кораблибиз деңиз түбүндөгү жерге жарым метр батып калды. Эгер деңиздин үстүндө болсок, радиограмма аркылуу мүмкүн болушунча Родина менен байланышып турар элек. Муз алдында, деңиз түбүндө болгондон кийин, андай мүмкүнчүлүк туулбады. Бизге бул чоң коркунуч болду. Экинчиден, бул калкып жүргөн муз талаалары биздин кораблди деңиз алдынан такыр чыгарбоочудай байкалат. Кораблдин мындай абалга учураган жердин градустарын сиздерге айта кетели. Кораблдин акыркы кыймылынын токтолуп калышы 28-июль, түнкү саат 2 ден 5 минута өткөндө, Түндүк градусу боюнча 88°,35 кеңдикте, батыш градусу боюнча 63°,21 кеңдигинде бүтүндөй аракет токтолду. Мындан аркы саякатыбыздын узартылышы биз үчүн белгисиз, ушул муз деңизинин үстүндө көчүп жүргөн эбегейсиз муз тоолору келип, биздин кораблдин жылышына мүмкүнчүлүк бербеди.

Ошондой бошонун жолдорун таба албасак да, деңиз түбүндөгү топурактарды, өсүмдүктөрдү жана айбандарды текшерип, не бир табияттын илим жүзүндө ачыла элек, жашырын сырларын ачуу максатында элек.

Бир тобууз табияттын кээ бир жашырын сырын жаңы ачып, илим жүзү менен далилдөөгө аракеттенип жатабыз. Бул жагы биз үчүн жана жалпы илим үчүн чоң кубаныч, зор ийгилик. Жалгыз гана бир жерден экинчи жерге көчүп жүрүп, жалпы уюл деңизи жана деңиз алды менен таанышуубуздун токтолуп калышы бизди капа кылат. Болбосо, беш жылга жетүүчү камылгабыз бар (кийим, тамак жана башка жактары). Бирок эң чоң коркунуч болгон — электр энергиясы. Анын себеби, биринчиден, ток чыгарып жаткан турбиналар жана оң дүрмөт сол дүрмөттүн пайдалуу электр энергиясын берип жаткан буюмдар жышылышып жоголсо, бул учурда табуучу айла канча. Экинчиден, эгер электр энергиясы жоголгондо жашоого мүмкүнчүлүк болбой кала тургандыгы бизге белгилүү иштердин бири. Кораблде бардык дээрлик аракетти алып жүргөн электр күчү. Биринчиден, жарык берет, экинчиден, жылуулук берет, үчүнчүдөн, тамак бышырып,

бизди оокаттандырат жана мындан башка эчен түрдүү майда кыймылды, аракеттерди бүтүрөт. Албетте, жолдоштор, электр жарыгы болбосо, ал учурда үстүн муз каптаган деңиз алдында турууга мүмкүнчүлүк болбос эле. Ал убакытта эки көздөн караманча айрылгандай болор элек. Мына ушул өңдүү бир катар чоң коркунучтарга кезигиштик. Биз муз алды менен биринчи жолу экспедицияга жөнөп жатканда мындай коркунучту кезиктирүүгө мүмкүн деген пикир ар бирибизде бар болучу. Күн артынан күн өтө берди. Бир топ убакыттар бою кораблибиз муз алдында кыймылсыз бир орундан жылбай жатат. Эбегейсиз муз талаалары, улам барган сайын чындап кораблди баскандай болот. Кандайча эл жакка кабар кыларды биле албадык. Эчен академик, инженер, техниктерибиз кораблди мындай кыйын абалдан куткарууну чечишип жатышат. Кээ бирөөлөрү музду жарып жогоруга чыксакпы дейт. Кээ бирлери сууда жүрүүчү кийимдерди

кийип алып, суу менен алыскы жолго жүрсөкпү дейт. Бирок, кыска убактын ичинде мындай чоң маселени ойлоп айтып жиберүү оңой иш болбоду. Кандайдыр кораблдин тышына чыгып, кененирээк басууну туура көрдүк да, сууда жүргөндө кийүүчү кийимдерди кийип, суу ичинде дем алуу үчүн кислород абасын аптектен дем алуучу приборго толтуртуп алып, он сегиз адам бир топ алыстыкка деңиз алды менен барууга ойлондук да, даярдандык. Кийимдер кийилди, алды жагыбызга жана арт жагыбызга ар бир адамга экиден жарык кылган электр лампочкалары камдалып коюлду. Кораблге суу киргизбестен, тышка чыгуучу төмөнкү катардагы комнатага түштүк. Он сегизибиз акырындап, деңизге жол берип ачылган эшиктен чыга баштадык.

Бул мезгил биздин биринчи жолу муз алды менен басышыбыз болот.

Кораблдин үстүн басып турган муз келкилерин колубуздагы курал менен чакылдатып чаап да көрдүк. Бирок, кичине кетилип түшкөнү менен бизди тоотобу. Чын, бул жерден биздин кутулушубуз өтө кыйын болду. Ошондуктан, кандай болсо да, табияттын жашырын түрмөсүнөн кутулууга бир амал ойлоп табууга туура келди.

Бирок, корабль суу алдына батып калган. Эч кандай аракет, эч кандай күч менен бул учурда ордунан козголтуу мүмкүн эмес. Биз сууга түшкөн он сегизибиз акырындап ээрчишип алып, түштүктү көздөй баса баштадык. Басып бараткан жерибиздин баары тең эле бут шилтөөгө көп мүмкүнчүлүк бербөөчүдөй болгон, илээшкен гана боз чопо. Акырындык менен он сегизибиз бир саат чамасында жүрдүк. Алигиче кораблдин прожекторунун жарыгынан ажырап кете элекпиз. Анын жарыгы деңизде болгон таруунун жарымынан кичине кыймылдарды, жан-жаныбарларды көргөзөт. Андай жаныбарларды кармап да алабыз. Албетте, жолдоштор, андагы аракетти текшерүү биздин чоң милдетибиздин бири экени баарыңыздарга белгилүү чыгар. Деңиз суусунун арасында жүргөн майда аракеттин бир тобун кармап алгандан кийин, жолубузду узарта бердик. Кандайдыр биз бир кезде бизди көздөй билинер-билинбес аракетте болгон бир белгисиз бир топ чоңдуктагы деңиз айбанына кезиге түшүп, эки адамды кораблди көздөй алып кетүүгө макул таптык.

Мени менен теңтуш жаш зоолог жана ботаник экөө аны кораблди көздөй алып жөнөштү. Биз акырындап андан ары аракетте болдук да, кандайдыр деңиздин түбүнүн эңиштеген бир коктусун көздөй чебердик менен жол тарттык.

Үстү жагыбыздагы муз келкиси болсо бизден бийигирээк калды. Экинчи жагынан кораблден чыгып, деңиз түбүнө жарык берип жаткан прожектор жарыгынан ажырагандай болдук. Өзүбүздөгү беленделип, камдалган жарык менен жол таап бара жатабыз. Кораблдин прожекторунун жарыгы жогору жагыбыздагы гана суу

катмарларына тийип турат. Анын даана өзүн көрбөгөнүбүзгө көп убакыттар болуп калды.

Кораблибизден ажырап калбагандай элек деген ойдо болобуз. Бирок азырынча эч нерсеге учурай элекпиз. Ошондой болсо да, дагы бир нерселер учурабасын дегендей болуп, жолубузду узартып жаткандыгыбыз же болбосо суунун тоскоолдугу менен деңиз алдында басуу оңой иш эмес экендиги белгилүү болду. Мына ушул өңдүү аракет менен он алтыбыз улам эңкейишти көздөй жүрүп бара жаткан мезгилде, кандайдыр белгисиз жерден жаркыраган бир шооланы суу катмарынан көз алдыбызга илинте баштадык. Бир аз тура калдык. Ошону көздөй барууга макулдаштык да, жол тарттык.

Биздин жүрүшүбүзгө көн убакыттар болуп калды. Ошондой болсо да ошол жарык шооласын чачыраткан буюмга жете албадык. Бардыгыбыз кандай гана болбосун ага жетүү максатында болдук да, жолубузду узарта бердик.

Кораблдин прожекторунун жарыгынан биротоло ажырадык. Алардын түндүк жакта калганын гана билебиз. Эгер колубузда багыттарды белгилөөчү куралдар болбосо, чын эле кораблдин кайда калганын билбейт элек. Кораблден бөлүнүп жолго чыкканыбызга 3 саат 30 минута өттү. Кайра кораблге жетүү үчүн да 3 же 3 саат 30 минута убакыт керек. Бардыгы жети саат чамасында жол жүрүү керек. Эми ал деңиз түбүнөн чыккан жарыкка да жетүүгө бир топ убакыттар бар. Дагы кайраттанып алга жөнөдүк, бир маалда жакындаганыбызда деңиз алдында кум-таштарга кезиге түшүп, алыскы жактарга жарыгын чачыратып жаткан белгисиз асыл буюмдун жанына бардык. Бул эбегейсиз баалуу жана асыл буюмдардын бири экени бизге белгилүү иш болду. Бирибиз муну бриллианттын жогорку сортунан дедик. Кээ бирибиз кандайдыр жанар тоо аркылуу жер алдындагы магманын бир элементинен аллотропиялык өзгөрүштөн келип чыккан зат дедик. Түшүнүксүз мындай буюмду терең текшербей туруп, айтып коюу туура болбоду. Акыркы пикир болжолдоо менен жана башка түрдүү заттарга караганда деңиз түбүнө жанагыдай жанар тоонун чыгышы далилдүү болжолдун бири болду. Ошондуктан жердин борбор жагындагы суюк магманын бир элементи аллотропиялык өзгөрүштөн келип, мына мындай заттын келип чыгышы мүмкүн болушу керек. Бирок, муну анык чын илим жүзү менен текшерилди деп айтууга болбойт. Дагы ушуга окшогон буюмдар табылабы деген үмүттө болдук, бирок жанагыдай деңиз түбүндө жарык шооласын чачыратып жаткан буюмдар бизге көрүнбөдү, кандайдыр ошол учурда ал буюмдун ары жагынан бир чоң деңиз айбанынын жаткандыгын көрдүк. Жакындап баруудан да чочуладык. Бир топко абайлап түрдүк. Ал кандайдыр ордунан козголо түшүп, сууну катуу жиреген бойдон көздөн кайым болуп, жок боло түштү. Кээ бирөөлөрүбүз кит, кээ бирөөлөрүбүз кит болбосо керек дедик. Чынында азырынча белгисиз болгон деңиз укмушунун чыныгы өзүн дааналап билбей калдык. Биз эми кораблди көздөй кайтууну туура көрдүк. Тапкан асыл буюмду алып келе ала турган эмеспиз, ошондой болгондуктан жерин дааналап, түндүк муздуу түштүк кеңдиктери эченчи градустарында жаткандыгын билип, кайрылып кораблди көздөй жол тартып бара жаттык эле, бизди көздөй бир деңиз укмушу сүзүп келе жаткандай болду. Деңиздин суусу экиге жарылгансып сүзүп, түштүк жактан келе жатат. Жакын калды, бул учурда бизгеби, же башкагабы кастарын тигип чыккандай болуп көрүндү. Жок, бирок жанагы деңиз асылынын жанына келгенде жүрүшүн токтотконсуп, акырындады. Биз дагы жолубузду узарта бердик. Ал айбан чындап бизге кастарын тигип келе жаткандыгы аныкталды. Жүрүшүн дагы катуулатты. Бир аздан кийин биздин жаныбыздан деңизди шарылдатып сүзүп бара жатып, бизди көздөй толгоно түшүп, куйругу менен уруп калды, он алтыбыздын бирибиз андай

деңиз айбанынын куйругунун эпкинине тийип, темтеңдей түшүп араң оңолду. Жогору көздөй өтө түшүп, кайрылып дагы жетип келди; дагы куйругунун эпкени менен үрүп өттү. Бирок бизге анчалык зыян кыла албады. Ал ылдый өтүп кетти, биз түз жүрө түштүк да, бир топ корумдардын түп жагынан жанагы бизге каршылык кылып сүзүп жүргөн чоң айбандын сөлөкөтүнө окшош көп аракетсиз жаткан эки кичирээк деңиз жандыгына кезиге түштүк. Бул ошонун баласы экени бизге белгилүү болду, ошондуктан каршылык кылып жүргөн экен. Андай деңиз жандыгына кезиге түшкөндөн кийин дагы чочуладык да, ал жерден алыстоонун айланасында болдук.

Курсак да ачты. Аптектен ченеп алган дем алууга керек кылуучу кислородубуз да түгөнөргө аз убакыт калды. Бул да бизге чоң коркунучту туудурат.

Деңиз түбүндөгү асыл буюм биздин бараткан жолубузду көргөзүп турду эле, азыр болсо эч кандай жарык жок, эч нерсенин карааны сезилбей гана, муз алдына калкаланган деңиздин эбегейсиз көлөмдүү суусу турат. Эгер биз өзүбүздөгү жарыгыбыз болбосо, кайдадыр белгисиз Түндүк Уюл деңизинин бир жеринде эмнелерге тамак болуп, жандын аракетинен ажыраар элек. Мына эми бул учурда да ошол сыяктуу ойлор ойлоно түшүп, бир жагы кораблдин эмне болгонун билбей, экинчиден, өзүбүз башка жакка адашып бара жатабызбы деген ойдо болдук. Ар бирибизде багытты белгилеген куралдарыбыз бар.

Айла канча деги бир чоң коркунучтун кучагындабыз. Бизге белгиленип баланча саатка жетет менен идишибизге толтурулуп берилген кислород да түгөнөр маалына эки саат чамасында калды. Эгер эки саат бою айтылган кораблди таба албасак, деңиз алдында кислородсуз бир минутага чыдабастан тумчугуп, майып боло тургандыгыбыз баарыбызга белгилүү.

Кандай да болсо колубуздагы куралдын багыты менен кораблдин орун алган жагын көздөй жүрүүгө макул таптык. Чогулуп алып, калың суу катмарын жиреп бара жатабыз. Али да болсо жарыктын дайыны жок. Жылчыксыз жаткан гана деңиз алдынан башка эч нерсенин шоораты эч нерсенин дабышы билинбейт. Кайда барабыз, кораблди кайдан табабыз. Бул жагы да биз үчүн белгисиз көрүндү. Айла куруду, амал түгөндү. Кораблибиздин кайда экенин кантип билебиз. Кайдан табабыз, качан жетебиз, кандайча эс алабыз?.. деген сөз бири-бирибизге кеңеш иретинде айтылат. Ошентсе да колубуздагы куралдын багыты менен гана караңгы деңиз катмарын аралап кетип бара жатабыз. Бир маалда кандайдыр бизге жакын багыт алган жагыбыздан гудоктун үнү чыкты.

Эми гана кораблибизди көздөй келе жаткандыгыбызды сездик. Ох... деп, ичимден бир үшкүрүп алдым.

— Жүргүлө, жолдоштор, акыркы күч менен сууну бир жиреп жөнөйлү дедим да, алдына түшүп жөнөдүм. Жок, аңгыча деңиз ичине жарык таратып, прожектордун жарыгы түшө баштады. Прожектордун жарыгы кораблдин канча алыстыкта экендигин айкындады. Биз аны көрдүк, чоң кубанычтык менен денебизге кайрат кирип, жакындап кирип келдик. Кораблге жеттик, сууга чыгуучу жана суудан кирүүчү эшик менен он алтыбыз чарчаган жана чаалыккан түрдө кирип бардык. Суу кийимдерди чечип, болгон окуяны кораблде айтып бердик да, жайбаракат эс алдык. Ал кораблдегилер да тим эле жата беришбептир, алардын да кылган кызматтары абдан көп экен. Кораблдин айланасындагы аянттардан түрдүүчө жандыктар жана ар түрдүү жаңы элементтердин санын табышыптыр. Химик-академик ушул уюл жолуна түшкөндө, муздун алды менен корабль жүрө баштагандан тартып эле, деңиз алдындагы топурактарды химиялык анализ кыла баштаган, анын составын текшере

баштаган. Мына биз үчүн белгилүү болгон токсон үч элементтин үстүнө дагы бир жаңы элемент таап, токсон төрт кылып, бирди кошуп олтурат. Бул жалпы химия илимине кирген гана өзгөчөлүк, болбосо далай эле биология илимине жаңы түр, жаңы кошумчалар кошулуп жаткандыгы бар. Ушулар сыяктуу эле физика жана башка илимдерге өзүнчө жаңы ачылыштар кошулуп жатат. Бул экспедицияга келген кээ бир профессор, академик, илим кызматчылары бир топ табияттын жашырын сырын ачышты. Бул жагынан баарыбызга кубанычтык туудурат. Бирок ушул бойдон муз алдында, деңиз түбүндө калсак, андай жаңы илим түрлөрү кайда узамак эле. Өзүбүз менен уюл деңиз алдында жатардыгына шек жок болор эле. Ошентсе да, кандайдыр бир жол менен табияттын түрмөсүнөн кутулуу керек экендиги жалпы экспедициячылардын чоң милдети. Азырынча андай максат иш жүзүнө ашпай олтурат. Эч бирибиз баландай жол менен кутулабыз деп, анын жолун айта элекпиз.

Мына ушул өңдүү абал менен бир ай убакыт туруп калдык. Эч кимибиз кутулуу жолун таба албадык. Эгерде аракеттенбей жата берсек кылымдар бою бир кораблга чогулган бойдон каларлыгыбызга шек жок. Кандай да болсо табияттын кырсыгынан кутулуу керек. Биз табиятка бир жолу баш ийбей, табият да бизге баш ийгендей болсун. Ошондуктан кутулуу амалын ойлоо керек. Мына ушул сыяктуу милдет ар бирибиздин оюбузда.

Бир күнү уктап тура калып, аркы-беркини ойлоп жатып бир нерсе эсиме келе түштү. Эки-үч сууга түшүп чыгуучу суу кирбеген резинка кайык бар эле, ошого мотор орнотуп, алыскы жакка жол жүрсө эмне болорлугун, көпчүлүккө ойлогон пикиримди айтып салдым.

Алар да менин акылымды макул табышты да, бышыктап бирди тандап, мотор жана адашпас үчүн колдонулуучу куралды орнотуу эки жакшы механикке тапшырылды. Мына жолдоштор, азырынча бир максат орундалгансып, бүгүнкү күнү чоң кубанычта болдук.

Эки күндөн кийин баягы суу кирүүгө мүмкүнчүлүк жок резинкага айтылгандын баары тең орнотулуп, даяр болду. Электр энергиясы менен айлануучу мотор орнотулган, электр тогун берүүчү кээ бир заттар жана приборлор коюлган. Алыскы жолго керек нерселердин баары тең бүт анын ичинен орун алган. Аны сууга түшүрүп, айдатып көрдүк. Саатына 50—55 км ылдамдык менен жүрүүгө ыңгайлашкан мотордун айлануу кыймылы бар. Кыскасы ал алыс жерлерге жүрүүгө мүмкүнчүлүгү бар, моторлуу кичинекей суу алды менен жүрүүчү кайык болду. Муну менен алыскы Родинага кабар кылууга туура келди. Баарыбыз тең муну менен эки адамдын барып келишин макул көрдүк. Мындан кеңешти аксакалыбыз, мындай иштерди башынан көп өткөргөн академик алыскы Родина материгине канча убакытта жетүүнүн убакытын белгиледи жана ал дагы болгон ишке сүйүнгөнсүп, кеңешин кошуп макул тапты. Ушуну менен эки адам жүрүүгө даярдандык, бирок тамак-аш жана жолго керек болуучу куралдарды салыштыра келгенде бир гана адамдын орду калды. Эми бул суу алды менен жүрүүчү кайык менен бир гана адам жөнөөгө боло тургандыгы белгиленди. Экспедициянын начальниги «ким барат» деген кеңешти койду. Ошондо мен барам дедим да, жөнөөгө багыттанып, камылгамды жедим.

20-июль, эртең мененки саат 8 де жолго чыгууга буйрук алдым. Сааттын стрелкасы сегизди көргөзүп калды. Мен көпчүлүк элдин милдетин аткаруучу адаммын, мен улуу эл үчүн жаралганмын дедим да, экспедициядагы жолдошторумдун баары менен кыса

кучакташып, кораблдин ичинен сыртка чыгып, сууга калкыдым да, алыскы жолду узарта бердим.

Мындан аркы окуя менин гана жалгыз башымдын тегерегинде болмокчу. Ал эми кораблдегилер тура турсун. Мен болсом көпчүлүк элдин милдетин алган, кичинекей кайыкка жолдош болгон бир адаммын.

Мен саатына 55 км ылдамдык менен түштүктү көздөй жөнөп бара жатам. Үстү жагым болсо каадасындай каптаган Түндүк Уюл деңизинин келки музу. Алды жагым болсо, деңиздин түбү, белгилүү гана аралык менен алыска жөнөп бара жатам. Качан жетем, качан муздан кутулам, бул жагы мен үчүн белгисиз. Эч тоскоолсуз гана бара жатам. Кайыгымдын мотору да он.

Колумдагы куралым кайсы жакты көздөй бет алып бара жаткандыгымды багыттайт. Азырынча эч нерсенин запкысына, эч нерсенин коркунучуна кезиге элекмин. Алдымдагы бир максат эле жетип, Родинага кабар кылууда, алыста калган жолдошторумду эсен-соо табияттын жашырын сырын бир топ жаңы ачыштары менен кутултуп алуу болду. Бир топ убакыттар жүрдүм. Жалгыз өзүм гана бир топ кыйынчылыктар менен кетип бара жатам. Жок, аңгыча келкиленип уюл деңизинин үстүн калкалап жаткан муздан кутулчудай болом. Кез-кезде бириндеп жүргөн гана бөлүктөрүнө кездешип калам. Мына ушундай пикир менен келе жаткан учурумда кандайдыр алды жагымдан сүзүшө келип бир кит кайыгымды куйругу менен көмөлөтө үрүп өттү, кайыгым ала салып оңолду. Мотор аракетке келбестен, токтолуп калды. Айла бүттү, кандайча амал менен моторду айландырып, алыскы жолумду басам. Кайыгым болсо, кыймылсыз гана калкып калды. Жок, аңгыча жанагы китпи, башкабы, мени оюн кылгандай өйдө-төмөн ургулап, куйругу менен бир балаага учуратуучудай болду.

Арадан эки сутка убакыт өтүп кетти. Эч жардамсыз гана деңиздин жинди толкуну менен ары айдалып, бери айдалып күндөрдү өткөрө бердим. Алыскы жактарга көз жиберип, бирөөдөн жардам болобу деген үмүттө болом. Бирок эч нерсе көзгө илинбейт, эч нерсенин кабары жок. Деңиздин толкунунан башка бир чымындай нерселерди кезиктире албадым. Болгон окуяны күнүмдүк дептерге жазып койдум да, өткөн 1600—1700-жылдардагы деңиз саякаты тууралу жазылган китептеримден эрмек кылуу үчүн окуй баштадым. Андагы болгон окуянын кызыктарына батам. Өзүм да ошонун бирөө сыяктанып, деңиз арасында жүргөнүмдү эске түшүрөм. Даниел Дефонун «Робинзон Крузо» деген окуясын эстейм. Ал деңиз үстү менен гана жүрүп запкыга учураса, биз муз алды менен жүрүп, убактылуу гана бир окуяга кездештик.

Моторум иштебей токтоп, деңизде калкып калгандыгыма бүгүнкү күн менен төрт сутка болот. Төрт күндөн бери бир да жандыкты көзүмө илинте албадым. Чоң капанын бири бул: эгер асманды иликтөөчү астрономикалык куралдарынан болсо акырындык менен изилдөө ишине кирише берер элем. Бирок андай изилдөө приборлорум алыскы муз алдында калды. Жалгыз гана деңиз толкунуна эрмек болгондой учсуз-түпсүз көз жеткис мейкиндикте жүрүп жатам. Мотордун аракети болсо эчак эле токтолгон. Азыр гана өткөндөгү окуяларды эске салып, кораблди кыймылга келтирүүнүн аракетинде болдум. Дароо сол дүрмөтүнүн зымын моторго улаштыра койдум. Зуу эткен үн менен окторулуп алгалап жөнөдү. Оюн кылган киттерден бөлүнө түшүп, жолумду узарттым.

Мына ушул сыяктуу бир кокустуктан кутулуп, эми мындан ары түз кетемин го деген үмүт менен тынымсыз жөнөп бара жаттым. Бирок кайрадан дагы жаман абалга учурачудай болом. Мен кораблден чыккандыгыма көп убактар болду, ошондон бери уктап элекмин. Азыркы учурда уйку карайлатып бара жатат. Уктайын дейм, анда да

чоң коркунучка учурачудай болом. Эгерде уйкуга берилип, кайыкты эркинче сүздүрүп коё берсем алда нелерге урунуп, мотору талкаланмак. Моторду токтотуп коюп, уйкумду кандырайын дейм, бул да эп келишпейт. Эгерде кайыкты токтотсом, анда деңиз айбандары мени эмне кыларына көзүм жетет. Ушул эки чоң коркунуч менин жүрөгүмдү өйкөп уктоого мүмкүнчүлүк бербеди. Көзүмдү ирмеп коюп кайыкты башкарып айдап бара жатат элем, көзүм илинип калыптыр. Кайыгым толкун болгон жакка карай сүзө берип, кандайдыр бир нерсеге урунуп калганын сезе коюп, калың уйкудан көзүмдү ачтым.

Айла жок, амал куруду. Көпчүлүктүн ишин актоочу киши мен элем. Бирок, мен мындай абалга учурап, жаратылыш түрмөсүнөн кандайча кутуларды билбей, көгөргөн деңиз үстүндө жансыз буюм өңдүү кайык менен калкып калдым. Жолдошторум болсо Түндүк Уюл алдында жатса, мен болсом эки ортодогу эбегейсиз чоң аянтты ээлеген көк деңиздин үстүндө калсам... Мен 2 ай чамасынан бери күндү биринчи жолу бүгүн гана көрүп отурам, сууда калкып калганда күндүзгү саат 12 чамасында жаркырап тийип турган ачык күндүн шооласы менен учурашкансып көзүмдү араң ачтым.

Мелтиреген чоң деңиздин бетиндеги күн нуруна көз жиберип, алыстагы деңиз бетиндеги бирин-серин караандарды абайлагандай болом.

Мотордун эмнеге жүрбөй калганын билүү үчүн алдындагы тетиктерине көз жиберип, колум менен бурап да көрөм. Бирок анын бузулушу кайыктын ич жагында эмес, мотордо болуп чыкты. Кандайдыр катуу бир буюмга урунуп, жапшырылып сынганын сездим. Моторду кайыктан алып, оңдоп, кайра орнотууга менде дарман жок. Мени менен бирге механик да жок. Кыскасы, өмүр бою ушул деңиз бетинде калгандыгымды эми гана сездим. Деңиздин толкуну менен, шамалдын айдашы менен алда кайдагы ээн жактарга алып кетеби дейм.

Саатына 55 км жол жүрүүнүн аркасында гана муз алдынан чыктым эле. Бирок азыр да алыскы Родинага жетүү үчүн көп убакыттар, далай күч керек. Эми саатына 55 км жүрмөк тургай, 55 метр да жүрө албай, бир балаага учурап олтурам. Ойлой-ойлой эч кандай акыл, эч кандай амал табылбады. Ушундай гана калкыган бойдон калуучудай болдум. Мага жардам кылар эч кандай адам баласы жакын жерде жок. Көгүштөнүп гана толкуп жаткан деңиз толкуну менен калкыган бойдон деңиз үстүндө он эки түн түнөдүм. Эртесинде катуу бороон боло баштады. Деңиздин үстү үй бою көтөрүлгөн толкундар менен ээленди.

Көтөрүлгөн толкун менен кошо жогору бир чыгып, төмөн бир түшүп, деңиз аракети менен кыймылда болуп жүрөм. Түндүк жактан соккон бороон кайыкты түштүктү көздөй айдады. Кайдадыр белгисиз жакка катуу толкундун багыты менен жылып бара жатам. Алыстан мунарыктаган бирдеңкенин карааны көрүнө баштады. Сүйүнүч жүрөккө батпай, жакындашар бекен деген тилекте болуп, ал караандан көз айырбай бара жатам. Жок, бирок анын жалгыз түтүнүн гана көрүп келе жаткан экенмин. Азыр болсо, анын өзүн көрө баштадым. Ал пароход экен. Мени түндүк жактан, аны чыгыш жактан батышты көздөй жел уруп бара жаткан багытына жакындатты. Ал дагы жакындап кирип келди. Мен андай чоң нерсенин караанын алыстан эле көз алдыма элестете баштадым. Бирок, андагыларды ким билет? Толкун менен жогору көтөрүлүп, ылдый түшүп келе жаткан мени көрөбү же көрбөйбү, ал жагы азырынча белгисиз го...

Көп убакыттар өттү, мага көрүнгөн пароходдон да айрылдым. Ал мени деңиз толкунунун арасынан кайдан көрсүн, өз жолун узарткан бойдон алыстап, көздөн кайым болду.

Бир топ убакыттан кийин жээкке жеттим. Толкун канчалык көп жерден ушундай жерге кез келтирди деп, катуу кайгырдым. Толкун кайыкты жээкке чыгарып таштай албады. Айнектен акырындап жээктин тайыз экендигин абайладым да, чечинип таштап, кайыктан дароо жерге секирип түштүм. Кайыгымды сүйрөп жээкке чыгардым.

Мына эми жаш жүрөккө жаңы кубаныч кирди. Алыскы жолдошторумду эми кутултам го деген санаада болдум. 2—3 ай чамасында кургак жер басып көрө электигим баарыңарга белгилүү чыгар. Эркимче басып бут сергиттим, көңүл ачтым, эркин жүгүрүп алдым. Жаңы кубат, жаны күч киргендей болду. Кандайдыр жүрүп отуруп, бир аралга кезиктим. Күн батып калды. Бийик чокуга чыгып, алыскы жактарга көз жиберип карадым. Тамактандым. Эми кайыгымдын ичине кирип, эшигин бек бекитип алып, жайбаракат уктоого оюм кетти да, кайыкка келдим.

Эки жактын баары тынчтык. Деңизге да тынчтык белгиси келип, акырындык менен гана жээктеги таштарга урунуп жаткан көк толкунду көрүүгө болот.

Табият бардык тынчтыкты өз кучагына алгандай. Бир аралды бүтүн ээлегенсип, аралдын жээгинде жалгыз мен эле аракетте болом. Бетимди жууп, азыктарымды сууга чалып жеп, тоюп алдым. Эми алдыдагы милдеттин бири эле, бул аралда адам баласынын бар же жок экенин билүү.

Кайыгымды бир калканчы жерге бекитип, эки күндүк тамак алып, убакыт өлчөөчү, багыттарды белгилөөчү, кандайдыр кырсыктан коргонуучу куралды алып, түштүктү көздөй жөнөдүм.

Бул менин биринчи жолу жөө саякат кылышым болот. Колго турнабайды алып, улам бир дөбөгө чыккан сайын алыскы жактарды абайлап карайм. Бирок, эч нерсенин кабары жок. Баары тең тынчтык, кыбыраган жан да көрүнбөйт. Бир аздан кийин деңиздин жээк жагындагы кашатта жуушап жаткан бир топ тюлендерге кезиктим. Алар мени көрөрү менен эле сууга кирип жок болушту. Бул менин кургакта жашаган айбандарды биринчи жолу гана кезиктиришим. Мен мындан ары эчен айбандарга кезиге баштадым. Бирок адам баласына кезиге элекмин.

Күндүзгү саат бир жарым. Барар жерим али белгисиз. Бир маалда алды жагымдан бир чоң дөбө көрүнө баштады. Кандай болсо да ошол дөбөнүн чокусуна жетүүгө ойлондум, күн батты, дөбөнүн чокусуна араң жетип, алыскы жактарга турнабай салдым. Түштүк-чыгыш жакта каалгып көтөрүлүп жаткан түтүндү жана алачык сыяктуу караандарды көрдүм.

Менин максатым ошого жетүүдө болду. Түн катып жүрүүнү макул көрдүм да, алыскы караандарга жол тарттым. Адам баласы көп мекен кылып жай албаган жер, жолу жок, кээде жолсуз бир жерге барып камалып калам, кээде булак сууларды кечип кетем. Акыры жакындап жетип бардым. Ал жерде адам баласы бар болуп чыкты, түндүк архипелагдардагы илим-изилдөө метрология станциянын бири экен. Мен аларды жабдыктарынан билдим. Кызуу уйкуда жаткан адамдарды ойгото баштадым. Алар күтүлбөс жерден учураган адамга (мага) таң калышты. Мен ким экенимди аларга түшүндүрдүм. Алар да Түндүк Уюлга муз алды менен биринчи жолу кеткен экспедициялардын ал-абалы менен толук таанышып, биздин кабарыбыз көптөн бери жок болгондуктан, ар кайсы Түндүк Уюл станцияларына кабар кылып издөөгө көптөн бери кирише башташканын айтышты.

Алар менин ким экендигимди билгенден кийин, кубанычтуулук менен тосуп алышты. Дароо гана Родинага радио менен түн бою кабар кылып, менин келишимди куттуктап чыкты.

Күн ачык. Август айы, уюл болсо да жай мезгили белгисиз адамды өз кучагына мемиретет. Күн жогору көтөрүлүп, саат 10 болуп калган. Калың уйкудан көзүмдү ачтым да, алыскы жолдошторум эсиме түшүп, ата-журтум жана анын жүрөгү Москва менен кабарлашуу үчүн радиограмма аркылуу сүйлөшүүгө олтурдум. Бизге жардамга аба кораблдеринен бир нечени жана муз жаргыч куралдардан жиберүүнү сурадым.

Болжогон күнү, саат 9 да аба кораблдеринен алтоо-жетөө учуп келишти да, биз турган аралдын чыгыш жагындагы деңиз үстүнө конушуп, жээкке жакындап келип токтолушту. Родинанын баатыр учкучтары мени менен амандашышты да, берки жолдошторумдун кайда экендигин сурашты. Келерки максатты иш жүзүнө аткарууга кириштик. Мындан аркы максат болсо алыскы муз алдында калган экспедициячыларды толугу менен аман-эсен бошотуп алуу болду. Албетте, мынчалык болгондон кийин андай иштин иш жүзүнө ашары айкын-ачык гана көрүнүп турбайбы. Тилеген максатыма, ойлогон оюма жеттим. Андагы эл үчүн, Родина үчүн табияттын жашырын түрмөсүндө калган жолдошторум мына эми күтүлмөкчү, эч кандай тоскоолдук болбойт. Аз убакыт өткөндөн кийин, өзүм баштап келген аба кораблдери менен салкын желди жиреген бойдон алардын үстү жагындагы музга барып конмокпуз. Уюлду көздөй учууга убакыт жетти. Азыр аба кораблдерине түшө баштадык. Жайлашып орун алдык. Жылуу кийинип алып, алыскы уюлга суу бетинен көтөрүлүп, жетөөбүз тең каркырадай тизилип жөнөдүк. Пропеллер тынымсыз тегеренип, тунук аба менен алга жөнөп бара жатат. Аба кораблдеринин ичинде ары теңселип, бери теңселип, тынымсыз жолду арбытып биз дагы бара жатабыз. Ушул сыяктуу убакыттар өтө берди, биз барган сайын уюлга жакындадык, муз алдындагы корабль жаткан жердеги түндүк кеңдик жана батыш кеңдикке жакындады.

Акырындап, аба кораблдери муз келкисинин үстүнө барып конуп калды. Мына эми муз алдындагылардын үстү жагына жеттик. Биздин келгенибизди сезиштиби деген суроону, мен түшүп келген аба кораблинин учкучуна айтып калдым. Ал да кубанычтуу жүз менен мага карап, жылмайып күлдү да, катарланган муздун калыңдыгынан пропеллердин үнүн кайдан угушсун деди.

Баарыбыз тең бир жерге чогулуштук да, мындан аркы боло турган ишибизди узартууну кеңештик.

Күн суук, кар аралаш бороон батыштан чыгышты көздөй тынымсыз согуп турат. Күндүн сууктугу — 26 градусту көрсөтөт. Алыстан алынып келген куралдарды кораблдин ичинен түшүрүп, муз үстүнө койдук да, музду жарууга керектүү буюмдардын көп бөлүктөрүн бир жерге үйдүк. Эми мындан ары тамак ичип, бир аз эс алып, уктоо максатында болдук. Андан кийин болсо, муз алдындагы адамдардын аракетине киришүү эле. Айтылгандай тамак ичип, уйкуга кириштик. Күндүн көзү көрүнбөйт. Көз жеткис тумандуу горизонт боюнча созулган айлана. Айлана ак кар менен капталып, көк муз, андан башка эч бир нерсе көрүнбөйт. Жай мезгили болсо да градустун сымабы нөлдөн жогору чыкпайт. Нөлдөн төмөн—25—26 градустарды көргөзөт да турат. Мен уюлдун муз алдындагы ушул туштарынын көп жерин көрдүм эле. Бирок анын мындай тышкы аба ырайы жана жер шарты менен тааныша элек элем. Мына эми гана таанышып олтурам. Муз алдында жаткан жолдошторумдун көпчүлүгү да мен сыяктуу уюлдун кеңири жерлеринин шарты менен тааныша элек. Алар да мен сыяктуу муз алдынан чыккандан кийин таанышарына шек жок эмеспи. Бирок азыркы учурда эмне аракет менен жатышкандыгын жана турмуштары кандай экендигин биле албагандыгыма капа болдум.

Калыңдыгы үч километр музду талкалап олтуруп, качан аларды бошотобуз, качан аларды табияттын түрмөсүнөн ажыратабыз. Мына ушул жагына чыдамсыздык менен иштин чукулун күтөм. Белгилеген түндүк кеңдик жана батыш кеңдиктин ортосундагы кораблдин жаткан жери ушу го деген ой менен кеңдиктердин секундасынан бери тактап, биз түшкөн жерибизден эки километр алыстыгына бардык. Муз жаргыч дарылардын бир тобун алып барып үйдүк да, тутандыруучу биликти көңдөй зымдын ортосу менен самолётторубуз конуп турган жерге алып келдик. Ошол биликке от коюп, муз жаргыч дарыга жеткирүү максатында болдук. Биликке от коюлду, он беш минута убакыттан кийин эбегейсиз катуу дабыш менен үн чыгарын күтүп турабыз. Мына ошондо чыккан дабышты угушар бекен деген ойдо болом. Бирок убакыт өтүп баратса да алиге жок. Он беш минутадан 20 секунда өтөр замат, кулакты жаңырткан катуу дабыш чыкты да, көтөрүлгөн кара түтүнгө аралаш муз сыныктары жогору көтөрүлүп, эки жакка чачырап талкалана баштады. Биз турган жерге да муздун сыныктары келип түштү. Муштумдай жана андан кичирээктери алты-жети километр алыстыгына ыргып кетиптир. Ал дарынын жарылуусу бүттү, муздун талкаланышы токтолду. Биз жакындап барып калдык. Бир топ тереңдикте жана 300 чарчы метр айлананын музун талкалап, бырын-чырын чыгарып, алда кайда учуруп кеткен экен. Азыркы талкаланган муздун калыңдыгы 725 метр чамасындагы тереңдикти ойгон. Оюлган муздун таманына түшүп, бир кабар барбы деген пикир менен муз алдын тыңшадык, бирок эч нерсенин кабары сезилбейт. Кайрадан да оюлган муз чуңкурунун таманына көп сандуу муз талкалагыч буюмдарды алып келип жыйнай баштадык, мурунку калып менен от коюуга даярдап, өзүбүздүн жайыбызга келдик да, билик аркылуу от коё бердик. От дагы каадасындай билик аркылуу тездик менен күйүп кетти. Биз дагы муздун талкалануусун күтүп, жата бердик. Бир аз убакыттан кийин кара түтүн жогору көтөрүлө түшүп, катуу үн дагы чыкты. Муздун мурункудан чоң сыныктары биздин жаныбызга ыргып келип түшүп жатат.

Биз самолёттун ичинде, жогору көтөрүлүп, күч менен кайрылып жерге түшүп жаткан муз сыныктарын терезе жактан абайлап турабыз. Бир аздан кийин талкаланып түшүп жаткан муз сыныктары токтолду. Биз чогуубуз менен жанагы муз талкаланып жаткан жерге бардык. Бирок, али муз талкаланып, бир тешик чыгып суу көрүнө элек экен. Эң терең чуңкур болуптур. Ошончо терең болсо да муздун калыңдыгы талкаланып бүтө элек экен. Мурункуга караганда кийинки коюлган дары музду тереңирээк ойду, эми үчүнчү ирет коюуга туура келди, талкаланган муздардын таманына дагы дарылардан үйдүк.

Эң акыры ушул болосуң го дегендей, жаңы билик улаштырып, өзүбүздүн турган жерибизге чейин алып барып от бердик. Дагы муз сыныктары жогору көтөрүлүп, кайра түшүп быркыранып жатты. Бир аздан кийин токтолду. Биз чогулуп кайта дагы жөнөдүк, муз ошондо араң тешилип деңиз суусу көрүнүп калган.

Бирок, муз алдындагылардын эч кандай дайыны жок.

Мына ошентип, бийик муз кашаттын башынан түнүк деңиз суусуна көз жиберип, бир топ убакыттар түрдүк. Алардан эч кандай кабар болбогондон кийин, деңиз алдына төрт-бешөөбүз түшүүгө туура келди. Ошондуктан, мен баштап беш киши сууга түшчү кийимдерди кийиндик, ошентип деңиз түбүнө түшүүгө камындык. Муздун жээгиндеги муз тешиги аркылуу аркан менен төртөөбүз тең түштүк. Акырындап сууга жеттик, андан деңиз түбүндөгү жерге жеттик. Мен түндүк муз деңиздин түбүн карай экинчи ирет жүрүшүм. Ар бирибиздеги электр жарыгынын шооласы менен жол таап жүрүп бара жатабыз. Бир маалда чыгыш жагыбыздан деңиз

суусунун арасынан билинер-билибес жарык шоола чыга баштады. Бул мен үчүн таң каларлык иш эмес, бирок башкалар үчүн кандай экенин билбеймин.

Акырындап ошол жарыкты көздөп жүрүп олтурдук. Жогору бара жаткан жолубуздан билинер-билибес адамзаттын сөлөкөтүн көрө баштадык. Алар да бизди көздөй бет алды. Жакындашып калдык. Алар белгисиз адамдарга таң калгандай болушту. Мен аларды жолдошторум экендигин сездим да, өтө сүйүндүм. Бирок сууга түшүүчү кийимдерди алар да кийишкен. Ким-ким экени таанылбайт. Кээ бирөөлөрүнүн сүйлөгөн сөзүнөн гана таанып калам. Кандай чоң кубанычтык менен тосуп алышты. Кучакташып учурашуу биз үчүн чын кумар. Бирок, суу ичинде жүргөндүктөн буга мүмкүнчүлүк жок. Суу кийимдери чечилбейт. Акырындап, жарык чыгып жаткан кораблди көздөй жөнөдүк. Алар кандайдыр белгисизден чыгып жаткан укмуштуу үндүн дабышын улап, келе жатышкан экен. Ошол келе жатканда биз учурашып калдык. Алар ички сүйүшүү менен өлкө жактын ал-абалын жана биздин келишибизди сурашат жана кубанышат. Алардын кандай жашап турушкандыгын биз сурайбыз. Мына ушундай кепке алаксып олтуруп, кораблге жакын баргандыгыбызды да билбей калыптырбыз.

Өткөндө көргөн асыл буюмдун көп бөлүгүн майдалап, алып келип коюшуптур. Андан башка да көп асыл буюм кендерин табышыптыр, алардын жаткан жерин аныкташып, картага да түшүрүшкөн экен. Албетте, муну бул китепте айтып олтуруунун кереги жок. Сиздер ар бир сабакты өзүнчө окуп жатасыздар, ар бир жаны ачылыштардын качан, кайда болгонун билерсиздер. Ошондуктан учурдагы ишибизге, киришели... Мына ушинтип, чоң ийгиликтерге ээ болдук. Эмки биздин максат кетүүдө болду. Мурда кораблибиздин үстүн муз бекем басып калган. Ал эми бир топ өзгөрүштөр болуп кетиптир, муз кораблден 17—18 метр жогору көтөрүлүп, кораблди бошотуп коюптур. Эмки максат чебердик менен кораблди тешилген ачыкка чыгарууда жана бир амал менен муздун үстүнө көтөрүп чыгууда. Ушуну аткарсак, биздин биринчи жолу муз алды менен жүргөн экспедициябыздын иши чоң ийгиликке ээ болмок. Мындай окуяны башкы капитанга кеңеш кылдым. Ал да менин сөзүмдү толугу менен кабыл алды. Бир аз убакыттан кийин чебердик менен ошол жаңы муз тешигин көздөй кыймылдатууну макул көрдүм да, капитан, матросторго буйрук кылдым. Көп убакыттар бою жаткан жеринен кораблибиз козголуп аракеттенди. Акырындап батып калган жеринен жогору көтөрүлдү да, кыймылга келди. Кораблибиз төтө жол менен жылжып гана жүрүп олтурду. Далай убакыттан кийин жаңы муз тешигине жакындадык да, тешик аркылуу кораблибиз деңиз үстүнө калкыды. Муздун бир жак жээгине жакын келип токтоду. Самолёт менен келген жолдошторубуз бизди кызуу түрдө тосуп алышты. Беркилер менен кучакташып көрүшүп, беттеринен сүйүштү, ошентип уюл музунун үстүнө жалпыбыз тең чыктык. Бир топ ай бою кораблдин ичинен башка жерге эркинче баса алышпаган экспедициячылар муз болсо да эркинче басып, жаратылыш абасын жутуп, эркинче дем ала башташты. Кээ бирөөлөрү менин аракетиме кубангандай кучакташат, кээ бирөөлөрү беттен сүйөт. Ак сакал аталар — академик, профессорлор уюлдун эрке желине сакалдарын сылатып, алыскы кеңдиктерге көз жиберешет. Биз суу астында көп күндөр бою жашадык деп кеп кылышат. «Мына азыр аба кораблдери менен Родинага барабыз. Сүйүктүү Родинабызга жаңы ийгилик менен учурашабыз» — деген сөздү кулак чалат. Аңгыча илим-изилдөө экспедициясынын начальниги географиядан академик сөз сүйлөп, биздеги болгон чоң ийгиликти жана эчен кыйынчылыктан коркпой, алдыга коюлган чоң милдетти аткаргандыкты, жалпы экспедициячыларга чоң ишенимдик бар экендикти дагы Родинанын мындай кыйын

кызматтарын аткарууга даяр экендигин көргөзүп кетти. Мына ушул сыяктуу маселелерди аба кораблинин начальниги да сүйлөдү. Кыскасы бул учур жалпы экспедициячылардын чоң кубаныч мөөнөтүнүн бири эле. Самолётко жүктөлүп келинген куралдар менен кораблди муздун үстүнө чыгаруу аракетинде болдук, жаңыдан тешилген муздун тегерегине алты подъёмник орнотуп, ага кораблдин ичиндеги электр энергиясы менен зым аркылуу байланыштырып, алты подъёмникке тең улаштырдык да, кораблди көтөрүп чыгууга кириштик. Бирок, ичиндеги буюмдардын көпчүлүгүн жөн гана ташып чыгууну туура таптык. Тездик менен көпчүлүгүн көтөрүп чыгып, подъёмниктер менен көтөрүү аракетинде болдук. Электр энергиясын подъёмниктерге коё берип, подъёмниктер беш-алты кабат чынжырлар менен кораблди тышка көтөрүп чыкты. Биз чоң кубанычта болдук. Бирок, муну алып кетүүнүн такыр мүмкүндүгү болбоду. Ошондуктан, жаңыдан самолёт менен келген адамдардан беш-алтоону таштоону туура таптык. Дагы илим-изилдөө куралдарынын бардыгын, азык-түлүктүн көпчүлүгүн, жана да башка кийимдерин жетишерлик түрдө камдадык да, алты адамды өздөрүнүн каалоолору боюнча кораблге калтырдык.

Албетте, көп күч менен жана биринчи жолу муз алдында жүргөн корабль болсо, муну жөн гана уюлдун музу үстүнө таштап коюу туура келбеди. Ошондуктан, муздун акырындап жылышы менен келерки жай убактыларында музсуз деңиз жакка жылып жетери белгилүү, ошондо кораблде калган адамдар менен радиограмманын жардамы аркылуу кабарлашып туруп, анан кораблди куткарып келүүнү ойлодук. Биз, муз алдындагы экспедициячылар, эми алыскы Родинага жол тартуу максатында болдук да, калган алтоо менен коштошуп, аба кораблине отурдук.

Берки алты жолдошубуз да бизди узатып жүрүшөт. Аңгыча мен түшкөн самолёттун пропеллери айланып, кыймылда боло баштады. Акырындап жерден көтөрүлүп, түштүккө—ата мекен болгон жерге, элге жол тарттык. Биз бара жаткандыгыбызды радиограмма аркылуу кабар кылдык. Бизде шаттык, бизде күч, бизде толкун, чоң кубаныч. Чыдамсызданып качан жетебиз деген ойдо болобуз. Болот куш абаны жара бөлүп, тынымсыз кетип бара жатат. Бирок биздин санаа, биздин ой минута сайын, секунда сайын, элге, жерге жетип барат да, кайрадан аба кораблинин ичинде олтурган болобуз.

Асман ачык, сентябрь айларынын күнү, биз келе жаткан самолёттор акырындык менен аэродромго жакындап, конууга ылдыйлай баштады. Бир маалда акырындап барып конуп калдык. Бизди күтүшкөн калың эл чыдамсыздык менен ураалап кыйкырышат. Бизди куттуктап жатышкан. Родинанын уул-кыздары жана энелер, аталар, туугандардын бир боорлук үндөрү жогоруга көтөрүлүп, куттуктоо сөз сүйлөгөн адамдардан кийин,— «Жашасын Түндүк Уюлдун муз алдындагы экспедициячылары!»—деген кыйкырык тынымсыздан жогору көтөрүлөт. Бизди күтүп турган болочок Родинанын баатырлары, болочок учкучтары, болочок учуучу жаш шумкарлар алакандарын шакылдатышат. Коңгуроодой коңур үндөрү менен ураалашат.

Мына жолдоштор, биздин деңиз астында экспедициябыз ушуну менен аяктады.

Нарын. 1938-жыл.

ШАРШЕ

Көгөргөн тунук асман өз керегин күткөнсүп, таңдагы соккон жайлоонун тунук желинен бириндеп калкып жүргөн, пахтадай агарган булуттарды тоскондой болот. Ал

булуттар ылдамдыгын күчөткөнсүп, батыштан чыгышты көздөй жылат да, башын кар баскан, асман менен айкашкан Ала-Тоого жашырынып жок болушат. Аңгыча тоо баштарын күн чалып, көгөргөн асманды нур каптап, өз жарыгын жер бетине түшүрө баштады.

Анын кучагында табият мүчөлөрү ойгонгондой, кыроолонгон кек чөптүн арасында үшүккө чалдыккансып жаткан көпөлөк өңдүү жаныбарлар канатын жайып, бутун жазып, бир аракетте болгонсуйт. Боз үйлөрдүн ууктарына, үзүктөрүнө конуп алып таң атырган кара чымындар да ызылдап, канат кагып, үйдөгү идиш-аякка конушат да, алар да өз аракетинде болушкансыйт.

Айылдын четирээк жагында, кара алачыктын күн жак бетине тоонун башынан нурун чачкан күндүн жылуулугуна денелерин какташып, беш-алты жаш чамасында бир кыз, үч-төрт жаш чамасында курсагы чедирейип, жыңалач дагы бир бала турат. Бала уйкудан жаңы ачылган көзүн кир баскан кичинекей кара колу менен ушалайт да:

— Эжеке! Эжеке! Энем кана, кайда кеткен? — дейт. Кыз да анын суроосуна жооп бербөөчүдөй, короонун ортосундагы калың койдун арасында аракеттенип жүргөн элге көз жиберет.

Короодогу калың кой адамдын аракети менен ары-бери уюлгуйт да, «кош! тос!» деген үндөр жогору көтөрүлөт. Коёнбай колундагы куур баштыктагы табылгыдан кесилип жасалган коргоолдорду колуна уучтап, алып, ар бир элүү кой өткөндө бирден ташты баштыгынын ичине түшүрө берди. Өткөндөгү жана кечээги санаган коюнун саны туура чыкты. 23 таш бүт баштыкка түшүп бүттү жана көңүлдө үч кой дагы артып калды. Мына ушундай ирет менен Коёнбайдын «кара боз кой» деп аталуучу койлору түгөлү менен элден мурда саналып, короодон чүбүрүп чыга баштады.

Кара өгүзгө бир топ уук жана эскирип, ыш басып калган бир үзүк, даярдап алынган бир аз азык-түлүк, бир чака, эки аяк, бир чөмүч жүктөлгөн. Ал жүктүн үстүнө үч-үчтөн алты козуну куржунга салып, куржундан башын чыгартып, бастырып, ал жүктөрү менен кара өгүздү жетелеп, терс куланы минип, койлордун артынан түшүп, Бөлөк баратат.

Шарше, баягы айылдын четтерээк жагындагы алачыкка жөлөнүп турушкан карындашы менен инисинин бетинен өптү да, күрөң топозуна минип, алыскы жолго чыкты. Калың кой күндөгү жайыттарды көздөй шуулдап, көп токтоо бербей, кетип бара жатышат.

Коёнбай бир нерсени унутуп калгансып:

— Бөлөк эле, Бөлөк! Кайрыла кетчи? — деп, ачуулуу үн менен алыска кеткен Бөлөктү чакырды. Жетелеп бара жаткан кара өгүздүн мурунтугун Шаршеге кармата койду. Терс куланын башын буруп, желдирип келди да, Коёнбайдын сөзүнө көңүл бөлдү.

— Бөлөк, сага бир нерсени айтайын деп унутуп калган экемин да, жанагы баланы жакшылап жумша, тил албаса, кулагынан кармап жерге бир үр. Ал жерде болушар жаман энеси да жок. Анан сен да ала көөдөк, уйкучу, жарамсыз каапырсың, карыганча эч нерсенин жайын билбейсиң! Менин колумда көп жылдан бери жүрөсүң, бирок теги жок акмакка бир нерсени үйрөтүп да болбойт экен, сага эмнелер дебедим, эмнелер айтпадым. Бирок айтканым айткан жерде, дегеним деген жерде калуучу болду. Алыскы жерге, тааныбаган белге койлорду оторлоткону алпара жатасың. Сак бол! Сак бол! Мен да жума сайын каттап турам. Жөнө, коюңдун артынан! — деди да, сербейген буурул сакалын сылап кала берди.

Дагы бир нерсени унутканын эстей коюп, желдирип бара жаткан Бөлөккө экинчи ирет кыйкырды:

— Көк белде карышкыр, илбирс, аюу көп болот, койлордун арасында тууп бүтпөгөндөрү бар, көзүңөр агып, кырдырып жибербегиле! — деди да, бурулуп үйүнө кирип кетип, жок болду.

Желедеги бээнин биринчи саанын саап жаткан Шаршенин энеси баласынын учурашпай кеткендигине капа болуп, кулун салып берип жүргөн Темирге карап, көзүнөн жашын чубуртуп жиберди да:

— «Кантейин! Балдарым деп жетимдикти, жесирликти, ач-тогумду көтөрүп, ушул убакка чейин келдим эле. Бирок, Шаршемдин учурашпай кетип калганы: эненин көөнү балада, баланын көөнү талаада экен да, Темиш! — деп, көзүнүн жашын көкүрөкчөсү менен сүртүп, жерге койгон көнөгүн колуна алды да, айылды көздөй басты.

Саалган сүтүн Коёнбайдын үйүнө кийрип, сабасына куюп, кайрылып эшикке чыгып, өз алачыгын көздөй бет алды. Алачыкта жөлөнүп турган балдары энесин көрө коюшуп, жарыша энекеlep чуркап келишти.

— Энеке! Байкем кайда барат, кайда кетти? — деп сурашты.

— Билбеймин, кагылайындар! Ичтен чыккан ийри жыландар, адамды чыдатпайт экенсиңер да — деп, эркек баласын жерден көтөрүп алып өөп жиберди:

— Айланайын берекелерим, байкеңер кой оторлоткону кетпедиби. Силерге айткан жокпу? — деди.

Кызы да:

— Ооба энеке, байкем айтпай эле аттанып кетти, — деди.

Көтөргөн эркек баласы энесинин мойнунан кучактап алып энекеlep, энесине мактангансып, кыткылыктап күлүп да жиберди.

— Кана, берекелерим! Жүргүлө үйгө! — деп, бир баласын жетелеп, бирөөнү көтөрүп, алачыгын көздөй басышты.

— Энеке ай! — деди мойнунда асылып келе жаткан баласы, — курсагым ачты, сүт, сүт! — деди.

— Балам ай, кантейин, тигилер берер бекен? Сүттү куюп, сабасын бышпай да жүрө бердим, — деди балдарына.

«Кара боз келген түрк койлорунун тукумунан» деп, эл айтчу Коёнбайдын кара боз койлору эки жагы зоо келген чоң капчыгай менен жайылып бара жатат. Алды жакта таштан ташка урунуп, алдастап агып жаткан чоң суу, койлордун буту менен кум, таштар шиленип барып ал сууга куюлат да, өз көлөмүн жоготконсуп, суунун агымы менен жок болот. Борчуктун арасындагы таштын жарыгына чыккан көк жашаң чөптөрдү чалып кетип бара жатышкан койлордун алды жагында беш-алты эркек баратат. Кээ бир койлор коргулга буттарын салып алышат да, кетенчиктей түшүп, сууруп алышат.

Бөлөк менен Шарше да койлордун артынан жалгыз аяк жол менен бара жатышат. Алды жагында жана жогору жагында капчыгайдын боору менен кетип бара жаткан койлордон көздөрүн алышпайт. Бөлөк калың кепке баткандай болот.

— Шаке, — дейт Бөлөк. — Кантейин, эмнелерди көрбөдүм! Бирок аркамда жөлөк, алдымда өбөк жок, дүйнөдөн медерсиз өтөмбү дейм. Жашым болсо да 40—50 ортосунда.

Коёнбай эмнелерди кылбады!.. Аялымды да агаларына алып берип койду. Ачылбаган санаам, жазылбаган кайгым үстү-үстүнө катарланып, жүрөктү үшүк басты. Денемден каным качып, «Жаштык кетип, карылык жетип» дегендей болуп бар жатам го, балам. Ал сага эмне, башың жаш, жамандыкты да көрүүчү, жакшылыкты да көрүүчү, балам, сенин атаң жок болсо да, энең бар жана иниц, карындашың бар. Алар да өсүп чоңоёр. Бирок мен байкушту айтпайсыңбы, карып, мусапыр деп, мендейди

айтат! Карып эмей эмнемин, балам? Мен сенин атаң Байзак маркумдан 3 жаш улуу боло тургамын, Байзак тирүү болсо жаш жигит кези болбойт беле. Каза таап кетти да. Эми энең байкуштун эмгегин, аракетин эсиңден чыгарба! — деди да, катуу-катуу үшкүрүп алды.

— Убакты — түш ооп, бешимге жакындады. Капчыгайдын оозуна чыгууга аз калды. Койлор тойгонсуп магдырайт. Шарше менен Бөлөк унааларынан түшүп, үстүнкү жана астыңкы койлорго таш ыргытып ышкырышат. Койлор да айласыздан баш ийгенсип, араң эле илкишет.

II

Алыстан бүлбүлдөгөн оттун жарыгы бир нерсенин шооласын бергендей болот. Жок, бирок көп убакыттар бою аракети жок жаткан Көк-Бел бүгүн гана адам баласынын мекени болгонбу?— дегендей таң каларлык ой туудурат. Кечээ гана камандар каңтарып кеткен жерде бүгүн от жылтылдап, ээн талаа, эрме чөлдөгү ар түрдүү жаныбарлар таң калгандай сезилет. Бүгүнкү түн асканын боорунда жүргөн күрөң аюулардын, түн каракчысы болгон карышкыр, илбирс сыяктуу жырткычтардын үйкүсүн бөлгөнсүп, алар үлпүлдөп күйгөн отко көз жиберип, бир топко туруп калышат. Алар, коктунун таманындагы үлпүлдөгөн жалындын тегерегинеп «маа» деп маараган койлордун үнүнө кулак тоскондой болот. Бир аздан кийин алыстагы жарамсыз жарык чачкан жалыны өчүп, Көк-Бел күндөгү калыбына келгендей, дабышсыз тынчыды да калды...

Эки жагы зоолуу келип, ортосу коктуланып түзөң тарткан Көк-Белдин жайытынан орун алгандар — Бөлөк менен Шарше жана малдар эле. Ончакты ууктун башы кошулуп, үстүнө кара үзүк жабылган Бөлөк менен Шаршенин алачыгы коктунун ортосунан орун алган. Ала-Тоонун чокуларын күн чалып, жер бетине нурун чачырата баштаган убак. Түндө таңды таң аткыча койдон санаалары тынбай, уктай албай чыккан Бөлөк менен Шарше койлордун жайылган жагына көз жиберешет да, күнүмдүк оокаттарынын кеңешин кылышат. Шарше да башта көрбөгөн бул жерге таң калгандай болот. Көтөрүлгөн Көк-Белдин күңгөй жана тескей жагындагы алыска созулуп жаткан бийик зоолоруна көз жиберет. Тоонун боорундагы борчуктардын арасында тынымсыз аракетте болгонсуган кандайдыр бир нерселер көзүнө элестейт. Суунун жээгиндеги корумдардан «аңкуштаган» суурдун үндөрү да кулакка угула калат. Койлор болсо ошол жакты көздөй кайрылып бара жатат.

— Шарше!— дейт Бөлөк. — Айланайын, койлор алыстап кетпесин, жакындатып алды жагын тосуп коёсуңбу?

Аң-бөрүсү да көп болуучу жер эле, абайлабасак кырып жиберет,— деди.

Эртең мененки шүүдүрүмдүү көк чөптү аралап, жаргак шымын балтырына чейин түрүнүп, койлордун алды жагын кайрып жүргөн Шарше негедир бир нерсенин аракетин сезгенсип, катуу үн менен кыйкырып да жиберди. Жок, аңгыча койлор да бир үкмушту байкагансып, жерден башын көтөрүшүп, суунун боюндагы корумга көз жиберип, жер тепкилеп, ийриле түшүп, туруп калышты. Бөлөк да Шаршенин аянычтуу үнүнө таң калгандай болуп, колуна таягын алып чуркап келди. Бирок Бөлөк ал окуяны ошол замат эле сезе койбогондуктан:

— Эмне, Шаке? Эмнеге кайгырдың?— деди.

— Көрдүңбү, Бөкө! Тигине!.. Тигине, түз эле мени көздөй чуркап келе жатып, токтоп калды,— деп сөөмөйү менен корумдун арасындагы белгисиз бир жандыкты көрсөттү.

— Ал эмне экен?— деди Бөлөк.

— Билбедим, Бөкө, мени көздөй бет алып келе жатып, токтоп калды,— деди.

— Кантебиз, жүргүн, жакындап барып абайлап көрөлү,— деди Бөлөк.

— Тиштеп албасын, Бөкө?

— Эмнеге тиштепем эле. Биз адам турбайбызбы, адамдан бардык жаныбардын коркорун билбейсиңби? Чоң эле неме ошондон коркуп, бакырып жиберет бекен? Мындан ары мындайдын далайын көрөт эмеспизби,— деди Бөлөк,— Жүрү, Шаке, коркпо, эмне экенин дааналап билип алалы.

— Шарше да чочуган жүрөк, корккон көз менен Бөлөктүн аркасынан акырындап жүрүп отурду. Жанагы жаныбар бир нерсеге таңыркагандай болуп, келе жатышкан Бөлөк менен Шаршеге көз жиберди да, ордуна козголбой тура берди. Аңгыча Бөлөк менен Шарше жакындап келишти. Бөлөк таягын таянып тура калды да, Шаршени карап:

— Аюу турбайбы,— деди.

— Эмне кылабыз, Бөкө эми?— деди Шарше.

— Өзү тийбесе катылуунун кереги жок. Эгер биз катылып койсок, бизди зыяндыкка учуратат. Булар өжөр айбандын бири болот. Бир аз туруп, кетип калар,— деди Бөлөк.

— Эмесе кетпейлиби, Бөкө, — деди Шарше акырындык менен.

— Кетсе, кетели — деп, кайра бурулушуп, жайытта жүргөн койду көздөй бет алышты. Жок, аюу да бир укмуш баштачудай, Бөлөк менен Шаршенин артынан термелип басты.

— Бөкө!— деди Шарше арт жагын карай коюп.

— Жанагы келе жатат, кантебиз? — деди.

Бөлөк да токтой калып, арт жагындагы акырындап басып келе жаткан аюуга карап тура калды.

— Кантебиз, чайнап өлтүрүп таштай го,— деди Шарше.

— Жок, айланайын Шаршеке, коркпо, корксоң ого бетер өчүгөт. Кокустан качырап калса, мен кармашайын,— деди Бөлөк.

— Мен аны менен кармашканда, сен аны бөйрөк тушка сайып кал!— деп, курундагы бычагын кынынан сууруп, Шаршеге кармата койду.

Аңгыча аюу да жакындап басып келди да, бир аз токтой калды. Жок, болбоду, жүндөрүн үксүйтүп, денелерин чыйраткандай болуп оозун араандай ачып бакырып, аларды көздөй жүткүндү. Анан ачуулуу үнүнөн, сүрдүү түрүнөн корккон Шарше да Бөлөктүн арт жагына далдалана калды. Жок, болбоду, Бөлөк менен жалмалаша түшкөнүн көрүп, эмне кылар айласын таба албай, Шарше бир аз туруп калды. Бөлөк аянычтуу үнү менен:

— Шарше!— деп үн чыгарып алды. Андан башка сөз айтууга чамасы келбей, аюу менен алышуунун аракетинде болду. Шарше да эстей койду да, колундагы бычакты оңтойлоп кармап, Бөлөктү жерге ыктап жаткан аюуну таамайлап туруп бөйрөк тушка коюп өттү. Аюу аянычтуу үн менен катуу бакырып алды да, Бөлөктөн ажырай түшүп, Шаршени көздөй бет алды. Шарше эмне кылар айласын таба албай, беш кадам алыстыктагы чоң кара ташты айланып качты. Аюу да ачуулуу үн менен сүрдүгө түшүп, кулап кетти.

Аюу Шаршенин артына түшкөнүнө чыдай албай, Бөлөк башын жерден көтөрүп туруп, беш-алты жүткүнүп алды да, жыгылып кетти. Шарше да Бөлөктүн жыгылып кеткендигин көрүп, аюунун кеселдүү тырмактарынын таасири тийгендигине түшүндү да:

— Бөкө! Бөкө!— деп, анын башын көтөрө койду. Бөлөк дармансыз, эки ийни менен дем алып:

— Айланайын, эч нерсе эмес, эмне экендигин билбедим, көңүлүм караңгылап кетиптир, — деди Аңгыча эле жаргак шымдын айрылган жеринен кан жайыла берди.

— Абакей, кантейин! — деди Шарше, жерге олтура калып. Бөлөк колу менен арт жагын сыйпалап, анын жашылданган көзүн көрүп:

— Эчтеке эмес, айланайын, койгун, кейибе, — деди.

Бөлөк катуу кайраттанып, жерден башын көтөрүп, тамтаңдап өйдө болду да, кайра жыгылып кетти.

— Шаке, ай-и — деп, үнүн араң эле чыгарды. — Кош, садагасы! Киши катарынан кетип калдым окшойт. Бери келчи, бетиңден бир сүйөйүн — деп, кайта дагы эки колдоп жер таянып, Шаршени карап башын көтөрдү. — Айланайын! — деди дагы экинчи ирет, — менин сөөгүмдү карга-кузгунга жем кылбай, жакшылап корумдап кете көр!

Кош, кош, кош... айланайын. Бүгүндөн калбай айылга кайт. Сен дагы майып болосуң! — деди да, кулап кетти.

III

Шаршенин көз жашы көл болуп, негедир эки жакты элең-селең карайт да, алыс тургап корумдан таш көтөрүп келип, Бөлөктүн денесин корумдап жатты. Ага кол кабыш кылар адам жок. Көзүнөн жашын чубуртат да, зоолорго көз жиберет. Кантем — деп, дармансыз эмне кыларын биле албай, — мен да өлөм го! Энемдин, инимдин, карындашымдын көзүн бир көрүп өлсөм, ээ! — деген санааларды жүгүртөт.

Кантейин, азаптанган асыл башым,
Эмнеге кайгыланып мен калганмын.
Турмуштун кыйынчылык тузагында,
Жашоонун чын күнөөсүн мен алганмын.

Абаке, каза таптың, сапар чектиң,
Дүйнөнүн эркиндеген жарыгынан.
Азаптын «кызыгынан» сен да кеттиң.
Өмүрдүн жалындаган шам чырагы,
Айласыз аюу менен сапар чектиң, —

дейт да, чекесинен терин шыпырып, дагы эле корумдап жатат. Бөлөктүн өлгөнүнө ишенбегенсип, анын баш жагына коомайлап үйгөн таштарды кайра алат да, «бир нерсе дээр бекен?» дегендей болот. Бирок анын каны качып, «кош, Шаке!» — дегендей болуп, Шаршенин күткөнүнө жооп кайтарбайт. Шарше көзүнүн жашын агызат да:

— Бөкө! — дейт таарынган кишиче. «Кантемин? Мен эми өлөм го!» деген ой аны чындап баскандай болот. Жаш санаа көпкө бөлүнүп, бир нерсеге чөмүлгөнсүйт. Сан жеткис Коёнбайдын коюн айдап жеткиче качан? Бактым бүткөндөй, жаштыктын акыркы өлчөмү жеткендей, Бөкөм менен коштошуп тургандай болом деген ой анын жаш денесин калтыратат.

Эки жагы аскаланып кеткен Көк-Белдин жайлоосу бул учурда Шаршенин жаш көңүлүнө эмне коркунучтар салбайт. Адырлуу зоолордун арасында Бөлөктүн өлүмүнө дуушар болгонсуган аюулардай жырткычтардын эчендери бар го. Мындай кыйынчылык Шаршенин башына дагы эле түшкөндөй сезилет. Көзүнөн мончоктогон жашын колунун башы менен сүртөт да, жан жагында жайылып жаткан калың койго көз

жиберет. Алыскы айылдарга кантип силерди айдап жеткизем, — дейт. Бөлөктү корумдап бүттү, жан жагына бир аз айланып, эмне дейт дегенсип, ташка көчүк басып олтура кетти. Бирок эч кандай аракет жок. Күн жогору көтөрүлүп, түшкө жакындап калды. Алыскы жол, мээримсиз аралыкты кантип басып, жайнаган көп кой менен айылга качан жетет. Бул арада мындай санаа Шаршенин оюнан кетпеди. Бөлөктүн мындай каза табышы таң каларлык иштей сезилип, көзү караңгылап, кайталап көзүнөн муңдуу жашын төгөт да турат. Айласыз алыс жолду басууга телмирет. Бирок, Бөлөктөн айрыла албайт да, «калп» жерден корумдап кетпедимби дегенсийт. Деңизден толкундаган чексиз санаа эмнелердин кызыкчылыгынан, эмнелердин кыйынчылыгынан чыкпайт.

Өмүр, кандайсың менин бул арада турушум өзүмө таң каларлык иштей көрүнөт. Бирок, өлүм чиркин кандай болот экен. Мен, Бөкөмдү өлдүң — деп өзүнүн аманаты боюнча тетиги таштын алдына корумдап салдым — деп, көзүнүн мончоктогон жашын төгүп жиберди.

Күн кечке таянып калды. Күп күндүзгү жер бетине чачыраткан ысык нурун жыйып алгансып, маңдайкы асман менен тирешкен чокунун ар жагына жашырынып жок болду. Шарше да Бөлөктөн ажырап, алыскы айылга кете албай, тобокелдикке салып, бүгүн бул жерге конууга туура келди. Негедир алыскы жайлоого сонорлоп оторго келген койлор көп алыска кетпей ошол эле тегеректе ары-бери жайылып жүрүп, тоюп алышты. Кээ бирөөлөрү капарсыз жатып алып, кайталатып кулгуп кепшеп жатышат. Кээ бирөөлөрү эки жакка көз жиберип, бир нерсенин жытын алгансып, тикие карагансыйт. Кара өгүз алачыктын түбүнө басып келип, сонорлуу сонун чөпкө абдан тоюп алып, эч нерседен коркунучсуз болгондой, күртүлдөтүп кулгуп, кепшеп жатат. Терс кула чоң суунун боюнда башын жерден албастан, жердеги көк чөптөн тандап жеп бул жүрөт. Шаршенин минип жүргөн топозу да кара өгүздүн жанына келип, жуушай кетти. Алды жактагы таштан ташка урунуп, шаркырап үн чыгарган суудан башка эч кандай нерсе сезилбейт.

Шарше да алыс жакка көз жиберип, кулак салат. Бирок эч нерсенин кабары сезилбегендей болот. Үн жок, сөз жок... күндөгү эрмеги бүгүн жоголуп, бул абалда болушу Шаршени бир балаага салчудай сезилет... Кайырсыз учу-түбү жок чексиз караңгынын арасында калгандай болот. Бөлөктү корумдап койгон чоң кара таштын түбүн көздөй көз чаптырат. Бирок эч нерсенин кыбыр эткен аракети ал жактан сезилбейт. Асмандагы жымыңдап жарамсыз жарыгын жер бетине бергенсиген жылдыздарга да көз жиберип, муңун айткансыйт. Жылдыздардын батышын, таңдын атышын күткөнсүп, таягын кармап алып, койлорду имерет да жүрөт. Жок, бирок бүгүнкү таңдын атышы бир жылга созулгансып мейримсиз учу-түбү жок, караңгылык каптайт да турат. Кандайдыр бирдеңкелер көз алдында элестегендей болот. Эчендер көз алдына келет да, эчендер кетет. Бир нерселер ачылуу тырмагын жазып, кайырсыз тумшугун матырчуудай сезилет. Кантсин, көзү ачылып-жумулуп, таягын жерге таянган бойдон бир аз тура калат... Кээде көз алдына алда нелер элестей түшүп, чочуган бойдон ойгонуп кетет... тоо башынан ызылдап соккон желден суунун күрүлдөп агып жаткан дабышына дабыш кошулуп, бир аракетке келишкенсийт. Белгисиз түндүн атышы, уйкунун чындап басышы — Шаршени бирдемелерге кармап берчүдөй болот. Анын санаасына бир укмуштар аралаша түшөт да, уйкулуу көзүн ачып, бир нерсенин дабышын тыңшайт. Бирок эч нерсенин аракети сезилбейт. Ал «жаштыктын санаасы дегендей» гана жайлоонун бет сылаган жыпар жыттуу жели кабар бергендей болот. Ой толкуп, санаа чиркин эмнелерди баштан кечирбейт. Шаршенин андай абалда турушу

да, табияттын мүчөлүгүнөн тышкары сезилгендей, махабаттын кызыкчылыгына бат эле барып кошулат. Алда негедир күлүк санаа бат эле ойго-тоого уруна түшөт.

Кайда калган бөбөктөрү менен энесин көз алдына келтирет. Андагы киерге кийимдери жок, ичерге тамактары жок, арчанын араларынан, дөңсөөнүн боорлорунан жөргөмүш терип, сууга чылап жеп жаткандары анын көз алдына келе түшөт. Көзүнө жаш алып, ээн талаалуу караңгы түндүн кучагында көз жашын чубуртат. Көп ойлонуп, мындай болгончо, — «Бөлөк менен эле бир каза болуп, Коёнбайдын койлору караансыз талаада калсачы» — дейт, жок, аңгыча тоо жактан согуп турган жел алды жактагы агып жаткан суу дабышына үчүнчү бир дабыш кошкондой болот. Эмнегедир капаарсыз жуушап жаткан койлордун кээ бирөөлөрү суунун жээгине көз жиберип, алдыңкы буту менен жер чапчып коёт да бышкырышат. Шарше да койлордун бет алган жагына көз жиберип, кулак тосот. Чын укмуш экинчи кайталангандай сезилди. Кечиндеги суунун боюнда оттоп калган Терс куланын үнү көтөрүлө түшүп жок болду. Ансайын койлор ийриле түшүп, Шаршени тегеректей калды.

Улуган карышкырдын үнү экендиги Шаршеге угулду. Бирок көп убакыттар өтпөй эле улуган үндөрү басылып, бир аракеттин кызыкчылыгына баткандай болду. Койлор да Шаршени тегеректеген бойдон жер тепкилеп бышкырышып турушат. Таң атпачудай мээримсиз мелтиреген жайлоонун жайкы таңы — чыгыш жактан жылдыздар суюла баштап, жээк тартып агара тарткан бир белги, Шаршеге жайкы таңдын атышын кабар кыла баштады. Жашоодон үмүт кылгансып, сүйүнгөнүнөн ыйлап жиберди да, көздөрүн жалтыратып, өзүн тегеректеп, жер тепкилеп бышкырып турушкан койлорго кеңеш кылгандай: жаныбар ай! — «Айбандын жырткычы айбан, адамдын жырткычы адам экен» да, кантейин, Коёнбай минтпесе кайдан бул абалга дуушар болуп, жаштыктын миң бир эки санаасы катарланып, жүрөктүн башын күйүт алып, өмүрүм бүткөндөй, атуучу таңдын, тийүүчү күндүн жазыгына жетпөөчүдөй болор белем. Бөкөм болсо да, Коёнбайдын аракетинен дүйнөдөн кетип олтурат. Кантейин, азапка түшүп торго чалынган бул жаш баш эмнелерди башынан кечирбеди. Өмүр чиркин кандай таттуусуң. Азаптын арасында жүрсөм да, жашоодон үмүт кылып кыялды эчен ойго жүгүрттүм. Билбеймин, азаптанган бул башым эмне болор экен.

Ким билет... Жыргалды көрөмбү, көрбөймбү? Бөкөмдөй эч жарыкчылык көрбөй, дүйнөдөн кайтып кетемби? — Бул болсо да мен үчүн белгисиз го. Ой чиркин, турмуш ай — деп, катуу үшкүрүп, койлордун элеңдеп корккондугун басамбы? — деп, катуу-катуу эки-үч жолу кыйкырып жиберди. Койлор да эмне укмуш болор экен дегендей элеңдешип, жүндөрүн үрпөйтүп, Шаршенин кыйкырыгына кулак тосту. Шарше ордуна туруп, тегеректеген калың койду аралаган бойдон, койлордун четине аракеттенди. Бирок койлор Шаршеден «калбайм» дегендей болуп, аркасынан ээрчигенсийт. Алыскы чыгыштан таң билдиргенсиген, ак жээк акырындап, көгөргөн асманды бүт каптап, жарыктык шооласы жайыла баштады. Алыстагы душманын жашыргансыган зоолор бул учурда көз алдыда элестелип, эч нерсенин кесепети жоктой көрүнө баштады. Эки жак көрүнүп, койлор да бир укмуштан кутулгансып жоошуй баштады. Таң аппак атты.

— Жаныбарлар ай, ушунчаңарды мен болбосом бир заматта жөнгө салып кетерлиги бышык иш эле го. Силерге аракеттенген ал жырткычтар адамдан да ыйбаа кылбасы белгилүү. Бирок суунун жээгинде Терс куланын денесине жырткыч айбандар каардуу тумшуктарын малды го деген ойдо боло түшөт да, алачыгынын арт жагына барып, жээкти көздөй көзүн чаптырды. Чынында анын ою туура болгондой, кечиндеги оттоп турган Терс куланын ордунда бар же жок экендиги билинбейт. Алыстан

караанданган корум таштардын гана сөлөкөттөрү турат. Андан башка адам — айбандын аракетте болушу ал учурда Шаршенин көз алдына элестене албады. Негедир бир себеп менен чуркаган бойдон корумдалган Бөлөктүн мүрзөсүнө келди. Бет жагына коомайланып коюлган ташын ала койду да, бир сөз күткөндөй болуп туруп калды. Жок, анын кан-сөлү качып: «Кош, Шаке!»— дегендей мейримсиз чүңүрөйүп бөксөлөнгөн көзү жана анын асыл денеси аракетке келбестен, кайрымсыз суналган бойдон жатат. Шарше колу менен Бөлөктүн бетин сыйпады. Анын денеси муздаган, каны качып, бетинин оту бозоруп, өлүм чиркин чындап кучагына алгандыгын эми гана сезгенсип, көзүнүн жашын чубуртуп жиберди да, бетинен алган ташын кайта коюп, коомай калган жерлерин дагы таш менен корумдай баштады. Чындап эле Бөлөктүн кайрылбас сапарга кеткендигине эми гана ишенгенсип, эми алыскы айылга жол тартууну ойлонду. Акырындап, жайкалган көк чөптү аралап, Терс куланын дайынын билип келейинчи деп, кечээги оттоп турган жерине барып калды. Ырас, ал эчак гана денесинен ажырап, шалдыраган гана сөөктөрү калган жана ар кайсы жерде чачынды болгон куйрук, жалдары гана жатат. Шарше бир аз ойлонуп турду да, Көк-Белдин жырткыч айбандарынан Бөкөм менен Терс куланын акыркы өмүрү бүтүп, ичер суулары калган эмес экен го... Чиркин ажал, көз ачып жумгуча гана жетет экен го деп, өзүнөн өзү капалана түштү. Жок, болбостур, эртелеп алыскы айылга жол тартайын, кейиген-кепчиген менен не пайда деп кайрат кылган ою анын санаасында болду.

Кайрылып алачыгына келди да, үзүктү сыйрып, топозуна ыңырчагын токуп, бирин-эки идишин куржундун көзүнө бекемдеп, үзүктүн үстүнө аркан менен бастырып, кара өгүзгө артууга аракеттенди.

Бардык нерселерин даяр кылып, койду узатып айдай баштады. Бөлөктү кантип таштап кетем деген сарысанаа дагы басты... Таштап кеткиси келе албайт. Кыйбастан баягы корумдаган ташка кайра келди. Бөлөктүн бет маңдайына келип: «Кош, байке, өмүрүң өтүп, ажалың ушул жерден жетти... Кош, кош!»— деди да, көзүнөн мончоктогон түнүк жашты агызган бойдон топозунун үстүнө конду да, жүрө берди. Кайдандыр баягы Бөлөк менен кармашып, кечээги өлгөн аюу алдынан кабыла түштү, шарт топоздон секирип түшүп, белиндеги курдагы бычагын ала коюп, эки кулагын кесип ыргытып жиберди да, оң жак көзүнө бычакты урган бойдон тегеретип-тегеретип алды да, бычакты көк шибердүү чөпкө сүртүп-сүртүп, кынына салып, топозуна минди да, кош.., байке!

кош,— деп кайрылып, корумдалган мүрзөнү караган бойдон койдун артынан түштү.

Алыскы жол узаргансыйт, учу-түбү жоктой созулат. Жер бетин бербеген көп койду жайган бойдон кетип бара жаткан Шарше эки жагы зоолонгон капчыгайдын арасында кетип бара жаткан тоо теке, күлжа сыяктуу жапайы айбандарга көзү түшөт... Зоодогу айбандардын көзү түшүп, аң-таң калгансып, алды жактагы жайылган койлорго, айдап бара жаткан Шаршеге көз кырын жиберип карап калышат да, чөптөрдөн искеп, чалып, кепшеп жеп калышат. Күн кечке маал болуп калган кез. Шаршенин жетүүчү айылына али көп бар. Шарше иши кылып бүгүн жетүүнү гана ойлонот. Бирок жолдун алыс-ыраагы билинбей турган, түн бою жол жүрүүгө гана керек болорлук. Шарше жол жүрүп келе жатып, «бүгүн да жайыттуу жерге консомбу»— дейт. Бирок эки жагы зоолонгон борчук таштар, суу боюнан орун алган корумдар өз денесине жырткыч айбандарын жашыргандай сезилет, Шаршенин азоо жүрөгү дагы кандай укмушка кабылам дегендей болот.

Күн болсо өйүз жактагы чоң чокунун башына жашырынып, коктү ичине тоолордун көлөкөсү түшө баштады. Койлор болсо да мындан ары жүрбөйбүз дегендей мурунку

басуудан басаңдады, койлордун андай аракети Шаршени чоң капага салгандай болду. Эки жактагы койлорго таш ыргытат да, кокту жаңырткан үн менен «кош»— деп кыйкырып, алга жылдыруунун амалын кылат. Шаршенин аракети менен алдын көздөй жылып бара жаткан койлор да бир аз таш ыргытылбай «кош,— чшии» деген үн чыкмайынча буттарынын аракетин токтотуп туруп да калышат. Жок, аңгыча, алыстан бир нерселердин дабышы кулакка дароо угулду. Шарше да эки жагын элендей карап, суу боюндагы жалгыз аяк жал менен келе жаткан эки-үч адамды көрдү. Алар да Шаршени көздөй кыялап кеткен жол менен келе жатышат. Кобур-кобур сүйлөшкөн үндөрү Шаршенин кулагына угулуп турат. Шаршеге жакындан келип жолугуп калышты да:—Кайдан?—деди бирөө. Шарше да бир аз токтоло калып: ушу жактагы койчумун, кой жайып келе жатамын,— деп жооп берди.

— А, тетиги анча-мынча жүк артылган кара өгүздү эмнеге кой менен кошо айдап жүрөсүң?— дээр менен, экинчи бирөө сөөмөйдүн башы менен өгүздү көргөздү. Шарше түшө калып топозунун мурунтугунан кармап, таягын жерге таянып, бир топко эмне деп айтарын билбестен туруп калды. Алды жагындагы чабдар атчан, кара сакалдуу толмоч кызыл жүздүү адам:

— Эмне мынча айылдан алыс кечигип койлорду жайып жүрөсүң?— деди.

Анда Шарше ордунан козголо түшүп:

— Мен болсом Коёнбайдын койчусу элем. Көк-Белге оторлотууга барып, жолдошум аюу менен кармаша кетип каза болду. Агайлар, бир жардам кыла көргүлө! Эптеп кол кабыш кылып бүгүн эрмектешип мени менен бирге коно кетсеңер? Мен кантер айламды таппадым эле. Менин бактыма сиздер кезигип калып, эң жакшы болбодубу,— дээр менен эле, семиз келген, ак тебетей, кызыл атчан көк ала сакалдуу бирөө:

— «Аа, сааттуу бала»—деди.—Биздин барар жерибиз да алыс, шашылыш жумушубуз бар. Акырындап жайып кете бересиң да. Биз кантип аязга, ээн талаа, эрме чөл дегендей бул капчыгайга кантип жата алабыз,— деди да, жанындагыларга:—Жүргүлө эмесе!—деди чал, жолдоштору менен тизгинин бура тартып, жолго түшүшүп, кете беришти. Шарше көзүнөн жашын төгүп, жерге олтура калды да, эмне кылар айласын билбеди. Койлор болсо, топ-топ болуп жуушашып калышты. Жанагылардын кобураган үндөрү, аттарынын ташка тарсылдап тийген туяктарынын үндөрү барган сайын акырындап барып, Шаршенин кулагынан алыстап, дабышы угулбады. Шарше кантер айласын билбей, бир топко туруп калды. Бирок бир амал таап аракеттенбесе, койлорун кырдырып, же өзүн бир майыпка учуратып кетерин сезип, койлордун эки жагын чогултуп ийирди да, бир жерге токтотту. Койдун бир четине топозду байлап, экинчи четине өгүзүн байлап, өгүзүнүн үстүндөгү токулгасын, үзүк жана туурдуктарын түшүрдү да, койлордун алдынкы жагындагы бир чоң таштын башына адам сыяктуу чокчойтуп жапты да, өзүнүн башындагы тытылган ак калпагын кийгизип койду. Экинчи жагына колундагы таягын жерге бекемдеп сайып, топоздун токулгасын жаап, баш жагына белиндеги курун тегеректеп чалып койду. Өзү төш жактагы койдун четиндеги чоң таштын үстүнө бир үзүктү көтөрүп барып, кол менен ыргытууга жеңилерээк таштардан жан жагына чогултуп алып, үзүккө оронуп олтурга кетти. Шарше эки-үч күндөн бери күнү-түнү уктабаган. Кантсин, эчен коркунучтун кучагында турса да, уйку чиркин көздү жумдурууга аргасыз кылат. Бирде ачат, бирде жумат. Алыскы жердеги жерлерге көз жиберип кулак салат, дабыш тыңшайт. Бирок, эч нерсенин кабары жоктой сезилет да көңүлүн басып, көзүн жуумп уйкуга кетет. Асмандагы жылдыздар жымындап, негедир бир аракетке келгендей болот. Кээ бир

жерлерден созулуп түн караңгылыгын бузгансып, жылдыз учат да созула түшүп, жок болот. Ал түнкү табият мүчөлөрүнүн мындай кубулушта болушу Шаршени эркелеткендей болот. Койлор да капарсыз, түрдүү жактарды бет алып, кулгуп, коюп кырт-кырт кепшейт да жатышат. Кез-кезде энесинен адаша түшүп, маараган козулардын үнү чыгат. Табият мүчөлөрүнөн бөтөндөгөн дабыш жок.

Тынчтык... Шарше да калың уйкуга бат эле батат да, түшүнөн чочуп кетип көзүн ачат. Эки жакка көз жиберет. койлордун тынчтыгын байкайт. Башка бир дабыш тыңшайт. Эч нерсе сезилбейт. Табият тынчтыгы мээримсиз баскандай болот. Анда кез-кезде гана таштардын түбүнөн ичке гана чыйылдап чыккан арстын үндөрү угулат. Ал күнкү таң, табияттын жогорку айткан кубулушу менен, жер бетине жайылган күн нуру чыгыш жактан чыгып келди.

Шарше жүрчү жолун узаартууга аракеттенди.

Күн ачык, айыл жакын калды. Түндөгү таң атырган жердин тынчтыгына кубангансып, үйгө аман-эсен жеттим менен койлорду жайылтып келе жатат. Бирок анын ойлосо оюнан, эстесе жүрөгүнөн кетпеген Бөлөк болду. Эчен ой-санаага көмүлүп, деңизге толкунданып, сууга чөмүлгөндөй турмуштун андай оордугуна айласыз чыдагандыгына таң калгансыйт, аңгыча экинчи коктудан түтүндүн жогору көтөрүлгөнү көрүнүп, иттин үргөн дабышы кулакка угулат. Чын эле айылбы! Айылга жеттимби деген ой анын жаш денесин бир топко калтыратууга аргасыз кылды...

IV

Койлор Коёнбайдын үйүнүн жанында жайылып жатат. Күрсүлдөгөн дабыш жогору көтөрүлүп, Шаршеге бир нерсе айткандай угулат:

— Мына, ал ошондон болмокчу, куу белде, ач жолдо өлөт деген ошол, нээти жаман капыр эмес беле, кайран койлорум ары-бери айдалып жүрүп арыктады го. Малдын убалы жетер сага, бала!

Өлсөң да бир-эки күн туруп турсаң, мен барат элем го, бар эми, тамак ичип алып койлорду жай!— деген үн айылдын ортороок жериндеги чоң ак үйдөн жогоруга көтөрүлөт. Өзүнчө өкүнүп, эрдин жалап коюп, шыпшынып чырт-чырт түкүрүп коюп сүйлөнүп жаткан Коёнбай эле.

ЭПИЛОГ

Күн тоо башынан кылкылдап жогоруга көтөрүлө баштаган убак. «Н» посёлкасынын колхозчулары жумуштун кайнаган убактарында, кечеги бригада таккан жумуштарына жөнөп жатышат. Алыска баруучулар ошол Сталин атындагы колхоздун жүк ташуучу машинасына түшүп жөнөөгө даярданышып жатышат. Шофёр автобусту от алдырып, ичке булуңду көздөй рулду толгой баштады. Машинанын башы ошол жактагы даңгыраган кара жолду көздөй бурулду да, дөңгөлөктөр айланып бат эле көздөн кайым боло түштү. Аңгыча папка колтуктаган кызыл жүздүү, бешмантынын жакасына «КИМ» деген белгисин тагынган бир жигит шап мени менен кол сунушуп амандашып кетти... Мен ким экенин тааный албай туруп калдым.

— Жүргүн, үй жакка бара кет. Же окуучу киши адамды тааныбайт бекен, биз эмгектин кызыгы менен эле алышып жаткан колхозчу болобуз. Өткөн жылдагы өкмөткө берген убаданы аткарууга тырышып жатам, Күке!— деди.

Мен ал адамдын ким экенин тааный албай, айткан сөзүнө кулак тостум да, туруп калдым. Мурунку айткан сөзүн кайталап, жүргүн үй жакка,— деди.

Акырындап «Н» посёлкасынын Ленин көчөсү аркылуу жүрүп отурдук да, көчөнүн ортороок жериндеги тышын актап, терезесин капкактаган үйгө кирип бардык. Үй ичи таза, китептери тартиби менен жыйылып турат. Күн эрте болсо да үй ичи эчак эле

жыйылып коюлган. Жалгыз гана бир кичине бала өзүнүн кроватинын үстүндө уктап жатат. Стулга барып отура кеттик, аңгыча эшиктен Макен жеңе кирип келди да: айланайын, чоң киши болгон турбайсыңбы,— деп кол алыша кетти. Баягы сырттагы Макендин баласы Шарше ушул эмеспи деп, жанагы жигитти эми араң эсиме түшүрдүм. Мен Макендин берки балдарын сурап калдым.

— Карындашың калада окуп жатат, иниц болсо, сен окуган шаарда эмеспи, айланайын, кезикпейсиңерби?— деди.

— Макен жеңе, шаарда мектептер көп эмеспи, адресин билбесем кайдан билем,— деп жооп бердим.

— Эмесе чай кой, эне, Кукенге,— деди Шарше. Карындашың да бүгүн жайкы отпускага барам деп кат жибериптир. Эртең-бүрсүгүндөн келип калат го. Мен болсом ушинтип эле колхозчу, колхоз баштыгы дегендей кызмат аткарам. Колхоздун кирешеси болсо жакшы, өткөн жылдагыдан өсүш көп экендигин Алымбектен уккандырсың. Эми сөздү сенден күтөлү, Күке!— деди.

Мен эки жактан көргөндөрүмдү бүт аңгемелеп бергенден кийин:

— Күке!— деди да, өткөндөгү шум замандын оордугун сага да айтып берейин ээ деп оңдонуп олтуруп, жогорудагы айтылган аңгемени баштан-аяк эрикпестен, өзүнүн тизимин келтирип, адамды эритип, бойду жибитип айтып отуруп, башынан өткөндөрүнүн бардыгын бир чай кайнамдын ортосунда түгөтүп, сөзүнүн аягында өткөн шум замандагы кордук-зомбулук мына ушул мен айткандар деди.

Азыркы замандагы жашаган граждандар, колхозчулар мына бул—деп, өзүнүн колхозунун жетишкендигин айтып берип, кубанганынан күлүп жиберди... Шаршенин бул сүйүнүп күлгөнүнө чыдабастан мен да күлүп жибердим.

Мына биздин Шаршенин мурунку башынан өткөргөндөрү.

6/11-37-жыл.

ЫРЛАР

КАНАТТУУЛАРДЫН СЫРЫ

* * *

Дүйнөдө түрлүү куштар бар,
Ар түрлөнүп сайраган.
Ар бир шартка ылайык,
Көп сандаган жайнаган.

Анын баары жазылбайт,
Жазууда баары кабылбайт.
Ар бир зоона куштары,
Өз өзүнчө табылбайт.
Жер шарында канаттуу,
Бүтүн баары жазылбайт.

Көп куштардын биринен,
Ала канат сагызган.
Алыска учуп бара албай,

Жоорду көрсө жабышкан.
Сөздү ушундан баштайлы,
Куштардын сырын ачыштан,
Мындан ары бир топ куш,
Чындап сырын жазыштан.

САГЫЗГАН

Оңбойсуң го сагызган,
Жоор болгон малдардын
Жонунан канды тамызган.
Сени көргөн жерлерде,
Жөнөйт, качып алыстан.
Коркушат го жоорлор,
Сен конгон жерге барыштан.
Көп тийипсиң көөнүнө,
Жогуңду тилеп калышкан.

Ушинтип өмүр өткөзүп,
Жаныңды «баалап» багыштап.
Мите куштун бирисиң,
Тирүүлөрдөн жем тапкан.
Жонун чокуп малдарды,
Жоор менен жан баккан.

Кышта учуп кетпейсиң,
Жылуу жакка жетпейсиң.
Жайы-кышы бир жерде
Алыска сызып өтпөйсүң.

КАРА КАРГА

Кара карга калдагай,
Кайып учат далдагай.
Калп жеринен күүлөнүп.
Карылуу ишке жарабай.
Айылдардан жем издеп,
Алыскы жерге бара албай.
Алдастап тамак таба албай.
Күн бүркөлсө жутаган,
Кышка тамак камдабай.
Калдастап учуп калп эле,
Сагызганды жандабай.
Камынсаң боло сеп деле,
Иттен тамак аңдыбай.

АЛА КАРГА

Ала карга аласың,
Кышта келип каласың.

Ысык жерде жүрө албай,
Кайда учуп барасың?
Башка келген баарысы,
Биздин жерде тукумдайт.
Жайда кетип, кыш келип,
Сенин дайның угулбайт.
Кандайынан сен байкуш,
Суук жерге барасың.
Кыйынсынып башкага,
Бой көтөрүп каласың.
Маанилүү куштун бириндей,
Башкача сөздөн саласың.

Жайыбыз жакын аз калды,
Кай жерге учуп барасың?
Кай жерден орун даярдап,
Уялыгың курасың?
Балапаның учуруп,
Кайда барып турасың.
Алыңды чындап билебиз,
Кыштын күнү болгондо
Кармайлы деп жүрөбүз.
Жайкы күндө калтырып,
Багып алсак, күлөбүз.

ЧӨКӨ ТААН ЖАНА КАРА ТААН

Чөкө таан менен кара таан
Шакылыктап чуулдап,
Чакырсаң кара жаан.
Ителги куштар тийгенде,
Чырылдашып чыйылдап,
Кетиресиң денден жан.
Канатыңар деги бар,
Кайып учуп кетпейсиң.
Калп айланып тебем деп,
Илгирлерге жетпейсиң.
Чогулушуп, чуулдап
Текөөлүүдөн өтпөйсүң.
Өлүм сырын бат эле,
Өз жаныңа эптейсиң.
Он-он бешиң чогулсаң,
Ылаачындан кетпейсиң.
Кайрылып качып кутулбай,
Акыры үйгө жетпейсиң.

Жарга уя курасың,
Жаздын күнү болгондо,
Койдун жүнүн жуласың.
Уялыгың белендеп,
Даяр кылып турасың.

ЖОРУ

Канаттуунун зорунан,
Баштайм сөздү жорудан.
Жарамсыз копол сүрү бар,
Алгырлардын чоңунан.
Тарп жок болсо, жем таппай,
Барлык куштун корунан.
Тарпты көрсө кетпеген.
Башкаларга жетпеген.
Калдагай учуп көкөлөп
Тарпты таштап өтпөгөн.

Ушундай куштун зорунан,
Ушундай чоңдун корунан,
Ушинтип өмүр өткөзгөн,
Текөөрү жоктон болуудан.
Текөөрү болсо тепкендей.
Чалгыны болсо жеткендей.
Карышкырды көп көздөп,
Канткенде аңдыйт эп келбей.
Ыраакы жерден тарп көрсөң,
Талпаңдап учуп барасың.
Карышкырдан калганды
Тырмышып чокуп каласың.
Таштандыны аралаш
Күлкунуңа саласың.

ЖАМАН САРЫ КУЛААЛЫ

Жаман сары кулаалы,
Жырткычтардан бул дагы,
Жөжөлөрдү көргөндө,
Айланып кетпейт бир дагы.
Алыска учуп кетпеген,
Жолдошу сары бул дагы.
Абийирдүүлүк кылбаган,
Алыс жакка сызбаган.
Кайып чыкпай айылдан,
Балапанды кыстаган.
Камыштарды аралап,
Ары-бери учушкан.

Таранчыга жете албай,
Канат кагып сызышкан.

Ушундай кайран кулаалы,
Жөжөдөн тамак сурады.
Пайдасынан зыяны,
Жолдошу сары бул дагы.

ТУРУМТАЙ

Шыпылдай учкан түрумтай,
Мүнүшкөр издеп таба албай.
Жазында кетип, күз келип
Баруучу жери кайсы жай?..
Өзү чебер куштардан,
Илгичтиги ушундай.
Түрумтай куштун илгири,
Кыраан кылып таптаган
Мүнүшкөр куштун билгири.

Алыстан учса бөдөнө,
Дароо жетип үлгүргөн.
Өз курлуудан кырааны,
Далайларды бүлдүргөн.
Ушундай кыраан түрумтай,
Алыстан кабар угулбай.
Алыгырлыгы белгилүү,
Илгичтиги кыргыздай.

ЖАГАЛМАЙ

Алыстап учкан жагалмай,
Асмандап жемин таба албай.
Алоолоп текөөр шилтесе,
Далай куш жанын бага албай.
Колго туткун кармалса,
Мүнүшкөр үндөр таба албай.
Бир топ күндөр бакса да,
Кыска боосун тага албай.

Алсыздарды ал тебер,
Майда жандык жаныбар,
Канын жерге себелээр.
Колго туткун кылганын,
Жерге келип тебелээр.
Ушундай учкул жагалмай,
Ушундай алгыр таба албай.
Көп мүнүшкөр бакса да,
Акыры үндөп бага албай,
Үндөсө үнгө келбеген,

Алганда жемин бербеген.
Асмандап учуп алыстап,
Кайрылып ээсин көрбөгөн.

КЫРГЫЙ

Кыялдуу кыргый учкучсуң,
Канаттуудан сызгычсың,
Кекилик менен чилдерге,
Көңүлүңдү көп бурдуң.
Далайларын жем кылып,
Бөдөнөсүн сен кырдың.

Кыргый да куштун алгыры,
Күчтүүгө баатыр балтыры.
Кыргоолго кыргый тийгенде,
Өпкөгө текөөр батырды.
Өлүмсүз ажал болобу,
Ошентип азап тарттырды.
Боздон издеп бытпылдык,
Тайган шимшип жыт билип.
Бугуп жаткан жеринен,
Учурушат көп жүрүп.

Мүнүшкөр шилтеп ыргытып,
Боор этинен жулкутуп.
Учуруп тайган жей албай,
Ачуулантып булкунуп.

ЫЛААЧЫН

Кырданып учкан ылаачын,
Тепкени анын сулаган.
Денесинен мамык жүн,
Бырпырап жерге бураган.
Айланып сызган чөкө таан,
Текөөргө тийбей кулаган.

Көп мүнүшкөр үндөөгө,
Келтире албай жүрүшөт.
Торун жайып куш күйүп,
Бир топ күндөр күтүшөт.
Күткөн менен не пайда,
Жолу болбой калышса,
Торун келип үзүшөт.
Жаңыдан жыйып чарык жип,
Кайра баштан түйүшөт
Бийик-бийик кырларга,
Дагы барып күйүшөт.

Асмандагы учкулду,
Кантип алар күтүшөт.

КУШ

Кыраандардан сен кушсуң,
Мүнүшкөргө сен тушсуң.
Колго туткун кармалып,
Көп жайытты сен буздүң.
Далайларды коркутуп,
Токойлорго сен кыстың.
Тоодон коён алышат,
Көлдөн өрдөк карашат.
Жакалардан жайылтып
Кыргоол, чилди талашат.
Көлдөп жаткан көп казга,
Канат кагып барышат.
Чындап канат куушуруп,
Текөөрлөрүн салышат...
Кыраан болсо алышат.
Эгер чабал болгондо,
Так алдында калышат.
Жерге келип тийгенде,
Бели сынып калышат.
Асыл жандан айрылып,
Өлүмүңө барышат.

ИТЕЛГИ

Кара көздүү ителги,
Таандарга туш келди.
Топулдата түшүрүп,
Уйгу-туйгу тээп кирди.

Чүйлү алганды ал алат,
Куш алганга бара алат.
Өткүрү бар экөөнөн,
Алуучуга туш келсе,
Тартынбай колун сала алат.

Ителги эрдин эринен,
Ителги куштун шеринен,
Ителги элге белгилүү
Алгырлардын биринен.
Ителги алат коёнду,
Тоолорго тоодак койбоду.
Кышы кетип, жаз келип,
Көп жандыкты тойлоду.
Кыш мезгили бир жактан,

Жай мезгили бир жактан,
Эки жактан тойбоду.
Келгиндердин ичинен,
Тентектигин койбоду.

БҮРКҮТ

Канаттуунун чоңунан,
Жырткычтардын зорунан.
Баатыр бүркүт атанган
Текөөрлүүнүн колунан.

Текөөрлөрүн карасаң,
Темир каптап койгондой.
Тумшугу бар башкача,
Болот аштап ойгондой.

Булчуңу бар буралган.
Кармаганын сойгондой.
Канаттуудан сүрдүү го,
Көргөн адам тойгондой.

Учкучтардан балбаны,
Учуп келсин дардагы.
Кайсынысы тең экен,
Жору бекен барбагы.
Текөөрү жок, тебе албай,
Теппей карап калганы.
Узун шыйрак, көк кытан
Саздан бака алганы.
Канаттуудан жете албайт,
Чүйлүдөй өтө кырааны.
Тездеп сызган шыпылдап,
Ителгидей ылдамы.
Эч кимиси тең келбейт,
Куш сыяктуу кырааны.
Түндө жойлоп жүгүргөн,
Карышкыр алат баатыры.
Асманга чыгып октолгон,
Тебүүчү кыйын шумкары.
Имерилип түз учса,
Алдап кетер убагы.
Пөпөлөп аны чыргага,
Бүркүтчү жондо турганы.

Ушундай куштун чоңунан,
Ушундай баатыр зорунан,
Бүркүтчү тапкан бакканы.

Жардын алып боорунан,
Үндөөгө келип үйрөтүп,
Тарбиялап колунан.
Аскаларга уялап,
Жетүүгө кыйын, кыялап
Балапанын алышат.
Бакма кылып салышат.

Алыс жакка жол жүрүп,
Бугуп өзү барышат.
Бүркүтчү таптап пөпөлөп,
Карышкыр алат көкөлөп.
Кырааны бар башкача,
Камандарды текөөрлөп.
Мыктылары бугу алат,
Кыраан барчын башкача.
Илбирстерге кол салат,
Текөөрлөрүн чайнатып,
Кээ бирөөлөр жок калат.

ТАРАНЧЫ

Майда чымчык таранчы,
Жумурткадан чыкканда
Кызыл эттүү баласы.
Чырылдашып там-тамда,
Конгондорун карачы?

Күз күндөрү болгондо,
Таруунун даны толгондо.
Эмгекчилер эгинде,
Жабылып орок оргондо.
Тарууга түшүп таранчы,
Данынын баарын бүтүрөт.
Кайтаргызып адамды,
«Куу-куулатып» күттүрөт.
Ошондуктан колхозчу,
Таранчыдан күтүнөт.

ТОРГОЙ

Алыстан келген боз торгой,
Сайраса үнү ошондой.
Безеленип көкөлөп,
Жерге келип көп конбой.
Жаз мезгилди так билип,
Алыстан келет жай болжой.

Келгин куштун жакшысы,
Сайраса көңүл ачкычы,
Зыяны жок бир дагы,
Угумдуу үнү жаңырды.
Алыстан келип жол тартып,
Арбыта учуп мол тартып.
Түштүктөгү өлкөдөн,
Учуп келет жол басып.
Эчен бийик белдерден,
Эчен кургак чөлдөрдөн,
Эчен күндүк жолдордон,
Түрлүү талаа жерлерден
Учуп келет боз торгой.
Жетет бекем дегенсип,
Жерге келип көп конбой.

ЧЫЙЫРЧЫК

Келгиндин бирөө чыйырчык,
Чырылдашып, чыйырттап.
Жасап койгон ящикке,
Уя жасап, учуп чык.
Сен дагы далай жол бастың,
Сен дагы бийик зоо бастың.
Жыргалдуу жылуу өлкөгө,
Жетсем деп, ылдам сен
шаштың.

Алыска барып азыпсың,
Ала-була түрлөнүп,
Жаман жүдөп калыпсың,
Бүгүн көрдүм силерден.
Айдоо аянтка барыпсың.
Биз дагы келдик дегендей,
Элге кабар салыпсың.
Сенден суроо сурайын,
Сенден кабар угайын.
Башка өлкөнүн балдары,
Биздей эркин болобу?
Ылдам өсүп талпынып,
Булчуңдары толобу?
Күндө күлүп, күндө ырдап,
Биздей тою болобу?
Эрдик мөрөй алсам деп,
Жаштары тилек кылабы?
Жалпы жайык жаркылдап,
Баары шайыр турабы?

Биздин жактын балдарын,
Кандайлыгын сурайбы?

Суроого жооп бербейсиң,
Жакын учуп келбейсиң.
Алыскы жакка баргаида,
Бизден салам дебейсиң.
Белек берсек аларга,
Алып барып бербейсиң.

ЧАКЧЫГАЙ

Канаттуунун чатагы,
Чакчыгайды жазалы.
Өзү орто, боз чымчык
Куудулдугун айталы:
Азыркы биздин кезекте,
Ошого барып кайталы.
Жар боорунда чакчыгай,
Куудулдугу капырай.
Адам болуп ышкырат,
Ар ийинге жашынат.
Күчүк болуп кыңшылап,
Айгыр болуп азынап.
Боз талаадан табылат,
Мүрзөгө уя салышып,
Коргондордон кабылат.

КАРЛЫГАЧ

Калдаңдап учкан карлыгач,
Чиркей, чымын жебесе
Курсагы болот анын ач.
Зыяны жок эч кандай,
Адамга болот жакындаш.
Бул да келгин куштардан,
Келер мезгил жайкы—жаз.

ЧАБАЛЕКЕЙ

Алыс жерден жол басып,
Чабалекей да келет.
Адыр-адыр бел ашып,
Чабалдары жолдо өлөт.
Жаз мезгилдин келгини,
Өткөндө жайын ал көрөт.

Ылайдан уя курушат,
Адам менен аралаш,
Жакын эле турушат.

Балапанын өстүрүп,
Күздө алыс учурат.
Алыска жолун басышып,
Учкуч канат сызышат.

Жылан менен кас экен,
Башынан бери бас экен.
Балапанын сордуруп,
Көргөн күнү жаш экен.

Ошондуктан эң жакшы,
Адам менен дос экен.
Уяңды кургун түркүккө,
Үйдүн көбү бош экен.

Күздө айтып кетесиң,
Башка өлкөгө жетесиң.
Биздей жакшы көргөндү,
Таба албайсың кетесиң.
Алыс жакка сен барып,
Не мураска жетесиң?..
Бир аз күндөй болгондо,
Бизден учуп кетесиң.

ЖЫЛКЫЧ КУЛКАЧ

Жылкычы кучкач да келгин,
Келгиндерди көп көрдүм.
Кичинемде баласын
Бакма кылам деп жүрдүм.
Бирок бакма болбоду,
Чоңоюп өсүп толбоду.
Канаты өсүп жетилип,
Кайрылып келип конбоду.
Багып алам деп жүрсөм,
Такыр эле болбоду.
Кармап келсем, бат эле,—
Бир күнү түрбай койгону.

БУЛБУЛ

Булбул куштун акыны,
Күкүк анын жакыны.
Биринен-бири калышпайт,
Ал экөөнүн акылы.
Таңды таңдай сайраган,
Таң күүсүнө кайнаган.
Тааныш болгон сонун үн,
Желге кошуп айдаган.

Кол башындай булбулсуң,
Келгиндерден жайнаган.
Жайкы түндүн таңында,
Бир тынымсыз сайраган.

Үнүң сонун угумдуу,
Алыстан келип чаалыгып
Айтып турган муңуңбу?
Кышында барып алыска
Карып болуп турдуңбу?
Акын булбул кулак сал!
Алыстагы тууганга,
Кат жазабыз ала бар.

Бул жердеги биздерден,
Кандай экен кабар ал.
— Биз жайнаган жаштарбыз
Эркинче ойноп жатабыз...
Дагы ойнройбуз, гүлдөйбүз,
Дагы өсүп, бүрдөйбүз.
Окумуштуу болобуз,
Бекер басып жүрбөйбүз.

Булуттардан ойногон,
Аэроплан айдайбыз.
Душман келсе биз жакка,
Узатпайбыз, жайлайбыз.

Мен да өсүп толومун,
Бир аз жылда жетилип,
Чек арада боломун.
Өз өлкөмдү сактоого,
Душмандардан коргоймун.

Мен да өсүп толومун,
Душмандарды кыйратчу,
Танкисттерден боломун.
Замбиректер атышса,
Кылыч менен чабышса,
Чындап эле койбоймун.
Сонун мөрөй алсам деп,
Эрдик жагын ойлоймун.

Энем-атам колхозчу
Бир топ жылдар болгону.
Жакшы иштеп кызматты
Ордендерден алганы.

Ошондо кошо барганмын,
Өз колунан атамдын,
Сонун сурнай алганмын.
Эркелеткен бир топко,
Так алдына барганмын,
Ошол сурнай мынакей,
Сага чалып беремин.
Угуп тургун жакшылап,
Көңүлүңдү бөлөйүн.

Биздин улуу агалар
Төмөнкүдөй ырдашат.
Баатыр өскөн балбанды,
Акындар ырга жазышат:
Жаштыктын ыры күү салат,
Толкуган жаштар үн салат.
Күчкө келип, күүлөнүп,
Жаштарда жалын от жанат.
Жаштардын жалын жүрөгү,
Жайдары эркин күлгөнү,
Жарк этип күлүп нурланган,
Жаштыктын жарык мүнөзү.

Толгон айдай жайнаган,
Булбулдай тили сайраган.
Көргөндө көөнүң канбайбы?

Душмандын тилин байлаган.
Жайдын толгон күнүндөй.
Сайраса булбул үнүндөй.
Жайдары жаштар бизде го,
Гүлкайыр гүлдүн гүлүндөй.
Иштесе иши ашынат,
Сүйлөсө көңүл ачылат.
Жаштыктын күчү күүлөнүп,
Толкундай оргуп ташынат.
Ойлосо ою озгондой,
Илимге өнөр кошкондой.

Жаштардан чыкты далайлар.
Айга кулач созгондой.
Трактор айдап, мал багып,
Тоолордон түрлүү кен казып.
Талаанын көркүн чыгарган,
Ишмерлүү жаштар дагы ашып.
Ала-Тоо ашып, таш басып,
Аскалуу мөңгү кар басып,

Альпинисттер жаштардан,
Тарыхка жазуу жол басып.
Болот куш айдап асманда,
Дүйнөлүк мөрөй ачканга,
Жаштарга салам жиберем.
Жаш акын ырын жазганда,
Жаштыкты жайдар өстүргөн,
Партия биздин агабыз.
Баатырлар өсүп жатканга,
Жаштарды ырга жазабыз.
Ушуну уккун сурнайдан,
Сурнайга салып тургандан.
Булбул сени уксун деп,
Жана дагы ырдагам.

— Айта баргын алыска,
Башка өлкөгө барышта.
Биздин бала тууганга,
Кат жазалы алышса,
Каттан кабар уга кел.
Кайрылып жазда кайтканда
Ал-абалын биле кел.
Алыс кайтып кеткенче,
Аман-эсен жүрө бер.

ҮПҮП

Үпүп, үпүп, үпүпсүң,
Туур жерди таба албай,
Кандайынан жүрүпсүң.
Көп ийиндин бошоорун,
Бир топ күндөр күтүпсүң.
Сен да келгин куштардан,
Айтып берем булардан.
Чуңкур жерге бекинип,
Уялыгын бек салган.

ҮКҮ

Курган далбак үкүсүң,
Күндүзүндө сен байкуш,
Көрө албайсың, күлкүсүң.
Түнкүсүндө болгондо,
Жай жатканга түлкүсүң.
Күн бою учпай жатасың,
Уйкуга чындап батасың.
Түп болгондо камданып,
Далайды барып басасың.

Түн уйкусун төрт бөлүп,
Чыйылдатып жатасың.

КӨК КЫТАН

Узун шыйрак көк кытан,
Саздан алыс чыкпаган.
Башкалардай ыраактап,
Канат кагып сызбаган.
Өз ордунан козголуп,
Ылдамыраак учпаган.
Башкалардай чоңмун деп,
Бакадан башка жутпаган.
Өзү тоюп болгон соң,
Үңкүйө тартып уктаган.

Ушундай куштун чоңу бар,
Ушундай куштун тоңу бар.
Обдулуп ылдам учпаган,
Ушундай куштун бошу бар.

КҮЙКӨ

Бийчи күйкө күйкөсүң,
Чычкандарды көргөндө,
Канатыңды күүлөйсүң.
Чычкан болбой калганда,
Башкаларга күйбөйсүң.
Айланып учуп асманда,
Комузу жок бийлейсиң.
Өзүң теңдүү куштардай
Чымчыктарды илбейсиң,
Бийлебей учуп түз гана,
Ойной албай жүрбөйсүң.

Ким айтты сени бийле деп,
Бийлеп чычкан ийле деп,
Башкалардай бирөөгө,
Сук түшүрүп жүрбө деп.
Текөөрүң бар тепкендей,
Чалгының бар жеткендей.
Өзүң жеңил куштардан,
Жарышсаң көптөн өткөндөй,
Озуп куштан кеткендей.

БОРБАШ

Жырткычтардын ичинен,
Эң кенжеси борбашсың,
Өзүң теңдүү чымчыктын

Көбү менен кармаштың.
Арымың аз болбосо,
Турумтайдан тайбашсың.

БӨДӨНӨ

Келгин куштун биринен,
Бөдөнөнү айталы.
Алыска барып, жол басып,
Учкандыгын жазалы.
Колго бакма болгонун,
Муну дагы ачалы.
Бөдөнөнүн сүрөтүн,
Бул китепке басалы.
Бакма кылып бир тобун,
Алдына жемди чачалы.
Башка болуп сайраган,
Бубулдай көзү жайнган.
Таң агарып атканда.
Сайрабай карап калбаган.
Таң кабарын билгизип,
Сайрагандан талбаган.
Жазында келет алыстан,
Тынбай учуп талыккан.
Чөп аралап жорголоп,
Жырткычка бүткөн карыптан.
Алыска учуп кыйналып,
Эмне бүткөн башыңан.
Кыргыз менен турумтай,
Тамактанган жашынан.
Ушундай болот бөдөнө,
Жырткычтын көбү асылган.

КЕКИЛИК

Сен кекилик, кекилик,
Таштан ташка секирип.
Куш көрүнсө кокустан,
Каласың ылдам бекинип.

Кыйтыңдап чуркап жүрөсүң,
Ит агытып, куш салган
Мүнүшкөрдү билесиң.
Балапаның ээрчитип,
Калың чөпкө киресиң.

Балдарың кыйын басканы,
Адамды көрсө алыстап,
Калың чөпкө качканы.
Чуркоо менен жеткизбейт,
Ылдамыраак шашканы.
Бат эле бирге чогулуп,
Балдары менен жатканы.

Тун уйкусун төрт бөлгөн,
Түлкү салат бир бүлүк.
Жем аңдыган айланып,
Үкү басат көп жүрүп.
Баладан эне ажырап,
Энеден бала ажырап.
Бөлүп чыгат ал сүрүп.
Түнү тынбай кыйратат
Көп уяны ал бүлүп.

КЫРГООЛ

Кыргоол да талаа кушунан,
Айтып өтөм ушундан.
Корооздору башкача,
Ала-була кызылдан.
Аңызга тууп көбүнчө,
Ошондон бала үчурган.
Тамактанып дан менен,
Канат кагып сыздырган.
Орок оруп, чөп чапса,
Далай уя бузулган.
Жаш балдары кача албай,
Бир топтору кысылган.

Бакса бакма боло албайт,
Карда куусу ат менен
Үчтөн ашык коно албайт.
Канат серпип алыска,
Учуп ылдам бара албайт.
Башкалардай чукулдан,
Жашырынып кала албайт.

Колго туткун кармалат,
Буту бекем байланат.
Бакса бакма болбосо,
Ошол замат жайланат.

ЧИЛ

Талаа куштун биринен,
Айтам сөздү чилинен,
Тузак тартып койгондо,
Үстү-үстүнө илинген.
Кыштын түнү кырманга,
Келгендиги билинген.
Адамдан качып алыстап,
Кар аралай жүгүргөн.
Мууну кеткен арыгы,
Дароо барып бүгүлгөн.
Жут жылдарда кырылса,
Көргөн адам түңүлгөн.

Асмандап учуп айланып,
Кыргый алат чилиңди.
Далай жырткыч учкучка,
Жем экени билинди.
Ит агытып, куш салып,
Токойдон коён алышып.
Аңызга итин жойлотуп,
Чил алууга барышып.
Ит чыгарып бергенде,
Кушун шилтеп салышып.
Далайларын алышып.

ӨРДӨК

Сууда сүзүп ойногон,
Өз эркинче тойлогон.
Майда балык-чабактын,
Бир топторун койбогон.
Саздак аккан суулардын
Көп жерлерин бойлогон.
Балыр жесе балжактап,
Алымсынып тойбогон.
Баканы жеп кез-кезде,
Такыр эле койбогон.

Камыштарды аралап,
Суунун жээгин сагалап.
Көлдү көрсө кетишпей,
Ак чардакка жетишпей.
Боору менен жылышат,
Канаты бар сызышат.
Алыс жакка жол жүрүп,
Бир топ күндөр учушат.

Ошентип жүргөн өрдөксүң,
Кургак жерди көп баспан,
Ысыктыкты көрбөпсүң,
Балдарыңа багыттап,
Көлгө барып төлдөпсүң.

КУУ

Суу кушунун зорунан,
Канаттуунун чоңунан.
Айтпай кетсек болобу,
Куу кушундай молунан.

Мойнун ийип койгондой,
Кебетелүү болсун деп,
Эп келтирип ойгондой.
Денесинде ак мамык,
Кебезге бөлөп болгондой.
Мемиреген көк деңиз,
Сымбатына тойгондой.
Алыстан көрсөң көл үстүн
Даана болуп көрүнөт.
Мергенчилер атууга,
Дароо көңүл бөлүнөт.

«Кууга кушум салам — деп,
Куу алдырып алам»— деп,
Деген куубуз ушул го.
Манаста айтып ырдалган,
Ак шумкар каччу тушу го.
Тарыхы сөздө айтылган,
Чоң куштардан ушу го.

КӨГҮЧКӨН

Асмандап учкан көгүчкөн,
Кышта, жайда бар жерден,
Элдин баары көрүшкөн.
Колго түшүп кармалса,
Бакмалыкка көнүшкөн.

Ушундай куштун асылы,
Алыс жерден учурсаң
Кат-кабарды ташыды.
Муну жакшы багабыз,
Жакшыларын табабыз.
Эл коргошко барганда,
Кошо ала барабыз.

Азыр камдап кондургуч,
Жайлуу орун салабыз.

Кызыл жардын боорунда,
Көк көгүчкөн көп ойнойт.
Көргөн сайын баксам дейт.
Кармайм десем түк болбойт.
Алдынан туруп жем чачсам,
Жакын келип бир конбойт.

Атакеме айттырып,
Балапанын алдырам.
Эрте келсе кызматтан,
Дароо ылдам бардырам.

УЛАР

Тоо боорунда уларсың,
Сенин жайың биле албай,
Мүнүшкөрдөн сурадым.
Азыр гана түшүнүп,
Сени жазып турамын.

Бир топ куштун чоңусуң,
Көп бурулбай түз учуп,
Канаттуунун тоңусуң.
Кушка өзүң алдырып,
Ач тумшугун салдырып.
Өтө алгыр текөөрүн,
Өз денеңе малдырып.
Сени менен бирге өскөн,
Тоодак дагы ошондой.
Күч салышып, куш менен
Аман-эсен бошонбой.
Көрүнөө жерде көп жүрүп,
Жырткычка дене тоскондой.
Ачкалыгын билгенсип,
Жайытка өзүн кошкондой.

Кушка көбү алдырат,
Ач тумшугун малдырат.
Жөжөлөрүн багуусуз,
Как талаада калтырат.

ЖАРГАНАТ

Сөзүбүз азыр бүткөндөн,
Акыркысын күткөндөн.

Күндүзү жок, түнү бар
Жашынгансып жүргөндөн.
Жарлуу жерде чуңкурда,
Күн батарды күткөндөн.
Жайкы желге желпилдеп,
Өз эркинче сүзгөндөн.
Жарганат калды жабышып,
Жарга барып кабышып.
Чычкандардан кабар алгандай,
Чуңкур жерди табышып.
Эзелки калган ийинди,
Өзү казып алгансып.

Жар боорунда жарганат,
Күндүзү жатып, түн учуп,
Чымын-чиркей көп алат.
Кызык иштин баарына,
Түнүчүндө ал калат.
Жарым эттүү, жарты жан,
Жадабай үйгө да барат.

Куудураган канаты,
Абага тийсе үн салат.
Кыш күндөрү кыпчылып,
Жар боорунда да калат.
Акыркысы бүтүлөт,
Калган куштун сырлары
Билгендерден күтүлөт.
Бул куштар миңдин биринен,
Өзүнчө бөлөк үзүлөт.

* * *

Серпиген канат, учкан ок,
Биз айткандын ичинен
Көп канаттуу дагы жок,
Терип жаза келгенде,
Эчен миңдей куштар бар.
Мектептеги сабактан,
Окулгандар дагы бар.
Алардын баарын жазбадык,
Жазуу үчүн таанышып,
Ар бирине барбадык.
Ошондуктан бул куштар
Билгендерден эстелик.
Жазда келгин куштардан,
Таанышуу үчүн эскерип.

Бул куштардын баарысы,
Кыргызстан жеринен.
Жазган адам жаш киши,
Кыргыздардын элинен.
Окугандар ойлошсун,
Биздин жердик келгинден.
Бул китебим жаштарга,
Мектеп жашы балдарга.
Куштун жайын билсин деп,
Арнаймын муну тартууга.

ЖАЛЫНДУУ ЖАШТЫК

ТУУЛГАН ЖЕРГЕ

Жайлоосу берекелүү малдын жери,
Жайлашат шаттуулукта кыргыз эли.
Талаасы мелтиреген кең мейкиндик,
Табылат тоолорунан алтын кени.

Ошол тоо, ошол жайлоо, ошол жерден,
Чоңойдум жигит болуп ошол элден.
Мингеним азоо торпок, тай үйрөтүп,
Жарышып ат үстүндө ойноп көнгөн.

Жазылдым аскерликке эрким менен,
Ар иштин башын коштум ойлоп терең.
Жактырдым улуу сыймык, улуу ишти,
Тилегим орундалды, жолум кенен.

Балалык желдей учуп алып кетти,
Мынакей жигиттикке жашым жетти.
Колдо күч, белде кубат бар кезинде,
Темирдей бекем сакта кызыл чекти.

Аңгыча күткөн поезд жетип келди,
Зыпылдап солкулдатып тилсиз жерди.
«Мен келдим, даярсыңбы, азаматтар»—
Дегенсип үн чыгарып, белги берди.

Тизилип тартип менен тура калдык,
Чиркелген көк вагондон орун алдык.
Бет алып учкан куштай күн батышка
Шамалдай, чоюн сызык жолго салдык.

Гүл берип, жоолук булгап калем каштар,
Кубулат күн нуруна кара чачтар.

Кубанып, күндөй күлүп кала берди
Коштошуп атам-энем, шайыр жаштар.

Мелтиреп чалкып жаткан кең Ысык-Көл,
Атактуу сонун жайлоо асыл Соң-Көл.
Суусамыр, Көк-Ойроктор коштошушту,
Кыргыздын Ала-Тоосу жана Көл-Төр.

СЕНИН УУЛУҢ

Түн караңгы, жерди туман каптаган.
Бороон согуп, изди көмүп таштаган.
Көз ирмебей, төрт тарабын тең карап,
Сакчы жүрөт, алга шайдоот аттаган.
Шлём кийип, кызыл жылдыз кадаптыр
Беш атарга курч штыгын аштаган.
Ой энеке! Ушул сенин уулуң
Барчын кылып, өзүң багып таптаган.

Уулуң азыр тарбия алып талпынып,
Өз өлкөсүн жүрөктөн бек сактаган.
Ал көрөгөч, баатыр жүрөк каарман,
Аткан огу түк жаңылып жазбаган!
Ал кечеги, ак финге каршы согушта
Эчен жоону кара жерге жастаган.
Ой энеке! Баатырыңдын даңкы чоң,
Орден тагып, өлкөм сүйүп мактаган.
Ырас эне, уулуң бар, белиң бар.
Ырысың чоң, эр энеси демиң бар.
Түк унутпа өмүр чиркин өткүчө,
Улуу союз, көп миллион элиң бар.

Душман басса, жилиги бүт чагылган,
Абдан ыйык кереметтүү жериң бар.
Ушул жерди, ушул элди коргогон
Сенин уулуң айтканынан ал кабар.
Жаным эне, кат жазыпсың сагынып.
Дагы айтыпсың «барамын деп —
камынып».

Эли үчүн эмгек кылган уулуңан
Санаа чегип, не кыласың камыгып.
Душман огу майып кылып бутумду,
Сынган эле кайра бүттү айыгып.
Энекебай, кыялга түк жеңдирбе!
Барлык бакыт алда турат табылып.
Көп ойлонуп камыкпастан мен үчүн,
Билек түрүп, эмгек кылгын чамынып!..

ЧЫНАР МЕНЕН БУЛБУЛ

Айлана атыр жыттуу гүл ачылып,
Асмандан мемиреген нур чачылып,
Жайкалган жарашыктуу мейкиндикте
Жаш чынар өскөн экен айкалышып.

Мертинип чалгындары калган талып,
Закымдар алыс жактан булут жарып.
Жаш чынар бутагына конгонунда,
Элирип күүгө келди булбул карып.

«Көгөрүп асман турбаса,
Күндүн көркү болбостур.
Көрүнүп жылдыз чыкпаса,
Түндүн көркү болбостур.
Суу жетпей чөлдө солуган,
Гүлдүн көркү болбостур.
Талганда жеттим чынарга,
Таңшысын, үнүм угарга.
Өмүр өтүп, күн бүтсө
Канаты сынбай турарга.
Таң аткандын булбулун,
Тагдырын дүйнө сурарга.
Кылымдап даңкым калуучу,
Жеттим го асыл мунарга.

Ай күйүп, өмүр бүтсө да,
Азезил мени күтсө да,
Артымда калар мурасым
Алаамат түнү түшсө да.
Жетилип чалгын канатым,
Оболоп учкан адатым,
Адилет булбул өттү деп,
Артымда калар санатым».

Конгону жаш чынарда бутак жайып,
Дүйнө сыйынышат күндө тайып,
Артында атагы да, үнү калып,
Баягы акын булбул болгон кайып!
1941-жыл.

АЛЫСТАН КАТ

Сапардан жан курдашым салам берем,
Бу катты сага арнап, сага дегем.
Жашчылык жүрөк отун оргутса да,
Жалынын жазалбадым калем менен.

Сан ойду албуут санаа башка үйөт
Көңүлгө көп кыялды жүрөк түйөт.
Чалкыган чексиз толкун арасында,
Элесиң эстен кетпейт өкүм сүрөт.

Кыялым закым болот асман-айга,
Жаш өмүр талпынбаса эрдик кайда?
Эненин эмчек сүтүн актабасам,
Жаралып бул дүйнөгө, неге пайда.
Мекендин сүйгөн уулу экенмин деп,
Турамын темир коргон, ыйык жайда.

Алыста жан жолдошуң сага кумар,
Кумарын жеңиш менен күтүп турар.
Ала-Тоо бала чакта ойногон жер,
«Күлүнүң баатыр» деген даңкын угар.

ТУУЛГАН ЖЕРГЕ КАЙТКАНДА

Талаада жашыл гүлдөр жытын чачат,
Сергитип меймандардын көөнүн ачат.
Ала-Тоо асман чалкып, суусу ташып,
Эргиштеп Ысык-Көлгө куюп жатат.
Ысык-Көл орто жери ойгон сымал.
Айлана сепил кармап койгон сымал.
Ортодо көз мелжиткен көпкөк деңиз,
Жээгинде сейил кылуу кандай кумар.

Жаштыкты эрке желге экиленткен,
Мингеним чарчабаган балбан тулпар.
Ой бөлүп, өскөн жерди эске салып,
Алыстан закымдаган мен бир шумкар.

Ошентип, өскөн жерге жетип келдим,
Тууганым колхозчу элге салам бердим.
Талаада эмгегинде жүргөнүндө,
Жарымдын жарык мүнөз жүзүн көрдүм.

Көрбөгөм эки жылдан ашып кеткен,
Мынакей, эл четине барып келгем.
Өлкөнүн аксакалы Калининден
Төшүмө алтын орден тагып келгем.
Сүйгөнүм Көкүш менен сыр алышкам,
Алыстан мындай деген кат жазышкам:
«Алыстан катты жазамын,
Сүйгөнүм жарым, аманбы?
Күнүгө өрчүп гүлдөгөн,
Дүркүрөп өскөн талабы.

Жаркырап жайнап шаңданган,
Элимдин мыкты балдары.
Эмгектен баатыр болушкан,
Асылкан жеңем жанагы.
Жана башка калгандар,
Алардын баары аманбы?
Мен болсом эсен турамын,
Эл коргоо менин турагым.
Көкүшүм, сизди ойлосоң,
Бир аз көңүл бурамын.
Бирок сизге эскертүү,
Эмгектен баатыр болуңуз.
Алыска кеткен жарыңды,
Ийгилик менен тосуңуз.
Окуу, иштөө баарына,
Ачык го биздин жолубуз.

Мени узатып чыкканда,
Берилген эле колунуз.
Эмгегим менен таанылам,
Деген эле жообуңуз.
Жаш өнөрү бел үчүн,
Эмгек кылган эл үчүн.
Азаматтын кызматы,
Туулуп өскөн жер үчүн.
Сүйгөн жарым Көкүшүм,
Махабатым сен үчүн.
Ишиң менен таанылсан,
Жаркының таалай мен үчүн».
Ушинтип, алыс жактан катты жазган,
Көкүштүн аткаарарын күтүп калгам.
Элимдин эркесинен бир аз күндө,
Ордендүү болдум деген кабар алгам.
Кезигип сүйгөнүмдү эмгегинен,
Мынакей бүгүнкү күн анык көрдүм.
Жарк эткен алтын орден көкүрөктө,
Сагынып келгениме колум бердим.
Жаркылдап толгон айдай жүзү жарык,
Элирип кирген суудай күчү ташып,
Кубандым сүйгөнүмдүн эмгегине,
Тилектеш денемдеги жүрөк чалкып,
Советтик үй-бүлөнү күтөм деген,
Таалайдын тартылбаган оту жанып.
Ой бийлеп, жаш жүрөккө таасирлентти,
Көкүшүм мендик деген санаа чалкып.
Кубанам жаш селкинин эмгегине,
Чыгарган боз талааны өз эркине.

Сагынып алыс жактан келсем дагы,
Селкимде шаңдуу чыккан сөз көркүнө,
Талааны кубандырган ал бир эрке,
Тамылжып бетин тосот жайкы желге.

Келгенде толкубастан турасыңбы!
Сүйгөн жар эмгек кылып жүргөн жерге.
Маанилүү назик чыккан анын сөзү,
Кылгырып илеп тарткан анын көзү.
Көргөндө ич кумарын жазат, бекен,
Эмгектен Баатыр болгон анын өзү.
Кызыл бет, жазы маңдай, жайдары

жаш,

Асманда ай, чолпондой жайнаган жаш.
Далайды шаңы менен толкундатат,
Ал өңдүү адамзатта болгондой аз.
Чийгендей имерилген калем кашы,
Көргөндө сүйгүң келер мындай жакшы,
Адамды өз жолуна көп имерген,
Селкини сүйгөн жашта өнөр азбы?
Сүйлөсө Жарк дей түшөт кашка тиши,
Сүйүнөт эмгектерин көргөн киши.
Кыргыздын жайдары өскөн кызынан

деп,

Көрүнөт алыс жакка анын иши.
Сүйгөндү эмгек менен сүйүү жакшы,
Жаш чакта жайдары ойноп күлүү

жакшы.

Шаттыкты, баатырлыкты ата берди,
Күндө той, күндө майрам кандай артты,
Ала-Тоо, кучагыңдан баатыр чыкты.

ИШКЕ АШКАН ТИЛЕК

I

Олтурат бир жаш жигит ойго калып,
Калемин жүрөктөгү канга малып.
Башы жаш, максат кенен, баары алда,
Терең сыр, бир китепке көзүн салып.
Жигиттин маңдайында бир шам турат,
Бүлбүлдөп бирде өчүп, бирде жанып,
Ал шамдын каршысында бир жаш келин,
Сооротуп, жаш баланы колуна алып.
Түрлөнгөн кызыл-тазыл лента менен,
Имерип, баш айланта алган чалып.
Чийгендей имерилген калем кашы,
Суналган аркадагы колоң чачы.
Ак маңдай, кыйгач келген кыр мурундүү,

Бир сырдуу, көптү көргөн асыл башы.
Толгон ай— он бешиндей толуп турган,
Толукшуп жыйырмага келген жашы.
Албырган Венерадай эки көзү,
Тамшанткан көргөндөрдү анын өзү.
Жүрөккө таасир берип тартып турган,
Кулакка уккулуктуу назик сөзү.
Нурланган перизаттай сулуу өзү,
Акактай оозундагы отуз тиши,
Жаркырап, жазы маңдай, келишкен бой,
Оболоп ойго чалкыйт көргөн киши.
Сүйгөнү жаш жигитке жөлөк болуп,
Тилеги — бир максатта, элдин иши.
«Жүрөктүн туйлаганы басылганча,
Карарып алдымдан көр казылганча,
Талабым элим үчүн кызмат кылам,
Максатты тилегинен ашырганча».
Ушинтип, Софияга айтып берди,
Айланып, сүйгөнүнө жакын келди.
«Мен өлсөм уулуң көрөр турмуш сырын,
Аттиң ай, СССРде болсок» деди.
Жаркырап Софияга басып барды,
Мойнуна ак билегин арта салды.
Имерип бети бетке тийишкен соң,
Баласын эркелетип колуна алды.

Аңгыча дүбүрт чыкты эшик жактан,
Түшүштү бир топ адам ыргып аттан.
Талкалап терезеден кирип келди,
Үстүнө курал-жабдык, кылыч аскан.
Оодарып үй ичтерин тинтип калды,
Маркстин «Капиталын» колуна алды.
Энесин баласынан ажыратып,
Павелге алып келип кишен салды.
Жаштарды бир-биринен бөлүп алып,
Желдеттер эшик жакка жетип барды.
Кайрылып «Кош бол, карып» дегенинче,
Офицер кундак менен уруп калды.
Дирилдеп жошолуу кан жая берип,
Жүрөккө кетпес кайгы тамга салды.
Мелтиреп жашыл талаа, ай асманда
Мемиреп жер жүзүнө нур чачканда,
Муңкантип сайрап жатты акын булбул,
Жайкалган жашыл токой арасында,
Тигине, тутулган ай чыгаарындай,
Айрылып калды жалжал сүйгөнүнөн,
Талаанын куурад калган чынарындай.

II

Каржалып жалгыз жатат темир тамда,
 Кайгырып муңун айтат жанган шамга.
 Карыптык чындап башка түшкөндөн соң,
 Дүйнө салмактанат курган жанга.
 Ой калкып, жылдыз менен аралашып,
 Куюлат турмуш уусу келип канга,
 Наадандар, айбан өңдүү кыйнашса да,
 Чын эле үмүт кылат атар таңга.
 Тетиги жылчык чыккан терезеден,
 Кол созуп муңун айтса коңшу талга,
 Жел чиркин алып учуп аманатын
 Кабарын жеткиребди калган жарга.
 Ошол тал үч мертебе түргө келди,
 Алдыда кармап турган тамырына.
 Түшүрүп көлөкөсүн дагы берди,
 Алыстан закымдаган келгин куштар,
 Үч ирет эс алышып конуп келди.
 Гүл өсүп үч мертебе солуганча,
 Коңшулаш, караңгы түн үйдө жатты.
 Бир күнү кичинекей кагаз алды,
 Кагазга сыр ачууга калем барбы?
 Калем жок, кайгыланып көпкө олтуруп,
 Бир чөптү денедеги канга малды.
 Билектен бир тамырды жулуп алып,
 Жүрөктүн кетпес кайгы күүсүн чалды.
 Ууланган кара кочкул сыя менен
 Тизилтип ак кагазга чийип алды.
 «Каржалып кашык каным суюлганда,
 Мөлтүрөп көздөн жашым куюлганда,
 Түнөрүп туман басып асыл башты,
 Жүрөгүм толтосунан кыйылганда,
 Максаттан ажыраган мен бир карып,
 Муң толуп көкүрөккө жыйылганда.
 Ошондо оюмдасың сүйгөн жарым,
 Муң менен аралашкан эл-журт баарың.
 СССР—дүйнө шамы, элдин багы,
 Жардамы болобу деп чалкыйт каным.
 Мен жатам күн тийбеген жалгыз тамда,
 Муң айтып бүлбүлдөгөн күйгөн шамга.
 Ойлонуп эт жүрөгүм балкып кетип,
 Элестеп үмүт кылам атчу таңга»—
 Деп жазып, сырлуу катты катып алды,
 Эси ооду, талыкшыды, жатып калды.

III

Мемиреп асманда күн шоола чачкан,
Жердеги калың элди шаттык баскан.
Түрмөдө солуп жаткан туткундарды,
Бошотуп кызыл аскер эшик ачкан.
Дүйнө бул мезгилде эмне болгон?
Айлана түрмөлөрдө элдер толгон.
Бекитип көр оозуна жаткандарды,
Бошотту кызыл кыраан темир тордон.
Тигине, учурашып жүрүшкөндөр,
Тигине, кучакташып сүйүшкөндөр.
Тигине, бала менен кемпир-чалдар.
Тигине, сүйүнүшүп күлүшкөндөр.
Павел да ошол замат чыгып келди,
Толкундап кубанышкан элди көрдү,
Эр жүрөк сүйүнгөндөн чыдай албай,
Куттуктап большевиктик салам берди.
«Калың эл, силер үчүн үч жыл жаттым,
Атар таң болобу деп ойго баттым.
Күн бүтүп, ажал жетип турганымда,
Көр оозу эшигинен Жайра кайттым.
Боордош жаным бирге, каным бирге,
Силерге кызыл аскер салам айттым!
Кылымдап жаткан муңду жойгондор
ким?»

Максатты иш жүзүнө койгондор ким?
Чыгыштан таң сөгүлүп нур төгүлткөн,
Дүйнөнүн чын тиреги — сен Советсиң!»
Дегенде куттукташып жакын барды,
София калың элден таанып калды.
Сүйгөнүү кубанычтуу көрдү дагы,
Баласын эркелетип колуна алды.

БИЗДИН УЧКУЧ

Түнөргөн кара булут көктү баскан,
Тунжурап асман жерде уюп жаткан.
Тосулуп кылым бою ак касаба,
Тоо болуп, үстү-үстүнө келип каткан.
Томуруп бетиндеги келки музду,
Толкуну түрмөктөлүп көбүк чачкан.
Тынымсыз, эчен укмуш жерди басып,
Дүйнөнүн чокусунан кимдер ашкан.

Учкучтар ылаачындай закымдаган,
Улуу жол бизге бекен багынбаган.
Ук дүйнө, түндүк менен түштүгүңө
Уулдар минутуна жакындаган.

Урааны жер жүзүнө кабар салып,
Урматы адамзаттын адымдаган.
Алмастай болот канат жалтыраган,
Асманда чагылгандай калдыраган.
Кол салса дүйнөнүн душмандары,
Сүрүнөн баатырлардын калтыраган.
Хасандын көлүндөгү окуядай,
Ийнинен чени түшүп алсыраган.
Мынакей арыбаган алтын тулпар,
Мынакей ушул өңдүү биздин шумкар,
Социализм доорундагы баатырларды,
Дүйнө эмес, асмандагы ай да угар.
1938-жыл

ЖАШ БИЛЕК, БААТЫР ЖҮРӨК

Эгерде эртең күн согуш болсо,
Дүйнөнү жалын каптап, шамал соксо,
Өлкөнү коргоо үчүн биз даярбыз,
Жаш билек, баатыр жүрөк аман болсо.

Большевик партиясы баштап келди,
Күч менен он жетинчи жылы жеңди.
Өкмөт өз колуна тиер замат,
Жашасын, эл атасы Ленин деди.

Мурунтан карып тарткан кайран билек,
Арстандай айбаты бар баатыр жүрөк.
Пролетар, күчүн жаңы жыйнаганда,
Жоготту господинди биздин тилек.
Мынакей ошондогу күчтүү билек,
Мынакей аткарылган биздин тилек.
СССР өчпөс оту күйүп турат,
Канткенде толкундабайт асыл жүрөк.

Биздин күч кандай күчтөн жаралганын,
Толкундай тоодон озуп таралганын.
Жаштыктын жайдары өскөн баатырлыгы
Дүйнөгө аты чыгып күү салганын.
Өлкөмдө кайраттанган эмгекчи элдин
Мен жаздым тынчтыкта кубанганын.
1941-жыл.

КЫРГЫЗДАР

(Өткөн чакта)

Ала-Тоо селде чалынып,
Азаптуу муңга малынып:

Армандуу кыргыз элиме,
Ачылар күндү сагынып.

Түнөрүп муңга баткансып,
Тумчугуп ыйлап жаткансып.
Турмушта көрбөй жыргалды,
Туйгундар өткөн каржалып.

Эстен танып дал болуп,
Эбелек жандар бүт солуп,
Эчен бир селки шам чырак,
Эки көзгө кан толуп.

Карыя муңга баткан күн,
Каржалып какшап чыккан үн,
Кайгылуу болгон ошондо,
Карайлаткан кара түп.

Жаш жүрөк сокпойт октолуп,
Жаш дене күйүп чок болуп,
Жашоодон үмүт үзгөндөй,
Жалбырап жанып от болуп.

Акындар алыс айдалып,
Артына колу байланып,
Азамат эрдин эрлери,
Ак жеринен жайланып.

Ушундай болгон өткөн күн,
Ала-Тоодон чыккан үн.
Кайгыга кайгы кошулуп,
Карайлаткан кара түн.

Ошенткен кыргыз эл болду,
Ошенткен тоого гүл толду.
Обдулуп жаштык жалындап,
Өнөрлүү элге тең болду.

Мынакей Кыргыз ССР,
Карылардан чыгып ыр.
Ала-Тоонун арасы,
Тилекке тийген алтын нур.

Кыргыздар жаңы жаралды,
Кыргыздын артты талабы.
Кыргыздар өстү дүркүрөп,
Дүйнөгө даңкы таралды.

Кыргыздын закон-заңы бар,
Кыргызда өнөр кени бар.
Партия берип тарбия,
Кыргызда баатыр дагы бар.

ДЕПУТАТ КЫЗ

Суу жайып, кулак ачып көк эгинге,
Жүргөндө агаң жаздын эмгегинде.
Асынып китеп баштык жал-жал карап,
Бараткан мектеп жакка күн эсимде.

Арыкта аккан сууга кол-бетти жууп,
Көк шибер көп ойнодук көпөлөк кууп.
Жазылган сабагыңды окуганда,
Жанаша отурчу элем сөзүңдү угуп.

Бир айыл, тайтайлашып бир өскөнбүз,
Бала чак тентек кыял бир өткөрдүк.
Советтик тарбиянын кучагында,
Билимди бир мектептен бирге үйрөндүк.

Эс тартып балгын дене толгон кезде,
Эмгектин майданында болдук бирге.
Албырып, алма бетиң нуру тамган,
Көргөндүн көңүлүн тартты өз эркине.

Күзгү түн, ай асманда турган балкып,
Колхоздун кырманьында кызыл багып.
Турганда кылаң басып сен келчү элең,
Мылтыкчан мен сакчыга тамак алып.

Жаңыртып тунжураган күздүн түнүн,
Кошулуп ыр ырдадык түркүн-түркүн.
Жаркылдап ачык маңдай шайыр келин,
Он беши толгон айдай сулуу жүзүң.

Талпынып мен окууга баратканда,
Кезиктим жашыл эгин арасында.
Шыпылдап отоо жулсаң көзгө илээшпей,
Кубанттың жүрөгүмдү кыймылыңда.

Жайнаган турмуш гүлү көп кыз-келин,
Шаңданып эмгегинде жүргөн эркин.
Дем берип баратасың сен алдыда,
«Жолдоштор! Чамда, калба менден

кийин»—

Дегениң кулагыма угулганда,
Жанаша басып бардым коштошууга.
Күлүңдөп кыса кармап оң колумду,
«Жакшылап билим алгын, кошкун ага» —
Дедиң да, кетеримде бердиң белек,
Көргөндө белегиңди жүрдүм эстеп.
Өлкөбүз телегейи тегиз жыргал,
Өстүргөн тарбиялап эр большевик.

Кубалап күн, айларды жылдар өттү,
Баалоого эмгегиңди мезгил- жетти.
Сырлана баркың билген эмгекчи элиң,
Көрсөтүп депутатка добуш берди.

Бактылуу эмгек кызы депутатсың,
Иш чечип сессияда олтурасың.
Бирге өскөн жаштайынан ошол агаң,
Кубанып таалайыңды куттуктасын.
1938-жыл.

АЙЫЛ

Балбылдап сурмалуу көз оттой жайнап,
Күлүңдөп балкыган бет, айдай жарык.
Алдымдан күн күлгөндөй чуркап келди,
Кол бердим, шашкан түрдө мен да барып

Жаркылдап толгон айдай жүзү жарык,
Элирип кирген суудай күчү ташып.
Кубандым сүйгөнүмдүн эмгегине,
Тилектеш денемдеги жүрөк балкып,
Советтик үй-бүлөнү күтөм деген,
Таалайдын тартылбаган оту жарык.

Эмгекте иштеп жүрөт билек түрүп,
Көргөндө жаш жүрөгүм калат сүйүп.
Канткенде, эмгек кызын сүйө албаймын,
Баатырга эмгек менен жарк-жарк күлүп,
Мен сүйөм жаш селкинин эмгегине,
Көндүргөн боз талааны өз эркине.
Сагынып алыс жактан келсем дагы,
Селкимдин шаңдуу чыккан сөз көркүнө.
Талааны кубандырган ал бир эрке,
Тамылжып бетин тосот жайкы желге
Көргөндө көз кумары канат экен,
Гүлдөгөн, эмгек кылып жүргөн жерде.

Маанилүү назик чыккан анын сөзү,
Кылгырып илеп тарткан анын көзү.
Көргөндө ич кумарын жазат бекен,
Эмгектен баатыр болгон анын өзү.
Кызыл бет, жазы маңдай кайнаган жаш,
Асманда ай-чолпондой жайнаган жаш.
Далайды кубат менен толкундатып,
Алдына ар нерсени айдаган жаш.

Ала-Тоо кучагыңдан баатыр чыкты,
Ала-Тоо алыс жактан кабар укту.
Ала-Тоо кулундарың өнөр билип,
Ала-Тоо ак булутта алар сызды.
Ала-Тоо, ырга кошуп сүйгөн селким
Бир гана ала-тоолук кыргыз кызы.
1940-жыл.

БИЗДИН ЖЕРДЕ

Көңүл ачык, беттеринен нур жанат,
Кубанычтуу жеңиш күүсү шаңданат.
Бардык иштин майданында талбаган.
Ага, жеңем эмгек десе камданат.

Көрчү, бүгүн элим күндө жаңырган,
Жеринен да алтын, күмүш табылган.
Бир кездеги боз талаанын бетинде,
Бүгүн көрсөң нечен гигант салынган.

Ал курулуш ишке кирди күрүлдөп,
Бул элимдин иштегени көрүнөт.
Дагы тездет кызуу темпиң күчөсүн,
Иш арбыса дагы күчүң көрүнөт.

Ана элим төрт түлүктүү мал баккан,
Малы өсүп жер жүзүнө жайнашкан.
Малды өстүрүп, мал төлдөткөн азамат,
Эмгегине орден менен сыйланган.

Элим өсөт мен да бирге гүлдөймүн,
Мен да өсүп, жаңылыкка үндөймүн.
Каным бүтүп, денем жерге киргиче,
Элим, жерим туурасында сүйлөймүн.

ЭНЕМДЕН!

Окугун уулум талбагын,
Билимден артта калбагын.
Мыкты окубай көңүлсүз,

Капага мени салбагын.
Унутпагын эч качан,
Мекенди корго ардагым.
1940-жыл.

ЛЫЖАЧЫ

Кышкы түн мемиреген айкын-ачык,
Толгон ай кар үстүндө нурун чачат.
Кычырап бак-дарактар башын ийип,
Берметтей бедерленген бубак басып,
Күркүрөп зоодон кулап окторулуп,
Кузгундай өзөн суусу жатты ташып,
Чабууттап ак булуттар асман менен,
Өтүшөт оболошуп асканы ашып,
Ошондо келе жатты бир лыжачы,
Кар жиреп Каспийден жолду ачып.
1940-жыл.

КИМ БОЛУГА

Биз пионер талыкпас,
Жүрөгүндө от кайнап.
Эрдиктин эркин тилеги,
Жаштыкта толкуп күч жайнап.
Жаштыктын күчү толкундап,
Булбулдай чечен тил сайрап.

Биз да өсөргүз жетилип,
Темирдей булчуң бекилип,
Азамат эрдин эриндей,
Ишибиз элге сезилип,
Биз дагы өсүп толобуз,
Эр жетип баатыр болобуз.

Алыскы ыраак чыгыштан,
Чек арада турушкан.
Кол созгон япон-фашистин,
Кан тырмагын жулушкан!
Кызыл кыраан болобуз,
Дагы өсүп толобуз.

Дүйнөлүк мөрөй алышкан,
Уюлга кыштап калышкан,
СССРдин иши үчүн,
Тарыхый жазуу жол ачкан.
Баатырлардан болобуз,
Ылдам өсүп толобуз.

Тоолорду бузуп жол салган,
Эмгектен эрдик даңк алган,
Ала-Тоо ашып, таш басып,
Артыкча асыл кен тапкан
Инженерден болобуз,
Дагы өсүп толобуз.

Жетебиз айткан максатка,
Тарбия берген атабыз.
Талыкпастан ойноткон,
Партия биздин агабыз.
Жаштыктын күчү күүлөнүп,
Окуп да, ойноп жатабыз.
1938-жыл.

ТОРПОГУМ¹

Жомогум, жомогум,
Жорго' кара торпогум.
Алыстагы ак камыш,
Аралаган торпогум.
Атка саман салганда,
Сагалаган торпогум.

Эй, торпогум, торпогум,
Качан мындай болгонсуң.
Күнгөйдөгү бетеге,
Күбүп жеген торпогум.
Тескейдеги бетеге,
Терип жеген торпогум.

Эй, торпогум, торпогум,
Качан мындай болгонсуң.

Сонун чөптүн баарысын,
Тандап жеген торпогум.
Карышкырга карматпай,
Камын жеген торпогум.

Эй, жомогум, жомогум,
Жорго кара торпогум!
Көп амалды үйрөнүп,
Качан мындай болгонсуң.

БИРИНЧИ МАЙ

¹ Эл ырынан иштеп чыккан

Бүгүн майрам, майрам май.
Биз майрамдап, көңүл жай.
Асмандагы самолёт,
Айдап жүрөт Акимбай.

Эй, самолёт, самолёт,
Биз да кошо учалык.
Асмандагы абада,
Биз да кыштай сызалык.

Бүгүн майдын майрамы,
Даярданып баралы.
Асмандагы самолёт,
Биз да түшүп алалы.

Эй, самолёт, самолёт,
Бизди кошо ала кет.
Кремлге түздөн-түз
Бизди учуруп, ылдам жет.

Эй, самолёт, самолёт,
Бүгүн майдын майрамы,
Ырдап, ойноп жүрөбүз,
Эркин өскөн жайдары.

Эй, самолёт, самолёт,
Биз да кошо баралы,
Москвалык балдардан
Сонун белек алалы.
Дайым даяр биз даяр,
Бүгүн майдын майрамы.
Ырдап, ойноп жүрөбүз
Эркин өскөн жайдары.

Бүгүн майдын майрамы,
Ойноп, күлүп балдары,
Болот канат самолёт,
Биз да түшүп алалы.
1940-жыл.

ЖАШТАРГА

Жаштыктын ыры күү чалат,
Толкуган жаштар үн салат.
Күчкө келип, күүлөнүп,
Жаштарда жалын от жанат.

Жаштардын жалын жүрөгү,
Жайдары эркин күлгөнү.
Жарк этип күлүп нурланган
Жаштыктын жарык мүнөзү.

Жайдын толгон күнүндөй,
Сайраса булбул үнүндөй,
Жайдары жаштар бизде го
Гүлкайырдын гүлүндөй.

Иштесе иши ашынат,
Сүйлөсө көңүл ачылат.
Жаштыктын күчү күүлөнүп,
Толкундай оргуп ташынат.

Ойлосо ою озгондой,
Илимге өнөр кошкондой.
Жаштардан чыкты далайлар,
Айга кулач созгондой.

Трактор айдап, мал багып
Тоолордон түрдүү кен казып,
Талаанын көркүн чыгарган,
Ишмерлүү жаштар дагы ашып.

Ала-Тоо ашып, таш басып,
Аскалуу мөңгү кар басып,
Альпинисттер жаштардан
Тарыхка жазуу жол ачып.

Болот куш айдап асманда,
Дүйнөлүк мөрөй ачканда.
Жаштарга салам жиберем
Жаш акын ырын жазганда.
1938-жыл.

КЫЗДАРГА

Таңдагы нурун чачкан Венерадай,
Таалайлуу өлкөбүздүн кызы кандай!
Таанымал далай жерде баатырлыгы,
Тамылжып жаркыраган күйгөн шамдай.
Талыкпай алдындагы милдетинен,
Шамдагай ачык мүнөз аткан тандай.
Таасирлүү баатыр өскөн бул заманда,
Сүйлөгөн сөзү таттуу асыл балдай.
Тынымсыз эмгек кылып эл ичинде,
Токтоосуз толкун менен жүрөт кандай.

Телмирип шоола чачып, жүзүн ачып,
Деңизге тийип турган алтын айдай.

КАРА ДЕҢИЗ

Мелтиреп Кара деңиз бетиң кенен,
Беттешкен мемиреген асман менен,
Катталган толкун менен аралашып,
Үстүндө жаа огундай кулач, керем.
Жээгинде үйдөй таштан кулач ашып,
Күрүлдөп деңгелинен жатты ташып,
Оргуштап түрмөктөлгөн буурул толкун,
Урунуп зоого келип көбүк чачып.
Келатты болот тумшук толкун жиреп,
Түтүнү бур-бур жанып, асман тиреп,
Алыстан көп күн жүрүп албууттанып,
Жол салып чачыратып сууну күрөп.

ТУРМУШ БААТЫРДЫ ТӨРӨЙТ

(Поэмадан үзүндү)

VI бөлүм

Айлана тынчын мунарып,
Көз жетпей талаа суналып.
Ысыкка күйүп кеткен соң,
Чөптөр да калган кубарып.
Ошондо жүрөт бир бала,
Ачтыктан көзү тунарып,

Белинен батып баткакка,
Талаада күрүч сугарып.
Каруусу кетип шай да жок.
Турууга сууда жай да жок.
Замана мындай болгон соң,
Көтөрбөс башка айла жок.
Алаксытып жаш жанын,
Чыдоодон башка пайда жок.

Санаасы көпкө бөлүнөт,
Мөлмүлдөп жашы төгүлөт.
Чындап бир турмуш кыскан соң,
Өтчүдөй өмүр көрүнөт.
Булутсуз түндө ай жарык,
Муңканып жүргөн бир карып,
Жаш башка азап түшкөн соң,
Кайгыдан өңү саргарып.
Өзгөрөр күнү бар бекен
Жазылып башка бир тарых.

Тунарып жаткан боз талаа,
Андагы жүргөн жаш бала
Асман жерди басчудай,
Алоолоп учат ой-санаа.
Ысык-Көл салкын жел менен
Чоңоюп өскөн жер гана.

Күндүз күрүч сугарат,
Суу куюп, күлүн чыгарат.
Башына түйшүк түшкөн соң.
Саргарып өңү кубарат.

Колунда барлар зор экен,
Колунда жоктор кор экен.
Кедейим жүрөт муңайып,
Башына бүткөн шор экен.
Кайда да жүрсө мусапыр,
Казылган алды ор экен.
Кайгы-муңга аралаш,
Замана чалган тор экен.

Кимдерди кимдер билишет,
Кыргыздар мында жүрүшөт.
Ач кадырын ток билбей,
Колунда барлар күлүшөт.
Бай менен манап ал жерде,
Күпүлдөп доорон сүрүшөт.

Жаш балдар менен энелер,
Жайдары мүнөз жеңелер,
Мусапыр болуп зарланып,
Жайнаган шайыр энелер.

Мойнуна куржун артышып,
Койнуна тамак катышып,
Өлбөгөн соң жан айла,
Үй кыдыра басышып.
Кээ бири балак алышат,
Кээ бири сабак кылышат.
Кээ бири бектин аялы,
Көбүнүн башын жарышат.
Шаныяга айттырып,
Кээ бирөөн орго салышат.

Кайгы менен өтөбү,
Зарланып көбү кетеби.
Алыскы калган жерине

Айланып кайра жетеби.
Же болбосо алсыздар,
Кырылып баары бүтөбү.
Же кеден канын керектеп,
Куткарбас ажал күтөбү.
Ак шишик басып булайып,
Алтындай көзү кылайып,
Арманын айтар адам жок,
Адилет жаны муңайып.

Ошондо элди көргөндө
Көңүлү көпкө бөлүнөт.
Санаасы озуп асманга,
Көзүнүн жашы төгүлөт.
Балапан башы быша элек,
Жаш Кемел муңга чөмүлөт.

Көзгө басар дүйнөсүн,
Бактери тартып алышат.
Баш көтөргөн жап болсо,
Эркинче балак чабышат.
Кыямат башка түшкөн соң,
Тентиреп кайда барышат.

Көмүүгө алы келишпей,
Өлгөнүн сүйрөп салышат.
Өлбөгөн соң күн өттү,
Айланып эчен түн өттү.
Өлүм менен муң басып,
Какшаган далай үн өттү.
Канат кагып көкөлөп,
Алыстан учуп каз жетти.
Ай жылдарга айланып,
Келерки жайкы жаз жетти.

Атчу таң шоола чачкандай,
Күн нуру жерди баскандай.
Башкача кабар ташталды,
Жакшылык сырын ачкандай.
Эсен-соо эптеп калганы,
Тагдырдан ашуу ашкандай.

Күнүгө жаңы кеп болуп,
Сөз аягы бек болуп,
Элдин болгон максаты,
Кетеби деп чек коюп,

Жөө-жалаңдап кайтууга,
Болгон малын жеп койду.

Жаңыдан өкмөт болду дейт,
Кедейге максат койду дейт,
Былыркы кеткен элдердин
Курсактары тойду дейт,
Өнгөн-өскөн жерлерге
Кетели деген ойдо дейт.

«Кедейге бакты конду» дейт,
«Кедейден болуш болду» дейт.
«Ак падыша» дегендин
Түп тамырын жойду дейт.
Съездге кедей келди дейт,
Кедейге тендик берди дейт.
Талаа, түзүн тең кылып
Бөлүп берди жерди дейт.
Бак-таалай башка конду дейт,
Сүйүнүп жүргөн элди дейт,
Ичкерден улук келишип,
Кыйналган калкты көрдү дейт.
Бай менен соодагерлердин
Дүнүйөсүн бөлдү дейт,
Бөлүп элге берди дейт.

Ушундай кабар таралып,
Уланып жатты саналып,
Жакшылык чети бар го деп,
Жүрөккө үмүт таралып,
Өскөн жерин сагынып
Арыган, азган кайран эл
Кыйындык ишке кабылып,
Ошондо жөнөп жатышты,
Жөө-жалаңдап агылып.

Бул кабар жетип Кемелге,
Кемел да ойлоп жөнөөгө,
Кермахун өңдүү сүткорго
Болмокчу беле өбөлгө.

Күн батар алды бешимде,
Ат сугарып кечинде.
Көңүлүн бөлүп алыска,
Келгенде жолу эсинде.

Атын ылдам сугарды,
Аялдап көпкө турабы.
Алыскы жакка бет алып,
Айылга көңүл бурбады.

Түнү менен жол жүрүп,
Болгондой бир топ кол жүрүп,
Тартынбай кетип баратат
Ат арылта мол жүрүп.
Жүрөгү толкуп албырып,
Келатат го жаш качып.

Бир жигит зарлап келатты,
Жонуна адам көтөрүп,
Кашык кан жок денеде,
Күйүгүп түрс-түрс жөтөлүп.

Бул адам миңдин элеси,
Калды го көптүн денеси.
Эмчек сүтүн кор кылбай,
Көтөргөн жигит, энеси.

Көкүрөктө көп жара,
Оюнда бар шум санаа.
Жете келген ат менен
Ыманы ысык жаш бала.

«Энеке, атка миниңиз,
Тартынбастан жүрүңүз,
Бирге жөнөп кетебиз,
Мен да бала билиңиз»,—
Деди атка мингизип,
Ат куйругун түйгүзүп.
Ким экенин жаш Кемел,
Айтып берди билгизип.

Ошондо кандуу ашууну,
Ашып кетип баратат,
Адам тарпын көргөндө,
Жашып кетип баратат,
Көрүп өлсөк жерди деп,
Шашып кетип баратат.
Ит, куштардан коргонуп,
Качып кетип баратат.
Эчен укмуш жерлерди,
Басып кетин баратат.

Ашууну ашып бүтөрдө,
Көл боюна түшөрдө.
Уккан сырды аныктап,
Айтылганды күтөрдө.
Постогулар тосуп келишип,
Учурашып көрүшүп,
Ат мингизип жөөсүнө,
Жол азыгын беришип,
Узатышып жатышты...

Шооласы Октябрдын чачкан экен,
Бетине алтын тарых жазган экен.
Жеңиши жер жүзүнө ураан салып,
Кыргызга бакты-таалай ачкан экен

АКЕН МЕНЕН ЗУКЕШ

(Бүтпөй калган поэма-
дан үзүндү)

I

Асманда жылдыз жымыңдап,
Шооласы жерге чубурат.
Жайкы түндө толгон ай,
Ааламдын жүзүн кыдырат.
Алдастап соккон жел менен
Армандуу бир муң угулат.

— Эриксиз муңдуу, мен шордуу,
Кандайча сенден айрылам.
Алтындай көзүм өткөн соң,
Арстанга кантип кабылам.
Айласыз күндө жаралып,
Арманым айтып зарыгам.
Алмадай башым өткөн ,соң,
Акенге кантип табылам.
Ай тийбес көрдүн түбүндө,
Кара жер сени жамынам.
Карыптык башка түшкөн соң,
Түрлүүчө ойго кабылам.
Сүйбөгөн жарга баргыча,
Сүйрөлүп дарга асылам.
Чүрөктөй болгон денени
Кара жер сага жашырам.

Күн айланды башыма,
Күйүттүү болуп ашынам,
Көргөндө сени Акеним,

Көз жашым селдей ташынам.
Ашыктык түбү зар экен,
Асылган душман бар экен.
Ажырап калат окшойбуз,
Алдыда жолум тар экен.
Агарган зоонун шумкары.
Айласыз күндө зар экен.
Кабылан элең өзүмө,
Кан келет кара көзүмө.
Казалды айтсам дартым көп,
Кандайча болдум дүйнө?
Кайнап бир турган бул жаштык,
Каржалат экен күнүгө.

Акылдан танып дал болдум,
Үшүгөн гүлдөй мен солдум.
Үмүтсүз экен бул өмүр,
Үзүлүп кетсе мен шордууң.

Жөлөгүм Акен сен элең,
Сүйгөнүң Зукеш мен элем.
Зарланып калат окшойсуң,
Жаралуу жүрөк дегдеген.
Бир өмүр өтүп кеткен соң,
Кылчайып кайра келбеген.

Акеним менин булбулум,
Арыбас, азбас дулдулум.
Айласыз күндө жаралган
Туурда менен туйгунум.
Туурадан туйгун талпынса,
Туйгунун табар бекен дейм,
Тумчугуп жүргөн убайда
Кургурун алар бекен дейм,
Курбусу мында, ал кайда,
Кусасын карар бекен дейм.
Кумсарып жүрөм талаада,
Оюнда сапар бекен дейм!..

Аңгыча караан көрүнүп,
Зукештин ою бөлүнүп.
Закымдаган жел менен
Көз жашы жерге төгүлүп.

Катарланган кайгы-чер,
Тан аткандай сөгүлүп.
Айланада Ала-Тоо

Алпештеп алыс керилип,
Асманда айдын шооласы
Күн нурундай себилип,
Сүйгөнү Акен келатат,
Махабатка берилип.

Болжошкон жерден көрүштү,
Эт жүрөктөр сүйүштү.
Кусадар болгон курган жан,
Бетине бети тийишти.

Сүйгөнү кетпес оюнан,
Башкача өтпөс жолунан.
Артыла түшкөн шок колу
Чүрөктөй болгон моюндан,
«Ан жарыгы мунарды,
Алтын көз неге тунарды.
Кадуудан чыккан топ караан
Ашыгып келген душманбы?
Асман жерди баскандай,
Адилет башым курманбы?

Айылдан чыга бергенде,
Абалап карап турганбы?
Айласыз күндө жаралган
Зукешим жаным курманбы?» —
Аңгыча жакын келгенде,
Кан качып, бети кубарды.
Демитип кирип келишип:
— «Сен кимсиң», — деп сурады.
- «Кармагын ылдам», — деген үн
Дагы да чыгып уланды.
Атайлап келген желдеттер
Качырышпай турабы.
Жалындап кирип келгени,
Жаа огундан сулады.
Чокмору тийип бирөөнүн
Сенделип Зукеш кулады.

Алтоонун бирөө жыгылды,
Корумга башы тыгылды.
Кыркырап жаткан Зукештин
Кайгылуу үнү угулду.
Акенин көрүп алсырап,
Айласыз көзү жалдырап,
Бетинен аккан жошо кан
Бөлүнүп жерге тамчылап.

Тура албай калды мөгдүрөп,
Кыйналып дене кансырап.
Кыймылга келбей кыйналып,
Акылдан танып, алсырап.
Жайкы түндө толгон ай,
Шооласы түшкөн магдырап.
Сыдырым соккон жайкы жел,
Күйүттү-күүлөп жандырат.
Күмүштөй болгон тарам чач,
Боёлуп канга кандырат.
Жылдыздар учуп жымыңдап,
Ай менен кошо кыдырат.
Атыр жыттуу жайкы жел
Чөптөрдүн башын сыдырат.
Зоокадан түшкөн булактын
Туйлаган үнү угулат.

Акени менен алышып,
Алар бешөө, бир жалгыз.
Башы-көзгө чабышып,
Айласы кетип сандалып,
Колу колдо карышып,
Кор болуп өмүр өтчүдөй,
Бой бербей жүрөт алышын,
Желдеттер жүрөт жээлигип,
Демитип жакын барышып.

Сеңделип жерге жыгылды,
Желдеттер басып ыргыды.
Акыры өмүр өтчүдөй,
Дем ала албай кысылды.
Акенин Зукеш көргөндө,
Алсырап жатып чыңырды.
Аракет кылып турам деп,
Кайрадан жерге жыгылды.
Көрүнүктүү кайран бет,
Үшүгөн гүлдөй кубулду.

Алсыраган Акенге
Бир муңдуу үн угулду.
«Качалы деген жеримден,
Куткарбай желдет кармадың.
Кайгыны башка түшүрүп,
Кандайча жылан арбадык.
Карып байдын Тайгара
Кайтаргандан талбадын.

Курган жанга бир өлүм,
Куткарбай эми кармадың.

Тыгынып калсын аялын,
Узabas ыраак барарың.
Урматын көрбө жыргалдын,
Кагынып кетсин караалдың.
Тоо толкундап сел жүрүп,
Тосулуп кетсин талабың.
Айланын күнүң түн болуп,
Артыңда калсын аларың.

Турмушуң биздей түнөрсүн,
Үйүңдөн адам күлбөсүн.
Ат жалын тарткан жаш балаң
Алты күн тирүү. жүрбөсүн!
Акенимди сүйөмүн,
Ал күйгөн отко күйөмүн.
Алты айлык жолго кетсе да,
Артынан издеп жүрөмүн.

Каарыңарды чачтыңар,
Жүрөккө музду бастыңар.
Солуп жаткан шордуу жан
Силердин эле жалкыңар.

Уядан учкан балапан,
Канаттарын тараган.
Кандайча күндө төрөлүп,
Атадан жалгыз жаралган.
Белеги курман мен белем,
Арылбапмын балаадан».
Адегенде кулаган,
Акен да барын сулаган.

Алтоонун бирөө корулдап,
Алдастап жагат чала жап.
Кабынан чыгып бир көзү,
Түтүктөп агат кызыл кан.
Башы көзүн желөшүп,
Сокур көздөн өбүшүп,
Чырылдап жүрөт бир тобу,
Чыдай албай көрүшүп,
«Олдоксон акмак акырын»—
Дешип да калат сөгүшүп.
Асманда жылдыз жыйылып,
Арасынан суюлуп.

Аскалуу тоонун артында,
Өрдөштөн соккон кайгы жел
Билинбей калды тыйылып.
Солуган карып жатышат,
Онтогон үнү туюлуп,
Оргуштап жаткан кызыл кат
Боордой болуп уюлуп.
Алдына туура өңөрүп,
Акен менен Зукешти
Айылга алып келишти.
Айланып аккан өзөндөп
Араңдап-зорго кечишти.
Аркы өйүздө Курмандын
Айылына өтүштү.

Зоолордун башын муз алган,
Тоолордун башын кар чалган.
Кылымдар жаткан мөңгүнү
Булактар көзөп жол салган.
Буулугуп аккан өзөнгө,
Бууракандап тез барган.
Буйдалган жерге уратып,
Түндүк бою жар кылган.
«Атакең байкуш карыды,
Энекең кантсин арыды.
Мээнетти тартып жашынан
Күч кетип муун талыды.

Аркаңда калган агаң жок,
Алдыңа барган иниң жок.
Армандуу болгон курган жаш,
Күлүнүм, башка күнүм жок.
Кургап как баш аталып,
Угулуучу үнүм жок.
Өрттөнүп барат жүрөгүм,
Жалбырттап жаткан түнүм жок
Маңдайымда жаткан түнүм жок,
Тушумда турган тынарым.
Телегейим төрт кылып,
Кабагым ачын турарым.
Каржалып калган кезимде
Ал-абалым сурарым.
Жоктоюмду бар кылып,
Кадырлап чыны сунарым.

Кара көзүм кашайды,
Жаратканы албайбы?

Түнү түшүп башыма
Тунжуратып салбайбы?
Курган кемпир, курган чал
Как талаада калбайбы.
Малдыбектин Курманы
Алсыздарды алдайбы?»

Көп өмүрдүн ташы урап,
Сакал ылдый жаш кулап,
Сар оору болуп сенделип,
Атасы ыйлап да турат.
«Жаратканы чын болсо,
Кандайча өлүү болбоду.
Медерим үйдөн кеткенче
Жаздыкка башым койбодум.
Карганымда какчаңдап,
Кайгылуу болот окшодум.
Туйгунум алыс учкан соң,
Тунжурап жатып боздодум.
Атакелеп аркамда
Арманым кошпойт окшодуң.
Курман бай менин касымбы,
Оодарылбас ташымбы.
Чекеге бүткөн чыйкандай
Кетпеген оору асылды.
Төрт балам төртөө биригип,
Кара жер сага басылды.
Карылык башка түшкөн соң,
Менин да көрүм казылды.
Кайратым күндөп кайткан соң,
Менин да кайгым ашынды.
Айланайын күлүнүм,
Картайганда курудум.
Бир перзенттин айынан,
Күнүгө ыйлап улудум».

Айыл-апа арадан
Калың адам чогулган,
Кемпир-чалды көргөндө
Муңга батып олтурган.

Энеси кантсин чыйылдайт,
Муң-зары күчөп кыйындайт.
Атасы солуп олтурат,
Көзүнүн жашы тыйылбайт.

Зукештин жашы сел болуп,
Эсинен танып дел болуп,
Эбелек болгон шам-чырак,
«Сүйгөнү» башка эл болуп,
Сумсайып турат жалдырап,
Барары алыс жер болуп.

Аңгыча аттан кулады,
Алдастап дене сулады.
Акылдан танып дал болгон
Армандуу адам турабы?
Энеси кызын көргөндө,
Талпынып жетип жыгылды.
Курган өмүр, курган жан
Күч менен жерге урунду,
Окторулган кочкул кан
Мурдунан атып чубурду.
Калтыраган үн менен
Кайгылуу добуш угулду.

Кайын жеңе, кайын эне
Зукешти кармап жүрүшөт.
Каткырышып бир жактан,
Капарсыздар күлүшөт.
Кимдер кимди билишет,
Армандуулар муң менен,
Кошулуп ыйлап жүрүшөт.

Чоң Курмандын катыны
Тебетейин кийгизди,
Айылдагы келиндер
Кызды атына мингизди.

Бири жигит, бир аял
Эки жактан жандады.
Эстен танган Зукешти
Ат үстүнө кармады.
«Куда-сөөктөр» чубашып,
Алыскы жолго салганы.
Мүгдүрөп дене дал болуп,
Кайгылуу эне калганы.

III

Айыл башы, ак сакал
Чоң дөбөгө жыйылды.
Бала-чака айылдын
Келүүлөрү тыйылды.

Бүтүм жаңы башталды,
Көк чырпыктан кыйылды.

«Ишембинин күнүндө,
Өткөн жума түнүндө,
Курмакемдин жалчысы
Бир иш кылды көрүнөө.
Ошондуктан ак сакал
Чакырганбыз бүтүмгө.
Бирөөнүн аппак бүлөсүн
Ала качкан жеринен.
Күкем бир топ жигитти,
Ат чаптырып жиберген.
Бирөө дароо барыптыр,
Камчы менен салыптыр.
Адылбектин Акени
Жарым кунга калыптыр.
Ал жигиттин он көзүн
Дароо оюп алыптыр.

Тогуздап алар малы жок,
Төлөп берер алы жок.
Коколой калган куу башы,
Малы эмес жаны жок.
Жакага сепкен ал эмес,
Бир тоголок даны жок.
Карылардан кеп болсун,
Айтканыңар эп болсун.
Акылдашка — кеңештеш,
Бүтүмүңөр бек болсун»,—
Деди элге билгизди
Курман байдын иниси.
Аңгыча мырза Жаныбек
Мындайча бүтүм жүргүздү.

Өйүзгө кабар билгизип, .
Же Сибирге айдалсын,
Же болбосо жети күн,
Карандай сууга байлансын.
Азабын тартып ошондой,
Ажалы болсо жайлансын.
Ак батага кол салган
Күнөөлүү ишке айлансын.
Ак сакалдар алдында
Бүтүмүм баштан тайбасын!
Кадырымды калтырбас,
Калганыңар айтарсың.

Бүтүмдү кабыл алышты,
Айылга түшүп барышты.
Тай союлган, кымыз бар,
Кайдагы сөздөн салышты.
Кеп талашып чоңдордон
Күйтүңдашып калышты.

Ыр ырдаган бирөө бар,
Комуз черткен жүдөө бар.
Эки айылдын чоңдору
Айтыштырчу мүдөө бар.
Чечендикке салышты,
Текши айтышып калышты.
Акырында экөө тең
Таянган тоого барышты.
Маңдай-тескей асканы
Тунжурап туман басканы.
Өшөрлөтүп кара жаан,
Булут баскан асманды.
Коктулардан сел жүрүп,
Өзөндүн суусу ашканы.

Таш-таштардын түбүндө
Кой-эчки жүрөт корголоп.
Боз үйлөргө суу кирип,
Тешигинен шорголоп.
Иттер жүрөт кыңшылап,
Таба албай орун урушуп.
Жылкылар жүрөт ыктоодо,
Жаандан дене бүрүшүп.

Тирүү көзү өтчүдөй,
Айланган шумкар кетчүдөй.
Жардам кылар бир жан жок,
Куткарбас ажал жетчүдөй.

Жаш дене күйүп чок болуп,
Жашоодон үмүт жок болуп,
Жабыркаган бир адам
Айласыз турат токтолуп.

Ооругандай сенделип,
Обо айланат башына.
Кандайча күндө жаралган
Муңун айтат жашына.
Бир топ күндөр мурунтан,

Кармалыптыр касына,
Урматсыз экен бул заман
Урулуптур ташына.

Чоң челектин ичинен
Чыгарып башын бекилген.
Белине чейин суу ээлеп,
Азаптын шору жетилген.
Өткөн күнкү бүтүмдө
Ушундай иши чечилген.
Таалайдын жолу байланып
«Суу түрмөсү» кесилген.
Челектин үстү бекилип
Баш баткандай тешилген.

Ал кетип дене далбырап,
Суу өтүп үшүп калтырап.
Алаксып жаны тырышат,
Алтындай көзү жалдырап.
Кызыл жүзү кубарып,
Тил күрмөлүп балдырап,
Ак баржак болуп шишиген,
Суу соргон дене шалдырап.
Муң-зарын айтат турмушка,
Акылдан танып алсырап.

Жатканы бүгүн эки күп,
Качан өтөт жети түн.
Айылдан адам билишпейт
Онтолоп жаткан кандай үн.
Жолотпой желдет кайтарат,
Каарына алган кандай түн.
Ошондо ойдон кетпеген,
Созулган колу жетпеген.
Сүйгөнү турат эсинде
Жалтанбас жүрөк дегдеген.
Ойлонуп кетет бир жактан
Өмүрдүн сыры чектелген.
Таалайдын күнү өчкөндөй,
Талаанын гүлү чөккөндөй.
Талпынып жүргөн курган жаш
Тагынан түшүп көчкөндөй.
Бул дүйнө армандан,
Жароокер жаны өткөндөй:
Ажыдаар арбап айгышып,
Күруткуч уусун төккөндөн.
Жан талашкан чымындан,

Дарманы жок кымындай,
Күн-түн чыкпай олтурат,
Кара көз бир аз жумулбай,
Денеси болуп ак шишик,
Айтылган кеби угулбайт.

Көтөрөт экен салганды,
Күнөөсү муңда калганды.
Өктөсүн албай ушундай,
Ким ойлойт өлүп калганды.
Арызын айтса дарты көп,
Караңгы түндө арманы.
Алдыда күнүн көп тилеп
Көтөрөт экен салганды.
Өмүрү өтсө бул бойдон,
Эмнеге бекер жаралды.

Уядан учуп талпынып,
Канаттарын тарады.
Өчүмдү алып өтөм деп,
Кийинки күндү санады.
Жети күн сууда өткөрсө,
Күрган жаш тирүү калабы.
Алты күн өттү айланып,
Карандай сууга байланып.
Кантсин таттуу жан экен,
Кайран жаш турат зарланып.
Асыл жандын жайы жок,
Өтүүчүдөй үлдүрөп.
Кашык кан жок денеде,
Тура албай сууда мөгдүрөп.
Ийнине чейин суу алып,
Асыл башты муң чалып.
Арманы канча айтарга,
Акылдан кетет даттанып.

Бүгүнкү күн батабы,
Эртеңки таң атабы.
Алдыда турган келер түн
Козголбостон жатабы.
Ажалы жетип күн бүтсө,
Кара жер жашты басабы.
Козголбой дене тулуптай,
Ушул бойдон катабы

Ким билет тирүү каларын,
Сүйгөнүнө кезигип,

Жая тартып барарын.
Ким билсин таңдын атышын,
Ким билсин күндүн батышын.
Көрөр күнү бар бекен,
Ким билет тирүү калышын.

IV

Төшөктө жатат бир адам,
Энеси кургур алдастап,
Ажырабайт бир кадам.
Көз жашы агып мончоктоп,
Алп урушкан бир караан,
Сөлөкөт кетип, жан калып,
Көкүрөктө шум дарман
Кандайча анын күнөөсү,
Кечиреби бул жалган.
Окторулган жаш жүрөк,
Суу сепкендей муздаган.

Сүйлөйүн десе тили жок,
Кайгыдан башка иши жок.
Сумсайып жатат дармансыз,
Сүйгөнү жандай киши жок.
Тура албай жатат алдастап,
Баш көтөрөр күчү жок.

Түнү түшүп башына,
Уу куюлуп жашына.
Улуп ыйлап олтурат,
Көрөр көз, карар кашына.
Көтөрбөс башка айла жок,
Турмуштун жалган ташына.
Башын желөп кызынын,
Муңун айтып олтурат.
Кайгы үстүнө кайгыны
Катарлап тартып толтурат...

«Айланайын карыбым,
Арманда болуп арыдым.
Көтөрдүм башка түшкөндү,
Замана салган салыгын.
Өчүп калат окшойсуң,
Маңдайымда жарыгым.
Көкүрөктөн дарт кетпей,
Кайгы менен арыдым.
Каргалып жүрүп өмүрдө
Капалуу болуп талыдым.

Күнүм күйүп тутулду,
Азаптын зары жутулду.
Таалайым тайкы жаралып,
Азапка башым умтулду.
Өрттөнүп күйүп баратам,
Заманам жаман куурулду.

Жалдыраган көзүңдү,
Айтсаң боло сөзүңдү.
Айланайын кулунум,
Армандуу болгон өзүмбү.
Жаратканы чын болсо,
Менде калган өчүбү.

Уяга тууган куркулдай,
Бийикке тууган турумтай.
Балапанын сакташат,
Ысылуу, суукка урунтпай.
Мен урунттум баламды,
Как талаада каламбы?
Карып тарткан шордуу жаш,
Жүрөккө муңду саламбы.

Тигине атаң алжыды,
Күйүттүү энең карыды.
Айланайын каралдым,
Адилет башым курганбы.
Арылбапмын муң-шордон,
Айланып жаткан туманбы.

Алыстан чыккан күнүмдү
Ачылар күнүм угабы.
Жалгызым көзү өткөн соң,
Кемпир, чал шору курганбы»
Ушинтип зарлап олтуруп,
Энеси барып кулады.

Сүйлөйүн десе сөзү жок,
Айтайын десе өзү жок.
Акени кайда, ал мында,
Жүрөгү күйүп болот чок.

Сурмалуу көз өчкөндөй,
Сүрөттөй бою чөккөндөй.
Алкымынын актыгы
Саргарган түзгө көчкөндөй.

Көз үстүндө кыйгач каш
Терилип такыр бүткөндөй.
Оозундагы отуз тиш
Бир азапты күткөндөй.
Төбөдөгү калтар чач
Көптүгүнөн түшкөндөй,
Таралып жерге чубурат,
Көп болсо да бүткөндөй.
Кыйгач келген кыр мурун
Башкача түргө өткөндөй.
Куткарбоочу шум ажал
Жакындап ылдам жеткендей.
Эстен танып дал болуп,
Денеден жаны кеткендей.
Кайран жаштык, кайран чак,
Кор болуп өмүр өткөндөй.

Күйгөндөй көзү жаркылдайт,
Алооруп бети балбылдайт.
Эс алып улам умтулат,
Кайрадан дене алсырайт.

Аңгыча Акен келгендей,
Атага салам бергендей.
Алек болгон Зукештин
Ал-абалын көргөндөй.

Акендин үнү угулду,
Төшөктөн Зукеш умтулду.
Талпынып туруп жете албай,
Кайрадан жерге жыгылды.

Экинчи кайра турбады,
Акенге көңүл бурбады.
Жүрөгү сокпой токтолуп,
Кулаган бойдон сулады.

Алыска кеткен жол тартып,
Азаптуу муңга малынды.
Сүйгөнүнөн ажырап,
Кол жетпей алыс зарыгып,
Кан аралаш жаш менен
Көрө албай көзү карыгып.

Тили калган байланып,
Акенинен ажырап,
Кусадар болуп айланып

Эсинен танып дал болгон.
Күйүттөн күйүп зарланып,
Алганы жүргөн бир айбан,
Кантсин жүргөн арданып.

Акылдан танып дал болсо,
Атасына жеткирген.
Алыска кеткен Зукешти
Акырында келтирген.
Кандайча күндө жаралган,
Колдо бар жогун өлтүргөн,
Акен да калган алсырап,
Кабылан көзү калтырап.
Мууну да кеткен суу менен,
Сөөгү эле калган шалдырап.

Келерки күндө тилеги
Дагы эле арстан жүрөгү,
Ташка салса тайыбас
Дагы эле баатыр билеги.
Кыпындай жалын жалбырттап
Өөрчүр дейм оттун илеби.
1939-жыл.